

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CHR. BEHRENDT

FRA DET GAMLE MIDDELFART

I

MIDDELFART 1938

FRA DET GAMLE MIDDELFART

I

CHR. BEHRENDT

FRA DET GAMLE
MIDDELFART

I

COPYRIGHT 1938 BY CHR. BEHRENDT, MIDDELFART,
— PRINTED IN DENMARK —
RENO MOREAU JØRGENSEN — MIDDELFART

INDHOLD

Tiden indtil 1520	11— 21
1520—1620	22— 43
1620—1720	44— 57
1720—1800	58— 82
1800—1848	83— 99
Dagligt Liv paa Christian VIII's Tid	100—119
1848—1851	120—129
1851—1863	130—136
1864	137—164
Slutning	165—171
Forkortelser ved oftere citerede Kildeangivelser	172
Henvisninger og Kildeangivelser	173—180
Personregister	181—184
Sag- og Stedregister	185—190

FORORD

Med det her foreliggende Arbejde „Fra det gamle Middelfart“ har jeg forsøgt at give en kortfattet Skildring af Byens Historie; dog har jeg for nogle enkelte Tidspunkters Vedkommende uddybet Begivenhederne, fordi der var rigeligere Materiale at behandle.

I mere end tyve Aar har jeg indsamlet Materiale til min Fødebys Historie; og jeg bringer min Tak til dem, der har rakt mig en hjælpende Haand; særlig har jeg paa Landsarkivet for Fyen mødt megen Velvilje, navnlig fra Hr. Arkivar, cand. jur. Seestens Side, der ved nærværende, som ved mine tidligere Arbejder, har gennemset mine Manuskripter og med sikker Haand givet heldige og gode Raad og Henstillinger til Gavn for mine Arbejder.

Da der er mere, som jeg gerne vilde have publiceret om min Fødeby, har jeg kaldt nærværende Arbejde for „Fra det gamle Middelfart I“, og det kommer, hvis Forsynet vil unde mig Tid og Helbred dertil.

*Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse
bringer jeg herved min ærbødigste Tak for den tilstaaede
Understøttelse til Udgivelsen af nærværende Arbejde.*

Middelfart, den 10. April 1938.

CHR. BEHRENDT.

INDLEDNING

I det nordvestlige Hjørne af Fyen, hvor Lillebælt snævrer sig ind, og hvor kun en smal Strøm skiller Øen fra Jylland, dér ligger Købstaden Middelfart med Langsiden vendt mod Vandet mod Nord, i Vest stødende op til den høje Kongebrokov, i Syd begrænset af sine Marker og mod Øst strækkende sine Huse ud langs Landevejene til de tre Nabobyer. I de sidste halvhundrede Aar har Byen bredt sig ud til Siderne, og de nye Bydele aftegnes skarpt mod den ældre Del, den gamle By, der er opvokset i fjerne Tider.

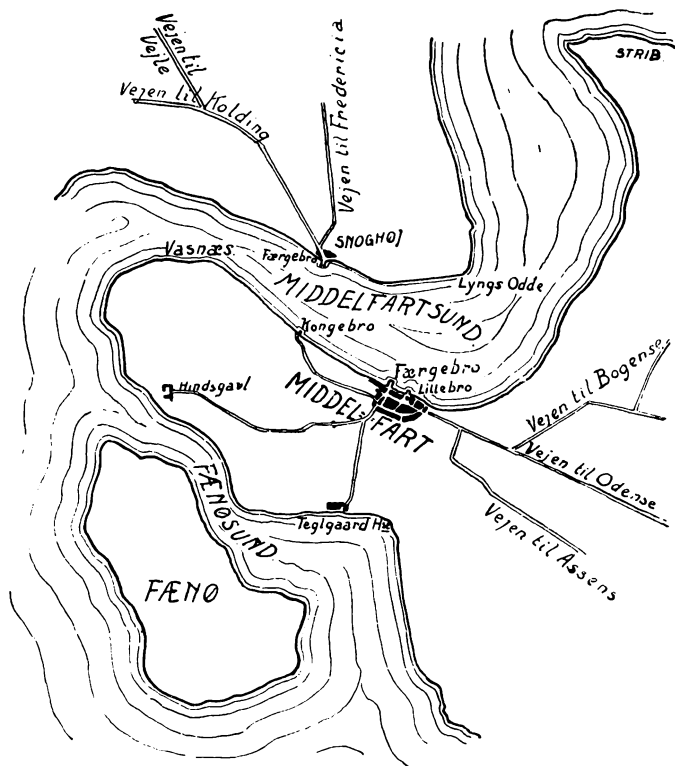
Det er den gamle By, jeg her mest kommer til at tale om, thi alt det nye, der er kommet til i de senere Aar, det er endnu saa ungt, at der ikke knytter sig ret megen Historie dertil.

Den gamle By derimod med sine Gaarde og Huse, som har set Slægter komme og forsvinde, den har sin Historie og sine Minder, hvorom der herefter skal berettes.

Og skøn er det gamle Middelfart, skønnest vel nok den Del, der ligger omkring dens Sognekirke. Skøn om Sommeren, naar de gamle Træer derom kaster dybe Skygger, skøn en Efteraarsmorgen, naar Stormen pisker i Træerne, og Bladene flyger hen ad Jorden, skøn om Vinteren, naar Sneen trækker Kirkens Konturer op, men skønnest om Foraaret, naar alle de hvide Kastanie-Blomster hilser Sommerens Komme. Og staar man ved Hjørnet, hvor Brogaden støder til Algaden, og ser ned mod Broen, hvor er det da et dejligt Syn: Den uregelmæssige Brogade med sine fremspringende Huse og Trapper, det stærke Fald mod Broen afsluttet af det friske, altid foranderlige Lillebælt, og i Baggrunden Jylland, da vil den fremmede sige: her er en gammel By med fjerne Tidens Patina, her er ret en Type paa en dansk Søkøbstad, hvor er her smukt!

Men den indfødte Middelfarter siger intet, thi han er faa-

mælt; men kommer han ud i Verden, da sender han ofte en Tanke hjem til den By, hvor han tilbragte sine Barndoms-Aar, gerne vender han herhjem for at se de gamle Steder, og af og til faar man paa Broen, ø: ved Havnen, Øje paa en gammel Herre, der ikke hører til her, men ofte bemærker man i det af Aar furede Ansigt Træk, man kendte i sin Barndom, og saa er det én af de gamle Drengene, der er kommen hjem for at opfriske sine Barndoms Minder.

Farvandet ved Middelfart.

Tegnet af Driftsleder O. Brusendorff.

TIDEN INDTIL 1520

Vends Herred har været beboet siden længst henfarne Tider. De mange Stenredskaber, baade fra den ældre og den yngre Stenalder, som er fundne, vidner derom.

Fra Bronzealderen er Fundene mere sparsomme, thi da Egnens gennemgaaende gode Jord i umindelige Tider forlængst har været under intensiv Kultur, er næsten alle Gravhøjene nedpløjet.

I Jernalderen har der været en stærk Bebyggelse; Urnemarker findes flere Steder, Lerkar og Urner er fremdraget her og der, men kun lidt deraf er bevaret.

Halvøen, hvorpaa Middelfart By ligger, har ogsaa været beboet fra fjærne Tider; omkring paa dens Bymarker er ofte fundet Affaldsgruber, som vidner om, at Bopladser har været dér i Nærheden.

Spredt over et stort Fladerum findes disse Affaldsgruber — Rester af en gammel Kultur, — saaledes baade øst, syd og vest for Byen; en enkelt Urne er fremdraget, ellers er det kun Skaar af brugte Lerkar, der er optaget, og i Kongebroskoven fandtes for faa Aar siden en Del Gruber fyldte med Lerskaar og det i en saadan Mængde, at de antagelig maa hidrøre fra et Oldtids-Pottemagerværksted.

I det tidligere Stamhus Hindsgavls Skove er der bevaret, og nu fredet, tre Gravhøje, som er i Behold, fordi der har været Skov i Aarhundreder, ja sandsynligvis siden Oldtiden.

Desuden var der paa den højeste Del af Hindsgavls Mark — den „bagerste Gaardsmark“ — en Høj, der kaldtes Tvillinghøjen eller Dobbeltthøjen, men den var i Aarenes Løb bleven saa stærkt nedpløjet og saa jævnet, at den ikke mere tegnede sig som en Høj.

Da Færdselsvejen til Lillebæltsbroen skulde føres gennem Tvillinghøjen, blev der, forinden Arbejdet dermed begyndte,

foretaget en Gravning i den østre Høj, og man var da saa heldig at finde en Bronzealdergrav fra ca. 1500 Aar før Christus. Gravgodset, der laa paa en rektangulær Brolægning, bestod af et Sværd og en Dolk af Bronze samt et lille Lerkar. Et Fund, der var saa særpræget og sjældent, at det blev afleveret til Nationalmuseet.

Kort Tid efter blev Højen gennemgravet, og da fandtes paa dens Bund — den oprindelige Jordoverflade — ejendommelige Stensætninger af svære Kampesten samt to Stenaldergrave, den ene med et ret velbevaret Skelet, den anden med Rester af flere. I den bortførte Fyld fandt man senere Dele af et Bronzesværd, vistnok hidrørende fra den anden Høj. Omkring i Jorden blev optaget adskillige Skaar af Lerkar, deraf en Del ornamenterede, og endelig i to Affaldsgruber Skaar af to meget anseelige Lerkar, der vistnok maa henføres til den romerske Jernalder.

Disse Fund tyder paa, at der paa nævnte Mark har været et Samlingssted i Stenalderen, maaske en Offerplads, som senere har mistet sin Betydning, eftersom de to Gravhøje er rejst dér; og de mange Lerskaar beviser, at der senere i Jernalderen har været adskillige Bopladser.

Naar man fra Jylland sejler over til Middelfart, ser man Byen ligge langs Kysten med den lavere Del i Øst, fra Torvet hæver Terrænet sig saaledes, at Kirken ligger dominerende paa en Banke, og vest derfor bliver det endnu højere, og Billedet afsluttes i Vest med Vestergades bratte Skrænter mod Havnen.

Men sætter vi os i Tanken et Tusinde Aar tilbage, da forandres Billedet, og vi vilde da se den lavere Del som et Mose-
drag med Elletræer, medens den højere Del var klædt af Storskoven, som ragede ud over de bratte Skrænter, af og til brudt af en Rydning om en Hytte.

Ved dybtgaaende Jordarbejder fremdrages af og til Minder om hine længst svundne Tider, saaledes fandt man under Kælderen i en af Brogades Ejendomme en mægtig Egetræsstub, omtrent ud derfor midt under Gaden de svære Knogler af en Kronhjort, og i Algades Midte er i antagelig Dybde fundet Rester af Træstubbe. (1)

Det var Samfærdslen, der kunde give Mulighed for, at en

By kunde opstaa ved Middelfartsund. Fra Naturens Side var alt tilrettelagt med den korteste Afstand mellem Jylland og Fyen, men Storhandelen maatte først bryde sin Bane derover.

Der var forhen flere Steder, hvor der var Færgefart mellem Jylland og Fyen, en nordlig mellem Bogenseegnen og Vejlefjord og to sydlige, mellem Føns og Koldingfjord samt mellem Assenseggen og Haderslevfjord.

Fra Slutningen af det tiende Aarhundrede kan man formentlig antage, at lidt Færgefart har fundet Sted over Middelfartsund, og at den efterhaanden er vokset i Betydning. Aar 1086, da de oprørske Vendelboer forfulgte Kong Knud den Hellige, blev de færget over fra Snoghøj til Middelfart, et Tegn paa, at dette Færgested da maa have været almindelig kendt.

I sit fortrinlige Værk „Middelalderlige Byer“ giver Museumsinspektør Hugo Matthiessen en malende Skildring af, hvorledes Ribe drog Storhandelen til sig, og hvorledes denne banede sig Vej over Middelfartsund:

„I Sammenhæng med disse Forbindelser savner man derimod ethvert Spor af den Route, Fremtiden gjorde til sin, og som nu i Aarhundreder har været den vigtigste, nemlig Passagen Middelfart-Snoghøj, hvor Bæltet snævrer sammen som en rivende Flod af kun 1000 Alens Bredde. Man kunde fristes til at tro, at her paa det smalleste Sted har man sat over fra umindelig Tid. Saaledes forholder det sig dog ikke, — de andre Veje er de ældste.

Allerede Navnet *Middelfart* — Mæthælfar eller den mellemste Færgefart — viser jo, at det til Forudsætning har Tilstedeværelsen af to ældre, en paa hver Side, og naar den korteste Overfart først senest toges i Brug og langsomt kæmpede sig frem i forreste Linje, ligger Forklaringen lige for, naar man kaster et Blik paa Beskaffenheden af de Kystegne, som bredte sig paa begge Sider af Bæltet.

Vest for Odense delte Vejene sig mod Nordvest og Sydvest, vigende udenom Vissenbjerg-Omraadets bakkede, ufarbare og sent beboelige Skovland, der tvang Færdselen til at bøje til Side, og Udkanterne af Vends Herred var som disse Egne vildsomme og dækkede af mægtige Skove. Yderst

ude laa det udstrakte Vejlbj Sogn næsten som en Halvø, afskaaret af dybe Moser og Engdrag, og hvor Middelfart senere byggedes, bredte de Skovtykninger sig, „Kong Valdemars Jordebog“ kalder „Hægnætskog“, hvoraf Hingsgavl fik Navn.

Ikke mindre afsides, overgroet og tyndt befolket var det Herred, som paa Jyllandssiden grænsede ud mod Bæltet; thi Elbo Herred hørte til Landets yngste, udskilt som det var af Brusk Herred i Almind Syssel. Navnet er dog ældre, og „Elendæ“ eller „Eld“ betegnede et „Udland“, en afsides liggende Halvø, der laa afsondret fra de alfare Veje. Indenfor den brede Munding af Vejle Fjord skærer Ransfjord sig mod Syd, fortsat i den dybe Elbodalen, hvis Moser og udtørrede Søer var Rester af en Havarm, der Sønder paa afsluttedes i Gudsø Vig, en Sidegren af Kolding Fjord. Afskaaret fra Omlandet fremtraadte Elbo Herred saaledes næsten som en Ø, „uden Vandet“ kaldtes det saare betegnende, og fuldstændig kvalt i Skove var dette som „Udland“ agtede Næs kun lidet egnet til at bygge Bro for en levende Trafik.

Næppe før ved Tiden o. 1200 tager Storfærdsele Kurs ud over Herredet, Hovedrouten i Fugleflugtslinjen tværs gennem Riget trænger først da sejrrikt igennem og sprænger sig Bane; et voldsomt Pres fejer Hindringerne til Side og bryder igennem, hvor Vejen var kortest; thi Vester ude gik det ældgamle Ribe forynget en ny Glanstid i Møde, og Verdensbegivenheder danner Baggrund for denne Udvikling.“

De mange Borge, som i Slutningen af det tolvte Aarhundrede blev opført omkring ved de danske Kyster, var baade beregnet paa at være til Værn mod Venderne og til Beskyttelse for Overfarterne.

Endnu er der bevaret og fredet et lille Voldsted af Søborg ved Strib, og efter Sagnet har der ved Middelfart ligget Gormsborg, Grimmsborg og Hindsgavl. Den sidste blev senere Kongsgaard og har sin Historie indtil vore Dage, de to andre er forlængst forsvundne, udslettede af Landskabet. Grimmsborg kan næppe stedfæstes, med mindre Spaden en Dag blotter Rester af den. Gormsborg maa have ligget paa den nuværende Vestre

Kirkegaard. Da denne blev taget i Brug — 1853 — fandt man en Del svære Kampesten, ofte støder man ved Gravning paa Askelag og Munkesten, Rester af Stenbro er bemærket i flere Grave, og i Aaret 1934 traf man i ca. 1 Meters Dybde i uberørt Jord paa en Stensætning af 6 Meters Længde af store Kampesten. Det var i det sydøstlige Hjørne, og den synes at føre hen til en opfyldt Dam hinsides syd for Kongebrovejen.

Desværre har man først i de senere Aar været opmærksom paa saadanne Fund, og da Kirkegaarden har været i Brug siden Aaret 1853, er sikkert det meste gaaet tabt af, hvad der kunde have haft arkæologisk Interesse.

Med en Borg tænker man sig i vor Tid nærmest et anseligt, storladent Bygningskompleks, men det vil kun kunne gælde om de færreste af disse Borge, det eneste borgagtige ved dem har vel været et Taarn af Kampesten og Mur, sikkert af ringe Dimensioner og kun egnet til, at en lille Besætning kunde være dækket mod Angreb og ved det faste Materiale beskyttet mod, at Fjenden brændte Taarnet af.

Intet Aarstal knytter sig til Gormsborg, men de nævnte Fund bekræfter, at den har eksisteret.

Endnu i Aaret 1623 maa der i Middelfart have været en svag Erindring om Gormsborg, thi i en Indberetning samme Aar meddeles der: (2)

Medelfarts vestre Ende skal være den ældste, hvori tilforn har været en Herregaard, kaldet Borgen, som blev kjøbt af en Borgemester, men afbrændte siden.

Færgeoverfarten — „Færgeløbet“ kaldes det ofte i ældre Tid, — var af saa stor Betydning for Samfærdslen, at man i Ufredstider maatte have et Værn for, at Overførslerne ikke blev forhindret.

Hertil har Gormsborg sikkert den Gang haft sin Bestemmelse. Men hvorfor blev den da slettet af Jordens Overflade? Vistnok fordi man fik et nyere og stærkere Værn for Færgeløbet.

Og dette Værn kom, mener jeg, da der blev opført et Kirke-taarn af brændte Sten, og den Dag i Dag har dette Taarn endnu bevaret sit Præg af ogsaa at have været bestemt til Forsvarsbrug.

Som tidligere omtalt var der i Oldtiden en spredt Bebyggelse i Egnen omkring Middelfart — den nuværende Bymark og Hinds-gavls Jorder.

Den formentlige Offerplads paa Gaardens Mark tyder paa en religiøs Kultus i Stenalderen, men allerede ophørt i Bronzealderen.

De senere Beboere har antagelig dyrket deres Guddomme ved Russelbæks Udløb syd for Byen, meget tyder derpaa, da Stedet dør endnu kaldes „Hov“.

Det er selvfølgelig kun en Gisning, der her fremsættes, thi om Oldtiden ved vi i den Henseende i Virkeligheden intet.

Men ét ved vi, det nemlig, at de spredte Bopladser er blevet forladt, og den Antagelse ligger da nær, at deres Beboere er flyttet til det voksende Fiskerleje, som efterhaanden udviklede sig til en Flække og derefter bliver til den lille Købstad, Middelfart.

Saaledes lød Navnet dog ikke forhen, thi man sagde slet og ret „Melfar“, det har en ægte dansk Klang og falder let for den danske Tunge.

Paa en Del af de ældste bevarede Gravsten i Middelfart Kirke fra 1564, 1586, 1602, 1603 og 1622 staar der „Melfar“ men paa 3 Gravsten 1592, 1595 og 1640 „Medelfar“ og 1637 „Medelfard“, paa de sidste findes altsaa Overgangen til det nuværende Navn. Antagelig er denne Forandring fremkommen ved, at man i det officielle Skriftsprog har tilsat flere Bogstaver og derved efterhaanden har udvisket den gamle, fyndige Form.

I Kancelliets Registranter og Brevbøger skrives i 1523 Mellfar, 1525 Mellffar, senere samme Aar Medellffar, 1547 Medelfar, 1554 Medelfard, 1557 Medelfar, 1566 Medelfart, derefter en Del Aar disse to sidstnævnte Former Medelfar og Medelfart i Flæng.

I det attende Aarhundrede skrives der ofte Medelfart, af og til med et *h*, saa det blev til Medelfahrt.

Kongerne Frederik II og Christian IV skriver i deres Dagbøger som oftest Melfar og saaledes har Byen sikkert været kaldt indtil omkring Aar 1700, medens man hos Myndighederne har føjet flere Bogstaver til og forandret *e* til *i*, og efterhaanden har det nuværende Navn fæstnet sig.

I Vends Herred kaldes den jævnlgt Mejlfar, og Byens ældre

Folk siger ofte Medelfart, altsaa Traditionens *e* er endnu bevaret, og de to *d*-er udtales som ét *d* og dertil som haardt *d*, thi Vestfynboerne undgaar helst det bløde *d*.

Byplanen dannede sig selv efter Samfærdsdens Tarv, altsaa efter den Vej som de rejsende drog. Fra Færgens Landingssted gik Vejen et Stykke mod Syd op ad Bakken, og derpaa drejede den mod Øst ud i Fyens Land. Det gjaldt om at have nogenlunde fast Bund for Vejen, derfor blev den ikke straks ført mod Øst langs Strandbredden, da denne jævnligt kunde være ufremkommelig ved Højvande.

Ved denne Vej blev sikkert de første Huse opført, efterhaanden blev de til en samlet Husrække, der i Aarenes Løb udvidede sig østpaa langs Adelvejen.

Herved fremstod Byens ældste Gader, Strand- eller Brogaden, som den kaldtes i Flæng, og Adelvejen, der senere kom til at hedde Store Adelgade, i daglig Tale kaldt Storegade, nu er dens Navn forandret til det kortere Algade.

Desværre ved vi saa uendelig lidt om Byen i Middelalderen. Havde der endda været et Kloster, vilde man maaske derfra have haft historiske Efterretninger, der kunde have oplyst et og andet.

Udsat laa Byen dér ved alfar Vej, og i Ufredstider fik den det at føle, saaledes blev den 1287 afbrændt af Kongemorderne.

1296 nævnes det, at Underhandlinger fandt Sted i Middelfart mellem Erik Menved og Erik Præstehader, og 1306 og 1310 mellem Kongen og Brødrene Hertug Valdemar af Sønderjylland og Hertug Erik af Langeland.

Ejheller vides der noget om, naar Middelfart fik Købstad-Privilegium, man ved kun, at Kong Hans 1496 gav Byen de samme Privilegier, som Odense og Assens af tidligere Konger havde faaet. I Almindelighed vil det sige Handelsrettighed, eget Værneting m. m.

Byen maa dog længe før den Tid have faaet Købstad-Privilegium, thi fra Aaret 1425 haves et Tingsvidne (3), hvori nævnes Byfogden Jes Nielsen og Borgmesteren Iver Jensen. Nogle Aar senere, 1446, nævnes i et Pantebrev Borgmesteren Henrik

Galn og Herredsfogden i Vends Herred Per Nielsen. 1447 nævnes samme Borgmester og Raadmanden Jacob Madsen.

Som Folge af Købstadens Beliggenhed paa det yderste af en Halvo var Oplandet kun lille; det var Færgefart og Samfardsel, der først og fremmest gav Byen Næring, og Soen, og hvad dertil horer, har indtil vore Dage sat sit Præg paa Middelfart;

Byens Vaaben,
tegnat efter et Sandstens-Ornament over Indgangsdøren
til Middelfart Kirke.

den friske Luft fra Strømmen i Lillebælt giver Byen en Duft af Saltvand i mere end en Forstand. Og det var vel nok af den Grund, at dens første Borgere valgte et Skib til Byens Vaabenmærke.

Der maa have hvilet en ond Skæbne over Middelfart Bys gamle Dokumenter, thi da Købstæderne i Anledning af Kong Frederik den Tredjes Hylndning i 1648 skulde indsende Afskrifter af Byens Privilegier, var der i Middelfart kun to i Behold, nemlig et fra Kong Hans udstedt i Slingerup i Aaret 1496 og et fra Kong Christian III udstedt paa Hønborg Slot Aar 1540.

Disse Afskrifter er endnu bevarede i Rigsarkivet og lyder saaledes:

Wij Hans met Guds naade Danmarcks, Norgis, Wendis och Gottis koning, vduald koning till Suerrige, hertug vdj Slesvig och wdj Holsten, Stormarn och Dytmerschen, gref-fuar vdj Oldenburg och Delmenhorst, giøre allæ witterligt, at wj aff wore sonderlige gunst och nadæ haffuæ taget, anammit och vndfangt, och met thette wort obne breff tage anamme och vndfange os elschelige wore borgemestere, raad och menigheit vdj Medelfar theris hosstruer, born, hion och alt deris gods rørendis och w-rørendis, ehuath thet helst ar eller næffnis kan, udj wore kongelige hegn, were, friid oc beschiarmelsæ, besønderlige at forsuare och fordegtinge til rette. Och paa thes at forschrefne wor købsted Medelfar maa thes ythermere bygis och forbethres och gore os wore arffuinge och efterkommere, koninger wdj Danmarch thieniste och skat, haffuæ wj nadelige wnt och giffuet them och theris effterkommere swodannæ nader, friiheider och priuilegier, som wore forfethre koninger udj Danmarck, wore borgere udj Othens och Assens vnt och giffuit haffuæ, och them nyde, bruge och beholdæ till euige tiidt, som the ludæ och inneholle. Och schulle forschreffne wore borgemestere, raad och menigheid haffue, nyde och beholde hær effter frii gres och feegang paa Skrilling och Staffuerby marck, epter som the hær till nyth haffuæ. Sammeledis haffuæ wj och samme vor nadæ wnt och tilladit, at theris købstede ret och biercke ret schall wære fran Borgebeck och swo ind till Roschilda beck (4) och emellom begge strandæ wor och kronen siø, hob och fischeriij vforkræncket i alle made. Thii forbywde wi alle, ehuo the helst are eller wære kunne, och særdelis wore fogeder och embitzmen och alle andre forschreffnæ wore borgemestere, raad och menigheid udj forschreffne wor købsted Medelfar hær emod at hindre, hindræ lade, platze, wmage eller wdj noger made at vforrette, vnder vore koninglige heffnd och vredæ. Giffuet wdj vor kopsted Slangerop, Tisdagen nest effter Sanctj Kanutj regs dag, aar effter Guds byrd m c d x c sexto. Wnder vort zignett.

Hans.

Wij Christian met Guds naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis koningh, hertug wtj Sleswig, Holsten, Stormarn och Dytmerschen, greffue wtj Oldenburg och Delmenhorst, gjør alle witterligt, at wj aff wor synderlige gunst och naade haffue taget, anamit och vndtfaaget, och nu medt dette wort obne breff tage anamme och vndtffange vor vndersatte borgemester, raadmend och meninge borborger vdthi vor kiøpsteedt Medelfar, dennom, deris høstruer, børn, hion, thienere, godtz, rørendis och v-rørendis, ehuaadt thet helst er eller vere kand, jntet vndertaget vtj noget maade och meenige Medelfar bye med alle thes jndbygger vdinner wor konigelige hegen, vere, fred och beskiermelse, besynderligen ath wiille forsuare beskerme och fordragtinge till alle rette. Sammeledis haffue wi aff samme gunst och naade fuldbyrd, sambygkt och stadfest, och nu met thet vort obne breff fuldbyrde, sambygke och stadfeste alle the naader, frigheder och preuilegier, som forschreffne Medelfar bye och thes jndbygger aff vor forfædre framfarne koninger vtj Danmarch naadeligen och gunstligen vndne och giffne er, ved theris fuldmagt at bliffue ved alle theris ordt, punchter och artickler, som the vtj alle maade indholler och vduiser; dog saa, at naar wj viider ere komne vtj rigens forfarenhed, och der thaa findis nogle artickler vtj samme deris priuelegier och frighed, som er os eller andre vor vndersotte her vtj riget besuerlig, da ville vj med vor elschelige Danmarchis riiges raadt haffue fuldmagt samme priuelegier at forandre och remidere, efftersom der kunde vere os och riiget och andre vor vndersatte lideligen och tolligen. Thi forbiude wj alle, ehuo de helst er eller ver kunde, sehrdeelis vore fogeder, embitzmend och alle andre, forschreffne vor vndersotte borgemester, raadmend och menige borger vtj forschreffne Medelfar her emod paa personer, høstruer, børn, hion, thienere, godtz, rørendis och v-rørendis, ingtet vndertaget paa forschreffne theris frigheder och priuelegier, efftersom forschreffuit staar, at hindre, hindre lade, møyge, platze

eller vtj noget moode forfang at giøre, under vort hylde och naade. Giffuet paa vort Slot Hønneborg, Othensdagen nest effter vor frue dag conceptionis, aar m d x l, under wortt zignet.

Christiann.

Følgeskrivelsen er affattet saaledes:

Dette er Richtig Copier efter Originalteren, bekræftes
Med Undertrogte Stads Secret Middelfart den 2. October 1648.

L. S.

Hvorpaa vi Underdanigste ehr begierendes Vores Allernaadigste Herre och Kongis Conformation och Stadfæstelse effter Odense och Assens privilegier oss effter Højsalig Højloflig Ihukommelse Konning Hansses och hans Kongl. Mayt's efterkommere Konningers privilegier och Benaadninger.

Borgemester och Raad udj Medelfart.

Det fremgaar deraf, at de ældre Privilegier er forsvundne. Desværre. Thi Middelfart har sikkert haft Kobstad-Privilegium længe for Kong Hans regerede.

1520—1620

I de Hundrede Aar, som her omtales, skete der store Forandringer i Danmark.

Middelalderen var afsluttet og blev efterfulgt af Renæssancen. Kalmar-Unionen var sprængt, Sverige var atter et selvstændigt Rige, medens Danmark og Norge trofast holdt sammen i de følgende næsten tre Hundrede Aar.

Stærke aandelige Brydninger kom der over det nordlige Europa, Ufred blev der i aarevis over Landene, indtil de nye Magt- og Kulturforhold havde fæstnet sig, og med Reformationens Indførelse i Aaret 1536 fik Riget en haardt tiltrængt Ro, indtil Syvaarskrigen 1563—70 atter bragte onde Aar.

Derefter kom der en Opgangstid, og under Kong Frederik den Andens sidste Aar stod Danmark—Norge saa stærkt og sundt som vel aldrig før eller siden.

Endnu den Dag i Dag ser vi Mærkerne af hin Blomstrings-tid: det stolte Kronborg, Rigets Vagt ved den mest befarne af de danske Strømme, de mange skønne Herregaarde — opført ca. 1550—1600 —, der trindt om i Landet vidner om den gamle danske Adels Magt og Skønhedssans, og i vore Købstæder er endnu — trods Tid og Udvikling — bevaret adskillige smukke Bindingsværks-Bygninger, et Minde om, at der da var Velstand, og at den Tids Borgere kunde og vilde smykke deres Byer.

De historiske Efterretninger bliver fyldigere, og af Kancelliets Brevbøger, der begynder med Aaret 1523, faas en Del Oplysninger, som stærkt er benyttet i dette Afsnit, uden at Kilden anføres.

Kong Christian den Anden opholdt sig ofte i Middelfart, og dér oplevede han maaske nogle af sine tungeste Stunder, den Gang da han følte sin Trone vakle. Det var i 1523; den 22. Ja-

Gaarden, Mtr. Nr. 69, Brogade 6.

Den bedst bevarede af Byens faa Renæssance-Bygninger. Paa Nationalmuseets Foranledning blev den i Vinterhalvaaret 1927—28 grundigt restaureret og Facaden ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse.

Rekonstrueret og tegnet af S. A. Claudi-Hansen.

Gavlbygningen ejes, siden 1927, af Museumsforeningen for Middelfart By og Vestfyen, som derved har faaet en fortrinlig Ramme til Middelfart Folkemuseum.

nuar modtog han den jyske Adels Opsigelsesbrev i Vejle, han drog da tilbage til Middelfart, og en hel Nat igennem lod han sig fæрге frem og tilbage over Lillebælt, thi han havde tabt sin Handlekraft og kunde ikke hurtigt, som det er nødvendigt i en saadan Stilling, bestemme sig til, hvad han skulde foretage sig. De Middelfart Borgere har sikkert været paa Kongens Parti, han

havde jo altid været dem et Værn mod Gejstligheden og Adelen, nu saa de ham drage bort, og det var vistnok med bange Anelser for, hvad der nu vilde ske.

I Februar Maaned var der i Byen indkvarteret en Skare Ryttere — fremmede Lejetropper — næppe til Glæde for Borgerne. Disse Ryttere beskyldtes for at have foraarsaget en Ildløs, hvorved 19 Gaarde brændte. I deres Forbitrelse derover skamslog Borgerne da en af Rytterne, saaledes paastod disse, medens Borgerne hævdede, at han løb ind i Ilden, og at der da faldt Tømmer ned paa ham og slog ham. Dette blev berettet Kongen af Fyens Befalingsmand Ejler Bryske, og han meddelte endvidere, at Befolkningen var vred paa disse fremmede Krigsfolk, samt at da han drog tilbage til Odensegaard, var der ved Indslev Kirke forsamlet 1600 Bønder (xvi c), der vilde drage til „Medellffar“ og nedhugge de Ryttere, som laa der, og derfra vilde de drage til Bogense og dræbe de Landsknægte, som dér var indkvarteret. Med Besvær fik Lensmanden Bønderne overtalt til at opgave deres Forehavende.

Forholdene var vanskelige, Borgerne følte, at der forestod store Begivenheder, og at det gjaldt om at træffe den rette Afgørelse og holde med den Part, der vilde gaa af med Sejren.

Af følgende Uddrag af Lensmandens Breve til Kongen viser det første, hvorledes den jydsk Adel opfordrer til at falde fra Kong Christian, af det andet forstaar man, hvorledes Borger-skabet efter nogen Tvivl, sikkert mod deres Hjertens Mening, følger den jydsk Adels Opfordring og opsiger Kong Christian Huldskab og Troskab. Og sluttelig erfarer man, at Lensmanden selv ønsker sig fritaget for sin besværlige Tjeneste, hvilket vil sige, at ogsaa han falder fra sin Konge.

Odense, den 25. Februar 1523.

„— — — — — Kæreste naadige Herre, Eders Naade maa vide, at jeg var udi „Medellffar“, da er der afbrændt 19 Gaarde, og derfor skyldte de Rytterne for, at de skulde have gjort det, og en af Rytterne fik Hug, og det skylder han Borgerne for, og de sige nej, at de ikke gjorde det. De siger, at han løb ind i Ilden, og der faldt Tømmer ned paa ham og slog ham, og jeg søgte at tale Borgerne og Ryt-

terne til Rette. Kæreste naadige Herre, Eders Naade skal vide, at Almuen her udi Landet er meget fortørnet paa disse Landsknægte, som ligger her udi Landet. Hvis Eders Naade ikke befaler dem at være skikkelige, da frygter jeg for, at Almuen kommer i Strid og slaar hinanden, og da blev det ikke godt, og jeg kan forstaa paa disse Ryttere, at de ikke gerne vil have Landsknægtene bort fra Landsdelen.

Ved samme Tid, da jeg drog fra „Medellffar“, da var der forsamlet ved Indslev Kirke henved 1600 (xvi c) Bønder, og de vilde drage til „Medellffar“ og nedhugge Rytterne, der laa dér, og siden vilde de drage til Bogense og nedhugge de Landsknægte, som laa der, da fik jeg stillet Bønderne til Fornuft.“

De kongelige Hovedsmænd paa Fyen underretter Christian II om det jyske Raads Skrivelse til Fynboerne, disses Stemning og andre Forhold paa Øen.

Odense, den 2. Marts 1523.

„at det jyske Raad skrev Breve til Ridderskabet, Borgemester og Raad og Menigheden her udi Fyen, og førend vi fik Brevene, da var de bleven læst udi „Medellffar“ og andetstede paa Vejen, og fik ogsaa Rytterne, der ligger her i Landet, Brev fra det jyske Raad paa samme Tid.“

Ejler Bryske giver Christian II Underretning om Tvisten mellem Bogense Borgere og Krigsfolket og om Middelfart Borgeres Forræderi og beder om Fritagelse for sin besværlige Tjeneste.

Odense, den 10. Marts 1523.

„og siden red jeg paa samme Dag til „Meylfar“ om Aftenen og havde Borgmester, Raadet og Almuen paa Raadhuset næste Dag og begærede af dem, at de skulde være os paa Eders Naades Vegne behjælpelige og bestandige mod Eders Naades Fjende og lade alle Skibe, Færger og Baade forvare og drage op paa Landet, saa at Jyderne ikke fik dem derfra, førend Borgerne vidste deraf. Da svarede de mig, lige som menige Borgere svarede Eders Naade selv her i Landet, at det ikke skulde blive deres Skyld i nogen Maade. Nu

siden jeg gik ned fra Raadhuset, blev der stort Anskrig i Byen, at Fjenderne overfaldt, og at halvandet Tusinde allerede var landet her. Da red jeg straks ned udenfor Byen, og en Riddermandsmand var med mig af Rytterne, og vi eftersaa, om saa var eller ikke, da var det intet andet end Snak. Men da maatte vi se, at alle Færgerne, Skuder og Baade roede alter her fra Landet og til Jylland. Og det Anskrig gjorde „Anders perthe kierling“ dér i Byen. Og da vil jeg vel tro, at havde jeg tøvet en halv Time længere i Byen, da havde Borgerne i „Meylfar“ grebet mig og ført mig over til Jyderne, thi jeg havde ikke mere end én Svend med mig, som Eders Naade kan se i det Brev, som ligger inden i dette Brev, som de „Medelfar“ Borgere skrev mig til, siden jeg var draget af Byen. Og tror jeg fuldkomment, at vi skal ingen Hjælp faa af Bønderne og Købstadmændene, medens Riddermandsmændene de svare vel, men hvad deres Mening er, det ved jeg ikke. (1)

De Middelfart Borgere havde handlet klogt, næsten overalt var der almindeligt Frafald fra Kong Christian, som den 13. April 1523 drog af Lande, og Hertug Frederik af Gottorp blev den 26. Marts hyldet til Konge som Frederik I.

Saa blev der Fred i Landet i nogle Aar, men Adelen havde fæstnet sin Magt og brugte den.

Det var en vanskelig Tid med stærke Brydninger baade i aandelig og verdslig Henseende. Den før saa stærke romerske Kirke havde misbrugt sin Magt, man var bleven led og ked af den store Gejstlighed, og da Luther fremstod og forkyndte den nye „rene“ Lære, fik han snart mange Tilhængere, dog næppe altid af religiøse Grunde, thi mange havde Lyst til at gøre et Skaar i det rige Kirkegods.

Da Kong Frederik I var død 1533, kunde man ikke enes om, hvilken af hans Sønner der skulde være hans Efterfølger paa Tronen. Det lutherske sindede Parti vilde have Hertug Christian, det katolske vilde have hans langt yngre Broder Hertug Hans. Og en Del af det menige Folk længtes efter at faa Christian den Anden tilbage. Den mægtige Hansestad Lübeck blandede sig i Striden, og i Maj 1534 begyndte Krigen med Grev Christoffer

af Oldenborg som Fører for dem, der vilde kæmpe for den afsatte Konge. Efter denne Fører blev disse Kampe kaldt „Grevens Fejde“.

Fyen led haardt under denne Fejde, og da Grev Christoffer udskrev en Krigsskat, maatte Middelfart i 1534 dertil udrede 200 Lod Sølv, senere yderligere 1000 Gylden. (2)

Den 20. Marts 1535 stod der et Slag mellem Grevens Tropper og Hertug Christians Feltherre Johan Rantzau paa Faurskov Banker, senere kæmpedes der ved Øksnebjerg tæt øst for Assens, og haardt maatte Bønderne lide, fordi de stred for Christian II.

Dérmed var en Del vundet for Hertugens Sag; allerede den 4. Juli 1534 havde den jydske Adel vedtaget at tilbyde ham Kronen, den 18. August s. A. lod han sig udenfor Horsens hylde af den jydske menige Mand, men haarde Kampe maatte han endnu udfægte, før han havde vundet hele Riget. Den 25. Marts 1535 udstedte Middelfart Hyldingsbrev til Kong Christian III:

Wij borgemesther Raadt och mening Indbygher och allmwe udj Melfart, giore witherligt for alle neruerindes och kumendis skvle mett thette wortt opne breff, att lighervijss som verdige federne, Streng Riddhere och welbyrdige mendt Danmarckis rigis raadt, ondeligh och vertzlich, och menigh Adell wdj Danmarck, haffve føldbyrdigt, bevilligith och samtycketth Høgborne første Stormegtigste Herre, her Christiern mett Gudz nade, vduald Konyng til Danmarck Rett arffvingh tiill Norighe, Hertug y Slesvig och holsten o. s. v. tiill theris retthe herre och konyngh wdj Danmarcks rige, Saa fuldbyrde bevillighe och samtycke och wij mett thette vortt obne breff, forscreffne herre och første tiill vor nadigste Herre och konyng, att forsvare, fordagtinghe och forrette mett Syn nade wold och magt, och Sige wij hansNade huldscaff, mandskaff och tro tienneste och wunderdanyghedt, mett lyff, lefnith och ald welfardt, dag och natt som tro vndersotte bør att wære i alle mode, Tackendis then hemmelske Gud att wij kvnde faa hanss naade som oss will och kand forsvare for offverlast och vretth, hwilekett wij storlig fortycker, att icke fore ett Aar eller lingher skedt er, som wij gerne haffde vild, oss och wore efftherkommere tiill Ewige skade och forderfflig-

het y alle mode. Til ytthermere stafestnyng och fvldburg, att alle ordt oc artickelle, som forscreffne stande, skvllv vbrødelige holdes, Trycke vij vor byes Indzegell ydmygeligen for thette wortt obne breff, Datum y Melffar die visitationis beate virginis gloriose, Anno ab orbe redempto MDXXXV. (3)

Endelig i 1536 maatte den sidste af de faste Stæder — København — overgive sig, og Søndag den 6. August s. A. holdt Christian III sit Indtog i den saa stærkt hærgede By. Dermed blev der Fred i Danmark.

Reformationen blev indført, Gejstlighedens Magt var nu brudt, en ny Tid begyndte, og Danmark kom efterhaanden til Kræfter efter de onde Aar.

Storstedelen af Samfærdslen mellem Jylland og Øerne gik over Middelfart, da havde Byen tit Besøg af Kongen. Thi i forrige Tider opholdt Kongen sig ofte paa Slottene omkring i Riget. Paa de større Lensgaarde, særlig paa Koldinghus, var han ofte i længere Tid, og mange var de Rejser, som Kongen den Gang foretog i Aarenes Løb.

Kronen havde den Gang en Del Jordegods, der laa som Len til de forskellige faste Slotte, de blev styret af en Lensmand, som nød Indtægterne deraf mod en for hvert Personskifte fastsat aarlig Ydelse — Lensafgift.

Efter Enevældens Indforelse blev det meste af Lensgodset bortsolgt, og da Slottene derved tabte deres Betydning, forfaldt mange af dem, og de fleste er nu slettet af Jordens Overflade.

Ved Middelfart laa Krongodset Hindsgavl, men dets Lensmand havde kun Pligt til at huse Kongen med Følge i ét Dogn, derfor gjorde Kongen oftest Ophold i Middelfart, naar han rejste der igennem.

Stort Besvær kunde et saadant Besøg vel give, men der blev betalt for, hvad der blev brugt til Gæsteriet, og det skulde være sært, om ikke Regningens Beløb fuldtud dækkede Udgifterne, og om der ikke endda blev noget tilovers.

Kongen boede som Regel hos Byens Borgmester, der var en velstaaende Borger med et efter den Tids Forhold stort Hus. I en Aarrække var Ejerne af Gaardene Algade Nr. 24 og 26 skif-

tevis Borgmestre. Nr. 26 blev ombygget for godt et Hundrede Aar siden, Nr. 24 fik desværre en ny grundmuret Facade for ca. 30 Aar siden, men det Indre er over 300 Aar gammelt.

At skaffe Husly til Gæsterne kunde vel nok lade sig gøre, naar de vilde tage til Takke med, hvad Borgerne kunde yde, værre var det med de mange Heste, de førte med sig.

I Aaret 1561 maa der have været Besværinger over manglende Staldplads, thi Borgerskabet i „Medelfar“ fik 1. Januar 1562 Brev (4), at „da vejfarende Folk, der komme til Byen, klage over, at der er stor Mangel paa Staldrum og Herberger, og at en Del af Borgerne, som have gode Raad til at herberge fremmede, nedtage Staldene og anden Bekvemmelighed i deres Gaarde for ikke at laane nogen Hus, befales det dem straks at bygge gode Staldrum, at herberge fremmede, der kommer til Byen, og for en rimelig Pris at skaffe dem Ol og Mad, Hø, Havre og Straafoeder.“

Det synes ikke at have hjulpet, thi Kongen paalagde 1572 (5) Borgmester Hans Bang at opføre en Stald i „Medelfar“, hvori Kongen kan have 60 Heste staaende, naar han kommer did, mod at Borgmesteren fik Livsbrev paa Kronens Part af Korn-tienden af Asperup og Kauslunde Sogne i Vends Herred og Tanderup Sogn i „Boge“ Herred uden Indfæstning og Afgift.

Tommeret til Stalden blev leveret fra Rugaards Skove, hvor Lensmanden paa egen Bekostning havde ladet hugge nogle Træer til Stalden i „Medelfar“ og af sine egne Penge betalt Tømmerets „Opletning“ og Savskærerne samt underholdt disse. (6)

Derfor blev han fritaget for et Aars Afgift af „Efueløe“. Stalden blev opført paa det nordøstlige Hjørne af Grønnegade og Søndergade. Da der et Hundrede Aar senere ikke mere blev Brug for saa megen Staldplads, fordi Kongens hyppige Rejser i Riget ophørte, dels fordi mange af Lenene, som foran nævnt, blev bortsolgt, hvorved Naturalunderholdningen deraf faldt bort, dels fordi Enevoldskongerne mere og mere foretrak København som Opholdssted, da forfaldt Bygningen, og i 1720 nævnes Grunden som „en øde Platz, som hans Kongl. May'st Stalde har staaet og nu ligger øde, som sl. Mester Hansis i Brug hafuer“. (7)

Var Gæsternet ofte til Besvær, saa har Borgerne følt, at de ved at bo paa dette Alfaested oplevede noget ved at se den bro-

gede Skare af fornemme Folk, der af og til drog forbi, et frisk Pust i det daglige Livs Ensformighed og ofte dertil en god Fortjeneste.

Overvældende kunde de rejsendes Antal blive, naar der i Kongehuset forestod en Begivenhed, hvortil dets Slægt gav Møde.

Da Kurfyrst August af Sachsen i 1557 besøgte sin Svigerfader Kong Christian III, foretog han Hjemrejsen over Fyen og vilde „tøve“ en Nat i Middelfart. Der var et stort Følge med Kurfyrsten, over 500 Heste, og en Mængde Mad og Drikkevarer maatte Byen have i Beredskab dertil. (8)

Den 6. Februar 1559 blev Christian den Tredjes Lig fra Koldinghus ført til Middelfart, hvor Ligtoget skulde „tøve“ en Nat, for næste Dag at drage videre. Dertil var den fyenske Adel tilstegt. Ligtoget var saa stort, at Assens By fik Befaling til at sende Skuder til Hjælp ved Overførslen. (9)

Da Frederik II var død 1588, blev der stort Rykind af alle de fremmede Fyrster, der skulde med til Begravelsen.

Ved Christian den Fjerdes Kroning 1596 var vel nok det største Besøg af fremmede Fyrster, nemlig: Hertug Hans af Sønderborg med Gemalinde, 2 Sønner, 2 Døtre og Svoger, Fyrst Rudolf af Anhalt, med et Følge 70—80 Mand stort, og Hertug Johan Adolf af Gottorp og hans Moder Hertuginde Kirstine med 120—130 Mand; de tre Hertuger af Lüneborg med over 100; Pfaltzgreve Vilhelm med henved 50, og endelig Gesandterne fra Lübeck og Hamborg. (10)

Til Lensmanden paa Hindsgavl blev der sendt 20 Amer Vin, ca. 1950 Liter, der skulde bruges ved de fremmede Herrers Forplejning i Middelfart, med Bemærkning om, at den ikke skulde anvendes til andet „end de fremmedes Traktation, og at den ikke unyttigt bliver forkommet“. (11) Desuden er en Del af den jyske Adel i de Dage draget over Middelfart. Man undres over, hvorledes den lille By kunde huse saa mange Folk og Heste og dertil overkomme Bepisningen.

Naar Kongen opholdt sig paa Koldinghus, maatte Borgmesteren her, der tillige var Tolder, besøge et og andet til Hofholdningen. Saaledes i 1579 i Februar Maaned skulde han skaffe alle de „Skælfisk“ [Muslinger], der kunde faaes i Byen, de skulde

bruges den 1. Marts, da Kongen gjorde to af sine Hofmænds Bryllup. (12)

Samme Aar, den 12. Marts, blev der sendt 4 Læster Torsk til Koldinghus, (13) og i 1583 forlangtes der 1 Td. saltede smaa Torsk til Kongens eget Bord. (14)

Ved større Sammenkomster paa Slottene kunde Hoffet savne forskelligt Husgeraad, men derfor var der Udvej, de nærmeste Byer maatte skaffe som Laan, hvad der behøvedes.

I Marts 1580 sendte Kongen Brev til Borgmester og Raad i de fyenske Byer deriblandt „Medelfar“ at, da der ved Forsamlingen i Odense, „Lenshyldingen“ den 3. Maj, „sikkert vil blive Mangel paa Senge, Tinfade, Tallerkener, Saltsirkener, Lysestager, Duge og Bænkedyner, skulle de fra hver By sende en paa-lidelig Karl til Corfitz Viffert paa Odensegaard med 10 gode opredte Senge med alt Tilbehør, saa de sikkert er dér 8. Dag efter Paaske, og ligesaa to af de fornemste Borgersker med alle de Tinfade, Tallerkener, Saltsirkener, Lysestager, Duge og Bænkedyner, som de kunne skaffe, eller Corfitz Viffert giver dem Ordre til at sende, saa de sikkert er der Mandag efter Søndag Jubilate (25. April) for at hjælpe til med at dække Bordene og varte op, saalænge de fremmede bliver.“ (15)

Tre Aar senere, 28. Januar 1583, kom der Brev til „Vedle“ og „Medelfar“ om at sende saa mange Duge, Tinfade, Tintallerkener, Bordkranse, Lysestager og Bænkedyner som muligt til Koldinghus til Brug ved Hendrick Belovs Bryllup Fastelavns Søndag (10. Februar) og sende henholdsvis 3 og 2 af de fornemste Borgersker med, saa de sikkert er paa Koldinghus Torsdagen før Fastelavn, for at de under Brylluppet kunne have Tilsyn med de udlaante Sager og tage dem med sig tilbage. (16)

1532 nævnes „Medelfar“ som en af de Købstæder, „som hafue tyngitt“. (16 a)

Den aarlige *Byskat* var 100 Mark. For Aaret 1570 blev Borgerne fritaget for at svare den, og hvis de allerede har betalt den, gælder Fritagelsen for næste Aar. (17)

Da Byens Kapellan, Skolemester og Hører havde klaget over, at de kun havde en meget ringe Underholdning, udstedte Kon-

gen den 17. Oktober 1573 et Gavebrev, hvorefter Byskatten skulde deles imellem dem i Forholdet $\frac{3}{6}$ - $\frac{2}{6}$ - $\frac{1}{6}$. (18)

Men naar Riget kom i Krig, da skulde der bruges meget til Flaaden og til Hæren, og dertil maatte Købstæderne udrede betydeligt baade i Penge og in natura.

Man faar af det følgende at vide, hvilke Byrder Syvaarskrigen med Sverrig (1563—1570) lagde paa Middelfart.

1564, 15. December, kræver Kongen af Middelfart 1200 Daler i Sølv eller danske Penge, da han vil lade Krigsfolket mønstre og afbetale. Summen skal indsendes til Rentemesteren inden 20. Dag Jul. (19)

1565, 3. Oktober, faar Byen Paabud om at komme Kongen til Hjælp med 400 enkelte Dalere at levere til Renteskriveren paa Københavns Slot inden førstkommende Mortensdag. (20) Det maa have voldt Besvær at faa dette Beløb bragt til Veje, thi den 16. September s. A. laante Borgmester og Raad 50 Dlr. af Herman Kræmmer. Der anføres derom i „Kirkehistoriske Samlinger“, tredje Række, første Bind, at Byen i sin store Nød og Trang maatte optage dette Laan for at udrede den paalagte kongelige Skat og Tynge. Som Sikkerhed for Beløbet fik Udlaaneren Pant i Kirkens Hellig Trefoldigheds Kapel. (21)

1566, 5. Maj, faar Byen Brev om at skulle komme Kongen til Hjælp med 100 Dlr. i Sølv og 100 Dlr. i Klippinge, 25. Maj beordres der, at Pengene straks skal betales. (22)

1566, 26. August, udskrives en Kobbetskat af Købstæderne til Anskaffelse af nyt Skyts „i Betragtning af den Ulykke, der er overgaaet Flaaden“. (23)

Middelfart maatte skaffe 4 Skippund — $\frac{2}{3}$ i Grydekobber og $\frac{1}{3}$ i Kedelkobber. (24)

(1 Skippund var 160 kg)

1568, 1. Juni: Ordre til at komme Kongen til Hjælp med 300 Dlr. inden St. Hans Dag.

1. Juni 1568 udgik der Befaling til Købstæderne i hele Riget om at komme Kongen til Hjælp med Penge, halvt i Dalere og halvt i danske Penge til Krigsfolket, da de nu saa længe som muligt have været forskaanet for Pengeskat. Middelfart maatte betale 300 Dlr., og det bemærkes, at ingen, der bruger Købstadnæring skal være fri. Pengene skulde betales inden Sct. Hans Dag. (25)

Den 20. November s. A. beordres Byen til at udrede 300 Dlr. med den Begrundelse, at der nu er sluttet Fred med Sverrig, men der ligger et stort Antal Krigsfolk i Riget, hvilke Kongen skylder en mærkelig Sum Penge. (26)

Som bekendt blussede Krigen op igen, og atter maatte der udskrives Skatter dertil.

1569, den 8. Oktober, udgik der Brev om, at der skulde betales 200 Dlr. inden den 28. Oktober. (27)

1570, den 12. Marts, faar Middelfart Brev om at betale 300 Dlr. inden Pinsedag (14. Maj), „da Kongen straks paa Sommeren vil foretage et alvorligt og bestandigt Tog mod Fjenden“. (28)

Den 13. December 1570 blev der endelig sluttet Fred med Sverrig, og der gik da Brev til Købstæderne over hele Riget om at komme Kongen til Hjælp med at betale og aftakke de fremmede Krigsfolk for at faa dem ud af Riget; Middelfart blev paalignet 250 Dlr.. Det tilføjes, at ingen, der bruger borgerlig Næring, kan fritages, og at de endelig maa indsende hele Summen, da Kongen ellers maa indkvartere Krigsfolket hos dem, indtil den bliver betalt. (29)

24. Marts 1572 er der endnu en Del aftakkede Krigsfolk tilbage, og „da Kongen skal betale en stor Sum Penge til dem, nodes han til at kræve Hjælp af Købstæderne, hvor ugerne han end vil“: „Medelfar“ 250 Dlr. (Bogense 150, Assens 600, Odense 2000). Summen skulde betales inden Hellig Trefoldigheds Søndag, men den 2. August havde Byen endnu intet betalt og blev derfor paamindet om at indsende Beløbet, „da det er Kongen meget magtpaaliggende“. (30)

Endnu følte Eftervirkningen af Krigen, thi saa sent som 2 April 1576 blev der udskrevet 300 Dlr. til Betaling af den udenlandske Gæld, som Riget havde paadraget sig i sidste Fejde. (31)

Det var Krigsskat i Penge, men der var dengang ogsaa en anden Form for Skat (Hjælp til Riget) nemlig en *Madskat*, altsaa Skat i Naturalier, og det var ikke saa lidt, som blev forlangt deraf.

Saaledes den 6. Februar 1562, at levere inden Paaske paa Københavns Slot: „Medelfart“, Kerteminde og Bogense hver 40 Sider Flask, $\frac{1}{2}$ Læst Oksekød, $\frac{1}{2}$ Læst Faarekød, $\frac{1}{2}$ Td. Smør og 5 Læster Øl. (32)

3. September 1564.

„Da Kongen paany har ladet Krigsmagten rykke op mod Fjenderne, der tage deres Tog gennem Blekinge, skulle Byerne af deres yderste Formue gøre Tilførsel til Aarhus med Øl, Brød, Havre og anden Proviant, samt befale Skomagerne at gøre Sko og Støvler og sende dem til Lejren og sælge til Krigsfolket“. „Middelfar“ skal yde 6 Læster Øl og 4 Læster Brød.“ (33)

I Marts 1565 beordres Tilførsel for Penge til Krigsfolket i Halmstad. „Medelfart“ og „Boense“ hver 5 Læster Øl, 3 Læster Brød og 100 Tdr. Havre. (34)

25. April 1567 skal Faaborg og „Medelfard“ komme Kongen til Hjælp med 50 Sider Flæsk, $\frac{1}{2}$ Læst Oksekød, $\frac{1}{2}$ Læst Faarekød, $\frac{1}{2}$ Læst Eddike, 6 Læster Øl, 6 Læster Brød og 1 Tonde Smør at levere paa Københavns Slot inden 25 Maj. (35)

Samme Aar, den 6. Juli, faar „Medelfart“ Befaling til at sende Fetalje til Halmstad inden Sct. Olai regis (29. Juli), hvorfor de skal blive tilfredsstillede, nemlig 6 Læster Øl, 3 Læster Brød og 3 Skippund Flæsk. (36)

3. Marts 1569 forlanges Tilførsel til Halmstad fra „Medelfar“ 6 Læster Øl, 3 Læster Brød og 3 Skippund Flæsk, (37) og den 25. August igen Tilførsel til samme Sted fra „Medelfart“, Faaborg og Kerteminde hver 10 Læster Brød, 10 Læster Øl og 30 Sider Flæsk. Til Sammenligning kan anføres, at der blev forlangt af samme Proviant fra Bogense 5—5—15, Assens 20—20—100, Odense 100—100—200 og København 100—100—400.

1570, 27. Juli, beordres leveret af „Medelfart“ 10 Læster Øl, 10 Læster Brød og 30 Sider Flæsk. (38)

Det maa have givet Byens Styrelse stort Besvær at faa disse Mad-Ydelser indkrævet hos Borgerne, og selv om nogle af dem betegnes som Tilførsel, der skulde betales, har det sikkert ofte holdt haardt med at faa Penge udredet af Modtageren.

Da Krigen var sluttet, blev Købstæderne fri for denne Tyngde, og hvad der senere i Fredstiden behøvedes til Flaadens Mandskab blev leveret fra Lensmændene. Disse fik jævnlig Ordre til at brygge Øl og bage Brød, som Tolderne da maatte fragte til København.

Syvaarskrigen (1563—70) mærkedes ogsaa paa anden Maade, idet Kongen jævnlig maatte *laane* af Købstæderne. Til Middelfart blev der saaledes 1563, 21. Juli, udstedt Gælds-brev paa 246 Lod Sølv og 531 Mark danske at betale tilbage Sct. Jacobi Dag; (39) Aaret efter, 1564, 18. April, befales Borgmester og Raad at forhandle med Borgerne i deres By om at laane Kongen alle de Klippinge de har, Kongen vil betale Pengene tilbage med rund Mønt. (40) 1564, 15. December, faar Byen Ordre om at komme Kongen til Hjælp med 1200 enkelte Dalere at levere hos Rentemesteren paa Københavns Slot inden 20. Dag Jul. (41)

Til Hjælp for Flaaden maatte Købstæderne levere *Orlogsskibe*; som Regel var flere af de smaa Købstæder fælles om Udrustning af et saadant.

1555, 23. Februar, udgik Brev til alle Købstæderne i Danmark om at udruste en Flaade, der skulde rense de danske Strømme for Sørovere og andre „Udliggere“, der ofte overfaldt Skibene. Kerteminde, Bogense og Middelfart skulde i Forening præstere et Skib paa 34 Mand i Forhold 12—12—10. (42)

Senere paa Aaret ankes der over, at Skibene har for lidt eller ikke godt Skyts, „hvorimod Skibene selv gives Bifald“.

I August 1555 faar en Del Byer Brev om, at da Hr. Mogens Gyldenstjerne er kommen hjem med Flaaden, har Kongen befalet at „forløve“ Skibene fra de anførte Byer, deriblandt „Medelfar“, „paa Grund af den store Mangel paa Skyts paa Skibene, skulle de købe eller lade støbe nogle gode Kobberstykker (Kanon), som kunne vare. De maa nu bruge Skibene, som de selv vil, men hvis der igen kommer noget paa, skulle de have et godt Skib rede med Skyts, Krudt og Lod (o: Kugler)“. (43)

1557 skal Købstæderne ikke til Foraaret udruste det Orlogsskib, som de med deres Medredere er takserede for, men de skal forskaffe sig et godt Skib og have alt Tilbehør rede for paakommende Tilfældes Skyld. (44)

Da Assens, „Medelfar“ og „Boense“ havde begæret at blive fri for at holde Orlogsskib, fik disse Byer i 1560, 6. Marts, Til-ladelse til at sælge deres Orlogsskib, dog ikke udenlands. — Disse tre Købstæder synes at have været fælles om et Skib. — „Alt Skyts, Lod og Krudt skulle de sende hid, og hvis det bliver

nødvendigt at udruste Orlogsskibene, skulle de komme Kongen til Hjælp med Folk og Fetalje“. (45)

Danmark—Norge havde den Gang en ret stor Flaade, dertil skulde ofte bruges mange *Skibstømmermænd*, og naar man manglede saadanne, da udskreves de fra Sø-Købstæderne.

1564, 12. Januar, faar „Købstæderne ved Søsiden“ Ordre til at sende Skibstømmermænd til København, fra „Medelfar“ Niels Skibsbygger og Børge Skibsbygger, desuden saa mange der er at faa. (46) Deres Arbejde skal blive betalt. Næste Aar forlangtes 1 Skibsbygger, (47) 1566 skulde „Medelfard“ sende 6 Skibsbyggere (48), og samme Efteraar forlanges endnu en.

1574 maatte Byen sende to Skibsbyggere. „De vil blive betalt for det Arbejde, de udfører, for at de ikke skulle have noget at klage over“, tilføjes der. (49)

1577, 30. August, udskreves her 3 gode Tømmermænd til Brug ved Skibsbyggeriet paa Holmen. (50)

1580 skulde der sendes 2 duelige Folk, unge, føre og stærke Karle, helst saadanne, som før har arbejdet paa Holmen. (51)

1584 forlanges 4, (52) 1585 3, (53) og 1589 2. (54) Hvis der ikke haves Skibstømmermænd „skulle de i Stedet sende Hus-tømmermænd, for at Kongens Arbejde ikke skal forkømmes“. De skulle faa Løn og Underhold.

Til Bemanding af Flaaden maatte Sø-købstæderne levere *Baadsmænd* efter Magistratens Udtagning af det forhaanden værende Mandskab.

Af og til beordredes dog Lensmændene til at udtage dem, „for at der ikke, som tidligere sket, skal fremsendes uduelige Folk“ (1584, 12. Januar). Det synes derfor, som om Byen har sendt dem, de helst vilde af med. (55)

1564 skal Lensmanden paa Hindsgavl skaffe 10 Baadsmænd fra „Medelfar“ (56), — 1565 forlanges ligeledes 10. (57) „Kongen vil give hver Baadsmænd 4 Gylden om Maaneden“, meddeles der. 1567 forlanges der kun 6, (58) 1574 (59) og 1576 (60) 6 Baadsmænd, 1577 3, (61) og 1579 3, 1582 4, senere 6. (62)

Det har sikkert været besværligt at holde Styr paa disse Baadsmænd, thi 1584, 28. September, meddeler Kongen, at da de, „uagtet der gives dem samme Løn som Kongens andre Baadsmænd,

løbe deres Vej af Tjenesten, naar det behager dem, og der er mest Brug for dem, skulle de, naar saadane Baadsmænd komme hjem og ikke have nøjagtig Pasbord om, at de med Venskab er „forløvede“ af Tjenesten, lade dem fængsle, give Byfogden Ordre til at tiltale dem og tage Dom paa deres Fingre, hvormed de har svoret Kongen tro Tjeneste“. (63)

Til Flaaden forlangtes der ogsaa *værgagtige Karle*. 1564, 22. Marts, udstedtes Brev til Købstæderne, at da Kongen straks efter Paaske vil lade Orlogsskibene udruste og foruden de fremmede vil bruge nogle af sine egne Undersaatter paa dem, skulle de stille værgagtige Karle, vel rustede med Harnisk, gode Værger, lange Spyd, og sætte en Borgemester og Raadmand til at kommandere dem og møde med dem i København 16. April. (64) Middelfart blev ansat til 10 Mand. — Den 22. Marts 1566 skal Byen sende 6 veludrustede Knægte, en Bartskår med Kiste og alt Tilbehør samt en Spillemand, som alle skal møde i København. (65)

Samme Efteraar befaler Kongen fire af sine Rigsraader „at udtage gode Karle med Rør (Gevær) og andre Værger i hver Kobstad; i „Medelfard“ 20. De ville faa Maanedspenge, saalænge de er i Kongens Tjeneste, de der bliver hjemme, „enhver undtagen“ bliver straffet paa Liv og Gods“. (66)

I Anledning af Kong Christian den Fjerdes Kroning 1596 skulde Byen fremsende 4 Knægte, „der ere forsynede med nødvendige Klæder og med tilbørlig Rustning, saa de kunne passere for værgagtige Krigsfolk“. (67)

I Fredstid kunde der forlanges *Arbejdskraft* til Kongens Brug. Saaledes faar 1584, 11. Juli, en Del af Købstæderne Brev om, „at da Kongen gerne vil have Byggeriet paa „Kroneborg“ endt med det første, og dertil behøves nogle flere Murmestre og Murkarle, skulle de straks, Dag og Nat uspart, hidsende alle de Murmestre og Murkarle, som findes i Byen, og medgive dem en Skrivelse til Gert Randtzov, Embedsmand paa Kroneborg, hvori hver nævnes ved Navn. Kongen vil betale de fremsendte tilbørlig Arbejds løn“. (68)

Naar Orlogsskibene om Efteraaret blev lagt op, blev Mandskabet, Baadsmænd og Bøsseskytter fordelt omkring i Byerne,

„lagt i *Borgeleje*“, en for Riget nem og billig Maade at blive af med Folkene, indtil der atter blev Brug for dem, men for Byerne en Udgift og dertil ofte Besvær med at holde Styr paa disse Gaster.

1552, Mortensdag, forskrives til *Borgeleje* Baadsmænd til Odense 17, „Boense“ 11, Assens 12, Faaborg 9, „Medelfar“ 6, Rudkøbing 12, Svendborg 18 og Kerteminde 6. (69)

„Købstæderne skulle modtage disse Baadsmænd paa en føje Tid; da de ellers pleje at holde dem i Overflødighed med Drik, maa de ikke give hver Person mere end 6 Potter Dandtzøl (dansk Øl) Nat og Dag. De maa ikke heller give dem Penge for Kosten, men skulle selv underholde dem, da de ellers løbe omkring i Landsbyerne og gøre Folk Besværing med Mad og Øl og anden Skalkhed. Hvis de opfører sig utilbørlig i Byen eller i Landsbyerne, skal Byfogden have Magt til at straffe dem“.

31. December 1569 10 Baadsmænd, (70) 1573, 20. Oktober, 15 „ej mere end 6 Ptr. Øl“ (71), 1575 30. December 8 do., „de skulle saa snart som muligt blive fri for dem“ (72). 1577, 30. Juni, 15 Baadsmænd „7 Ptr. Øl, Herberg og tilbørlig Underholdning“ (73), „det skal være en frivillig Sag for Borgerne at give Kostpenge i Stedet for Underholdning. De skal straffes, hvis de vise sig modvillige eller skalkagtige, men der skal ogsaa paases, at Borgerne ikke overfalder eller foruretter dem.“

1578, 14. August, 15 Baadsmænd, 6 Ptr. Øl. (74) 1579, 7. Oktober, 10 Baadsmænd, 6 Ptr. Øl (75). „Hvis nogen af dem opfører sig utilbørligt, skulle de lade dem fængsle og straffe“.

1581, 3. August, 10, (76) 1587, 9. Oktober, 15. „Hvis nogen ikke vil nøjes med Kosten og forlanger Penge i Stedet, maa der gives ham $\frac{1}{2}$ Dlr. om Ugen, men ikke mere“ (77).

1589, 24. November, 9, (78) 1590, 11. August, 6 Bøsseskytter, (79) 1592, 12. August, 1, (80) 1593, 25. August, 6, (81)

Bøsseskytter fik Middelfart jævnlige i *Borgeleje*. 1576, 29. September, 10, (82) 1579, 8. Juni, 10, (83) 1580, 2. August, 15, 6 Ptr. Øl om Dagen, men ikke mere (84). 1590, 11. August, 6, (85)

1596, 29. September, 8, (86) 1599, 8. November, 6, „fordele dem i Byen og skaffe dem nødtørftig Underholdning med Mad og Øl, saaledes som de bespises paa Skibene og ikke anderledes med Slemmeri og Drik enten om Dagen eller om Natten“. (87)

Færdslen gennem Byen gav ogsaa Indtægt paa anden Maade, idet Kongen jævnlig skænkede *Begunstigelser og Gaver* til nogle af Borgerne, maaske som en Tak for ydet Hjælp ved enkelte Lejligheder.

1523 blev Eric Hansszen Borgemester i „Medelfar“ og hans Hustru Marine fritaget for Livstid for aarlig Skat og Skyld og al anden kgl. Tyng. (88)

1551 fik Jørgen Brahe Befaling til „at fornøje Per Knudsen, Borgmester i „Medelfar“, med 1 Pd. Rug og 1 Pd. Byg“, som Kongen har givet ham. (89)

Hans Efterfølger i Embedet, Hans Bang, fik efterhaanden Gunstbevisninger: Kongens Part af Asperup, Vejlbj, Tanderup (Baag Herred) og Kauslunde Sogns Tiende, dels mod, dels uden Afgift. Desuden fik han i 1567 (under Krigen med Sverrig) Tilladelse til at udføre til Lübeck 6 Læster Havre, Kronens Told og Forbud dog uforkrænkede. (90)

(1 Pd. Rug er 2½ Td., 1 Pd. Byg er 3 Td., 1 Pd. Havre er 5 Td.)

1560 fik Peder Simonsen 1 Pd. Korn „som Kongen har givet ham“. (91) 1586 fik Oluf Bang og Claus Bang Tilladelse til sise frit (toldfrit) at købe og indføre 30 Læster Rostocker-Øl, og ved samme Lejlighed fik Hans Jørgensen 2 Oksehoveder fransk Vin af den, som Tolderen Henrik Bang havde opbebaaret i Told i „Medelfard“ Sund, de øvrige Oksehoveder skænkede Kongen til Caspar Markdanner, Lensmanden paa Koldinghus. Aaret efter fik Niels Hansen (Bang) Lov til sise frit at indføre 1 Læst Tyskøl. Desuden maatte han indtil videre kvit og frit nyde Halvparten af Kronens Korntiende af Asperup Sogn, „som han selv har i Fæste“. (92)

Byfogden Jep Pedersen fik i 1580 „Tilladelse til ligesom en Del andre Byfogeder at oppebære en Smaatold af fremmed Gods, som føres gennem Byen“, (93) nogle Aar senere, 1582, fik han 10 Pd. Byg (= 30 Tdr.) „som aarlig svares til Kronen af „Me-

delfard“ By, mod at betale 1 gl. Daler for hver Td. Byg“. (94) 1586 fik han Halvparten af denne Tiende (kvit og frit) til sin Søns Underhold. De andre 5 Pd. tilstodes Borgmesteren Henrik Bang ligeledes til Sønnens Tarv. — Det var dog Borgmestrene, der gennem Aarene nød de fleste Gunstbevisninger, hvilket forøvrigt var ret naturligt.

Da Kongen under sine Ophold boede hos Borgmesteren, og da denne tillige var Tolder, stod han stadig i Forbindelse med Kongen og hans Rentemester. (95)

Borgmester Henrik Bang fik, medens han var Raadmand, Forleningsbrev paa Kronens Part af Sønderby Sogns Kongetiende mod en Afgift af 4 Pd. Rug og 3½ Pd. Byg; i 1586 skænkede Kongen ham til Sønnens Underhold Halvparten af Middelfart Tiende til Kronen. Da Henrik Bang var død (1591), maatte hans Enke, Karen, for denne ene Gang oppebære Halvparten af Kronens Korntiende af Asperup Sogn „samt til Sønnen Hans Bangs Studeringer Halvparten af den Afgift, der aarlig svares til Kronen af Middelfart By“. (96)

Derefter blev Hans Nielsen Bang Borgmester. Allerede som Raadmand fik han i 1584 Gavebrev paa et forfaldent Hus paa Vestergade i „Medelfar“ med en syd derfor liggende Have uden Jordskyld paa Betingelse af, at der opføres en god Købstadsbygning derpaa. (97) 1608 faar han Stadfastelsesbrev for Livstid paa Kirkens Part af Korntienden af Roerslev Sogn, (98) hvoraf der aarlig skal svares 4 Ørter Rug, 4 Ørter Byg og 2 Ørter Havre til Roerslev Kirkevæger. (1 Ørte Rug er 10 Skp., 1 Ørte Byg er 12 Skp., 1 Ørte Havre er 20 Skp.; 1 Pund er 2 Ørter.) Samme Aar Stadfastelsesbrev paa Livstid for Kronens Part af Korntienden i Tanderup Sogn (Baag Herred), hvoraf der aarlig svares sædvanlig Afgift til Hagenskov Slot, og endvidere Forleningsbrev paa 5 Pd. Byg, som er Halvdelen af den aarlige Afgift af Middelfart By, at nyde kvit og frit for hans Besværing med Byen og med Kongens eget Folk, rimeligvis til stor Fortrydelse for Mag. Hans Bang, Sognepræst til Helliggejst Kirke i København, der hidtil har oppebaaret dem.

1586, 26. Juni, fik Oluf Bang og Claus Bang Brev paa „for denne ene Gang sise frit at købe og indføre 30 Læster Rostocker Øl i Riget, dog skulle de lade notere paa Brevet, hvor de ind-

fører og sælge Øllet, for at der ikke under det Skin skal befris mere Øl for Sise“. (99)

Overfartsstedet satte sit Præg paa Byen, gav den en Følelse af, at den til Tider havde de store Begivenheder paa nært Hold, medens den til daglig mærkede, at den ikke var en afsides liggende Stad.

Foruden de rejsende kom der jævnlige Drifter af *Kvæg*, som skulde overføres. Det gav Arbejde for Borgmesteren, der tillige var Tolder og som saadan maatte opkræve Told deraf.

Medens den store Told skulde „annammes“ i Kolding og Ribe, blev her betalt den lille Told, og der maatte paases, at Øksne og Heste ikke blev ført over til Stenderup, „for at Kongen kunde faa, hvad der tilkom ham“.

1573 faar Tolderne i Ribe, Kolding, „Medelfar“, Assens, „Rudbye“ og Vordingborg Brev om, at „da Købstadmændene have berettet, at de baade i Aar og nogle af de foregaaende Aar have lidt stor Skade med de Øksne, som de have uddrevet af Riget, og at de ikke formaa at svare den ny Told, har Kongen bevilget, at de baade for den næst forgangne Tolds Vedkommende og herefter maa nøjes med at give 1 gl. Daler af hver Okse, som uddrives; ligesaa skulle alle ind- og udlændiske herefter svare 1 gl. Dlr. af hver Hest, Øg, Fole, Føl og Ko, som udføres eller uddrives.“ Men Tolden skulde erlægges i gamle Dalere og ikke i „de ny nederlandske Dalere, der indføres her i Riget mere end noget andet Sted, da de næsten alle ere ugangbare og maa forbedres med stor Opgæld, naar Kongen vil udgive dem paa Omslaget (s: det store Marked i Kiel) eller andetsteds“. (100)

Middelfart var et af de 5 *almindelige Toldsteder*, hvorfra der maatte udføres Øksne af Riget til Skibs. Tolden blev ikke altid betalt kontant, og ofte havde Tolderen Besvær med at faa Pengene erlagt, jævnlig maatte han anmode Kongen om Hjælp til at faa dem inddrevet.

Mad og Drikke var i hin Tid en Del anderledes end nu om Dage. I Forraad havdes i de fleste Husholdninger en rigelig Forsyning af saltet Kød, Flæsk og Fisk. Alle disse salte Sager gav en stærk Tørst, og da Kaffe og The var ukendt, og Vand — delvis med Rette — ansaas for en skadelig Drik, var Forbruget

af Øl stort. De seks Potter Øl, som de af og til indkvarterede Baadsmænd skulde have i Døgnet, har vistnok været lige til Nødtørftighed, thi det almindelige Forbrug regnedes den Gang til mellem 5 à 10 Potter til hver Person i Døgnet. Man havde nemlig ogsaa Øl med sig i Sengekammeret! Her i Landet blev der brygget rigeligt med Øl, men Kvaliteten var ikke god, og da man i 1553 i Aalborg skulde fastsætte Prisen for dansk Øl, blev det inddelt i „almindeligt“ dansk Øl og „det, som værre er“. (101)

Der indførtes derfor en Mængde tysk Øl, som blev drukket af den bemidlede Klasse til Hverdag og af næsten alle Folk ved festlige Lejligheder. 1558 fik „Medelfard“ og de øvrige fyenske Byers Borgere Tilladelse til at indføre Tyskøl her i Riget „ligesom de udlændiske“, foranlediget ved haarde Klager fra mange Købstadsmænd over, at det hidtil har været dem forment, „Kronens Told dog uforkrænket“. (102)

Nogle Aar senere, 1563, synes Forbruget at være tiltaget, thi Købstæderne, deriblandt „Medelfar“ faar Brev om, at „da der indføres meget fremmed Øl til Danmark og Norge baade af Kongens egne Undersaatter og af Udlændinge, hvorved Kongens Undersaatter i høj Grad besværes uden dog at ville undvære det, skulde det, for at Drikningen af fremmed Øl enten maa aflægges eller Undersaatternes Besværing komme Kronen til gode, befales Tolderen eller Sisemesteren at tage 1 Mk. danske i Sise af hver Td. Rostocker, Sundisch, Barsbür, Wismars, Kolbergs, Bernovst og alt andet tysk Øl og $1\frac{1}{2}$ Mk. danske eller $\frac{1}{2}$ Dlr. af hver Td. Hamburger, Lübsch og andet fremmed Øl, der indføres i Hamborgertønder, og at gøre Rentemesteren Regnskab derfor“. (103)

1567 forhøjes Tolden til $\frac{1}{2}$ Dlr. for Øl i de mindre Tønder. (104) 1577 nedsættes Tolden for Øl fra Rostock og Warnemünde til 1 Mk. pr. Td., (105) og 1587 faar Borgerne i Wismar den Tilladelse, at der indtil videre kun skal gives 24 Skil. i Sise af hver Td. Wismarøl. (106)

Vin blev der næppe forhandlet eller brugt meget af i Middelfart. Naar Kongens Gæster skulde „tøve“ her en Nat og bespises, leverede Kongen af og til, hvad Gæsterne kunde behøve, og

rimeligvis har deres Værter faaet noget deraf ved samme Lejlighed.

Tolden og Sisen maa til Tider have givet Riget gode Indtægter, thi af og til anviste Kongen paa Beløbet. Saaledes fik Hans Bang i 1566 Befaling til at betale til en Borger i Odense 200 Dlr. af Øksnetolden, eller saa meget denne kan beløbe sig til, for Klæde, Silketøj og andre Kramvarer, som Rentemesteren har faaet af ham til Krigsfolket. (107) 1569 faar Tolderen Ordre til at betale Oluf Bager i Odense 2000 Dlr. af dette Aars Øksentold i Hamborg inden førstkommende Vor Frue Dag. (108)

Men da Tolderen ofte maatte give Kredit paa Tolden, var han tit noget sen til at aflægge Regnskab, og jævnlige maatte Rentemesteren paaminde ham derom, og hvis det ikke hjalp, da stævne ham til København „for at forklare sit Regnskab“.

1620—1720

Ved Aaret 1620 var Middelfart en By i forholdsvis Velstand, men snart skulde Bladet vende sig, og dertil bidrog i høj Grad de tre ulykkelige Krige, som Riget ved en kortsynet Politik kom ud i.

Først Danmarks Deltagelse i 30-Aarskrigen, hvor Landet efter bedste Evne kæmpede 1625—1629.

1625 blev Christian IV valgt til Kredsoborst, ø: Fører for en Del af de protestantiske Fyrster og Stæder, men i Felttoget blev Kongen forfulgt af Uheld, blev svigtet af sine Forbundsfæller, de kejserlige Hære trængte ham tilbage, og i 1627 besatte Fjenden Hertugdømmerne og Jylland, som led stærkt ved de barbariske Soldaters Plyndren og Hærgen. Havde Danmark ikke haft sin gode Flaade, og til at føre denne var Kongen den rette Mand, da havde det set galt ud for Riget. 1629 blev der sluttet Fred i Lübeck paa haarde Betingelser for Danmark.

En af Fredsbetingelserne var, at Danmark forpligtede sig til ikke mere at blande sig i Tysklands Anliggender. Det blev da Sverrig, der maatte tage sig af Protestanternes Sag, og dets Konge Gustav Adolf tog med Held Kampen op mod de kejserlige (katolske) Generaler. Ogsaa efter at han var falden i Slaget ved Lützen i Aaret 1632, kæmpede Svenskerne med Held, deres Hære blev for hvert Aar dygtigere, og de svenske Tropper vandt sig et Ry som de bedste i Verden.

Sverrigs Stjerne var i Opgang, medens Danmarks var i Nedgang. Ved de heldige Felttog i Tyskland og ved et dygtigt Diplomati blev Sverrig mægtigere med hvert Aar.

Danmarks Konge og Rigsraad forstod ikke, at Magtforholdene ændredes; desværre var der fra gammel Tid et Had mellem de to Folk, dette gjorde maaske, at man i Danmark ikke

vilde indse, at Situationen ikke var den samme som tidligere, da Rigerne var omtrent jævnbyrdige i Styrke.

Det manglede ikke paa Rivninger mellem de to Lande, særlig Øresundstolden gav Anledning til Modvilje mod Danmark, den blev tilmed forhøjet, naar Kongen manglede Penge, og da besluttede den svenske Regering sig til, uden forudgaaende Krigserklæring, at overfalde det aldeles uforberedte Danmark. Et skændigt Brud paa Tro og Love. Det var i Slutningen af Aaret 1643.

Angrebet var godt tilrettelagt, mod Øst skulde en Hær angribe de skaanske Provinser, og ved Sydgrænsen fik General Torstenson, der da var Fører af de svenske Tropper i Tyskland, Ordre til at overfalde og besætte Holsten. Den 11. December ankom han til Grænsen, og inden Aarets Udgang var Holsten besat, derpaa førte han sine krigsvante Folk mod Nord og besatte efterhaanden Slesvig og Nørrejylland, der blev udpint af Brandskatning og Plyndring.

Christian IV var da 67 Aar gammel. Diplomat havde han aldrig været, Hærfører vel heller ikke, men Sømand var han, og Flaaden havde han altid arbejdet for at holde i god Stand. Selv drog han ud med den, skønt tilaars vilde han selv være med, han sparede sig ikke, og han gjorde sit bedste til, at det ikke gik værre, end det gik.

I Aaret 1645 blev der sluttet Fred i Brømsebro, en haard Fred for Danmark, der maatte afstaa de norske Landskaber Herjedalen og Jemteland, Øerne Gotland og Øsel samt indgaa paa andre tunge Betingelser.

I disse to Krige naaede Fjenden ikke at besætte Fyen og Sjælland, takket være vor Flaade, men Krigens Byrder tyngede Riget paa forskellig Vis. Af Kancelliets Brevbøger faas enkelte Oplysninger om, hvad der under Krigstilstanden blev foretaget i Middelfart.

1625 maatte Len og Købstæder bidrage til Udgifterne ved de i Grænsefæstningerne liggende Soldater. Som sædvanlig var man sendrægtig med Indbetalingen, thi 19. November blev Byen rykket for 4 Kvartaler, ialt 156 Dlr. (1)

Mandskab blev udskrevet omkring i Riget, en Del passerede Middelfart. 23. Februar 1626 fik Byen Brev om, at 900 af de i Skaane udskrevne Bønderknægte skulde marchere ud til Kon-

gens Lejr, de skulde undervejs overnatte der i Byen og have deres Underhold dér, 1 Td. Øl til 40 Mand (2). 1627 havde Byen besværet sig over ikke at have faaet den lovede Betaling til nævnte Mandskab, ej heller for de 60 Baadsmænd og 20 Vognsvende, der senere havde været indkvarteret. Lensmændene paa Rugaard, Hagenskov (Frederiksgave) og Hindsgavl fik da Ordre til af deres Len at sørge for, at Borgerne fik deres „billige Betaling“. (3)

Da Fjenden i 1627 havde besat Hertugdømmerne og Jylland, blev der stationeret et Vagtskib i Middelfartsund. Den 30. August fik Føreren af „Marstrands Galej“ Laurits Lauritsen Ordre til at sejle dertil og blive liggende dér; hvis han erfor, at Fjenden havde Skuder eller Skibe liggende nogetsteds deromkring, skulde han anvende den største Flid paa at bemægtige sig eller odelægge dem. (4)

12. Januar 1628 fik Skibshovedmanden Hartvig Sax Befaling til at begive sig til Middelfartsund med Kongens Skib „Postillonon“ og to Galejer og der skaffe sig at vide, hvilke Skibe, Skuder eller Baade Fjenden har, gøre sig al mulig Flid for at hugge eller skyde dem i Sænk eller i Brand, gøre Fjenden og dem, som gør ham nogen Tilførsel, al mulig Afbræk og af yderste Magt forsvare Fyen mod Fjendens Indfald. (5)

Hvis Vinteren skulde indfalde med saa haard Frost, at han ikke længer kan opholde sig der, skal han med nævnte Skib og Galejer forføje sig til Nyborg. (6)

Samme Aar skal der sendes endnu et Skib og en Galej dér under Landet foruden dem, der allerede er kommet.

11. April 1629 sendes atter „Postillonon“ til Middelfartsund, hvor Hartvig Sax stadig havde Befalingen over de der liggende Orlogsfartøjer. (7)

8. Maj s. A. blev yderligere en Orlogsjagt beordret dertil. (8)

Man mærker, at en Landgang var befrygtet, og at alt blev gjort klart til at forhindre den.

Til Vagthold paa Kysten blev der 30. September 1627 sendt 200 Mand Fodfolk der „paa billigste og lideligste Maade“ skulde indkvarteres i de nærmeste Byer ved Middelfart. (9)

25. Oktober s. A. er der desuden i selve Byen indkvarteret

100 Soldater og 24 Ryttere, som Borgerne klagede over, at de ikke var istand til at underholde. (10)

Over Færgeløbet blev jævnlige befordret Tropper, først til den sydlige Krigsskueplads, senere den anden Vej, da de hvervede Soldater og Ryttere maatte retirere for Fjenden.

Et Brev af 25. Oktober 1627 viser, at man var misfornøjet med de af Danmark hvervede tyske Tropper, og der skrives herom til Lensmanden paa Hindsgavl Gregers Krabbe: Da han saavel som andre Lensmænd i Landet har faaet Kongens Ordre til ikke at lade nogen komme i Land, uden at de har Kongens egen skriftlige Tilladelse, og da de weimarske desuden saavel som andre i Jylland indsendte Ryttere saa skamløst uden nogen Kamp har overgivet sig til Fjenden, overleveret deres Kornetter (o: Felttegn eller Faner) til ham og ikke præsteret Riget nogen Tjeneste, saa befales det ham at sørge for, at ikke nogen af de nævnte Folk kommer over uden særdeles rigtig Besked fra deres Oberst. (11)

Man frygtede stadig en Landgang, og den 22. Juli 1628 sendte Rigsraadet Brev til Hartvig Sax, „at da det berettes, at Kejserens General „Wallensteiner“ med nogle Regimenter Ryttere er rykket fra Stralsund forbi Lübeck her ned ad, og det muligvis kan gælde Fyen, skal han have flittig Agt paa, at der ingen Landgang sker ved Middelfart.“ (12)

Da Hæren manglede faste Støttepunkter til Forsvar af Kysten, udstedte Kongen den 16. Maj 1628 et aabent Brev til Borgere og Bønder paa hele Fyen om, at han har besluttet, at Købstæderne Nyborg, Middelfart og Assens skal befæstes, og Jacob Ulfeldt og Mogens Kaas befaler han, „at de skal inddele Landet og fordele Arbejdet mellem Borgerne og Bønderne, som de eragter det bedst. De skal straks lade Arbejdet begynde, saa at det kan være færdigt inden først kommende Mikkelsdag, da der ligger Kongen og Landet stor Magt derpaa.“ (13)

21. Juli 1628 udgik Brev til Jacob Ulfeldt og Mogens Kaas, at de skal have flittigt Tilsyn med, at Arbejdet gaar flittigt for sig og fuldføres inden Vinteren. (14)

Befæstningen om Middelfart har sikkert kun bestaaet i en Pallisaderække med en foranliggende Grav rundt omkring Byen og særlig forstærket ved de to Byporte.

I den følgende Krig 1643--45 kunde denne lette Befæstning have været af Betydning for Forsvaret paa dette saarbare Punkt, men da Fjenden ej denne Gang kom til Fyen, blev der heldigvis ikke Brug for den.

Da dette Befæstnings-Anlæg var af Tømmer, kunde det kun bestaa i en kortere Aarrække. Mulig har det en Tid gjort Gavn som Byens Gærde, men efterhaanden er det svære Tømmer gaaet til af Tid og Ælde.

I længere Tid blev de opkastede Grave bevaret eller rettere Dele deraf. Aar 1730 anføres, (15) at Byen har været befæstet, men at der nu intet er tilbage deraf (itzo aber ist von der Fortification nichts übrig). Det var der nu alligevel, thi i 1776 var der iflg. Odense Adresse Contoires Efterretninger ved Byens søndre Side tvende Grave, som formodentlig ere opkastede ved Fjendens Indfald 1658, og hvoraf man kan slutte, at Byen har været befæstet. (16)

Og i 1795 meddeles at ifølge Arent Berntsens Beretning i „Danmarks frugtbare Herlighed“, havde Christian IV ladet Middelfart saavel som Assens befæste, men deraf sees nuomstunder ingen Fodspor undtagen i Seign. Verkmesters Løkke lidt uden for Byen. (17)

Erindringen derom er forlængst glemt, men i Jorden gemmes ofte Minder fra en ældre Tid, og det sker da, at en senere Slægt støder paa dem.

Saaledes i 1926, da stødte man ved et større Jordarbejde ud for Skovgade Nr. 8 i Gadens Midte paa nogle Rester fra Fortiden.

I ca. 5 Alens Dybde fandtes en svær, ca. 3 Alen lang, tilhugget Egebjælke, $9\frac{1}{2} \times 6$ Tommer i Gennemsnit. Da man kom dybere ned, viste det sig, at denne Bjælke var indfældet i en Underligger — vandret — af samme Dimensioner, og i ca. $\frac{1}{2}$ Alens Afstand øst derfor var der ligeledes indfældet en lige saa svær Bjælke, som gik skraat ind i Jordlaget. Disse Bjælker var beklædt med raat tilhugne Egeplanker, 13 Tommer brede, $2\frac{1}{2}$ Tomme tykke, tildels endnu med Barken paa Kanten. Mod Nord — ind mod Byen — har dette Bygningsværk været støttet op mod den oprindelige Lergrund, men mod Syd var Grunden til ca. 1 Alen fra Underliggeren fyldt med sort Muldjord nogle

Middelfart efter Resens Atlas c. 1670.

Alen fremefter. Spor af det samme Bjælkeværk blev fundet, da man for en Del Aar siden nedlagde Kloak nogle Alen vest derfor.

Paa dette Sted laa forhen den gamle Vesterport, den ene af de to Indkørsler til den gamle By, og dette gamle Egetømmer er utvivlsomt Rester af den gamle fornævnte Befæstning. (18)

Og i Aaret 1933, da Grunden udgravedes til Kæmnerkontorets Udvidelse i Vest, bemærkede man, at der forhen havde været gravet dybt i Lergrunden der, og at der i Bunden var et slimet Muldrag, der kunde tyde paa en Fiskedam, men som formentlig er Rester af en vaad Grav for den til Forsvar rejste Pallisade-Række. Dette bestyrkes ved, at det var paa dette Sted, at den nævnte Seign. Werckmeisters Løkke grænsede til Søndergades Haver. (19)

Den megen Indkvartering foraarsagede, at Borgernes Brændsel slap op, og de anmodede derfor i 1629 Lensmanden om at maatte faa udvist Vindfælder og Stubbe. Da der var nok deraf i Kronens, ♂: Hindsgavls, Skove, fik Lensmanden Ordre til at udvise saadanne for Betaling til de Borgere, der begærede Brænde og selv havde Lyst til at kløve det. (20)

Da Freden var sluttet, blev de hvervede Soldater aftakket, og Hindsgavls Lensmand, Gregers Krabbe, fik 30. Juli s. A. Befaling til straks at sende til Nyborg det Skyts og Stykker (♂: Kanoner), der findes i Middelfart, paa Hindsgavl Slot eller andetsteds der i Lenet og tillige de Arkelimestre, som findes der ved. (21)

Som Følge af, at Byen og Omegnen havde haft stort Besvær og Bekostning af den store Indkvartering, ansøgte Lensmanden om, at Middelfart maatte blive fritaget for den 4. Termin af den Pengeskat, som blev paabudt, førend det fremmede Krigsfolk ankom til Fyen, og Bønderne tillige for den sidste Aar paabudne Madskat. (22)

Hans Henstilling toges til Følge.

Kirken havde lidt stor Skade i denne Fejde. Hvori denne Skade bestod nævnes ikke, antagelig har man i Mangel af Husrum indkvarteret Soldaterne deri. Til dens Istandsættelse blev der da tilstaaet den en Hjælp fra Vends Herreds Kirker. (23)

Herom synes der ikke at findes noget andet i Kancelliets

Brevbøger end, at Byens Borgmester klager over, at han ikke kan magte sin Bestilling under Krigstiden, og den 20. Januar 1644 faar da Lensmanden Befaling til, „at Du en af Raadmændene sammesteds befaler at hjælpe udi samme hans Bestilling i den Tid, denne Trouble varer, saa at alting siden des bedre kan tilgaa“. (24)

Endvidere at en Del Ved er hugget til Pallisader; man har altsaa udbedret Fortificationen, der blev anlagt under den forrige Krig.

Christian IV døde 1648, og derefter blev hans Søn Frederik III valgt til Konge, men han maatte først underskrive en Haandfæstning saa haard som ingen tidligere.

Riget var medtaget af de to ulykkelige Krige, dets Finanser i Uorden, og den herskende Stand, Adelen, var mest betænkt paa sin egen Fordel; sin fornemste Pligt, at forsvare Fædrelandet, forsømte den, og Konge og Rigsraad forstod ikke Rigets Afmagt, og ej heller at Arvefjenden Sverrig nu var en Militærmagt af Rang. Det svenske Sendebud i Danmark kunde med god Grund skrive til sin Regering, at Danmark udadtil staar i ringe Anseelse, indenrigs er der hverken Konduite, Kurage, Orden, Penge, Kredit eller Soldater, og Flaaden er aldeles ikke forsynet med Folk eller Munitioen.

I ét var Konge og Rigsraad dog enige, nemlig i at faa Hævn over Sverrig, og da dette Rige kom i Krig med Polen, gav man efter for Tilskyndelser fra Sverrigs Fjender og for sin egen Tilbøjelighed og erklærede det Krig; det var den 1. Juni 1657.

For Sverrig kom Krigen belejligt, thi man vilde gerne slippe bort fra Polen. Hæren blev ført af Kongen, Karl Gustav, der alt havde erhvervet sig Ry som en dygtig Hærfører, prøvede Generaler havde han og dertil en sejervant Hær.

Allerede den 18. Juli var den svenske Hær tæt ved Hamborg, kort efter i Holsten og den 23. August var den i Nørrejylland og indesluttede Frederiksodde, som Svenskerne stormede og indtog den 24. Oktober. Indtil nu var Øerne forskaanet for Fjenden, men da tiltog Kulden i Januar 1658 i ualmindelig Grad, det blev en af de strenge Vintre, som kan komme med mange Aars Mellemrum, og hvor Bælter og Sunde faar et fast Isdække.

Da besluttede Karl Gustav sig til at bruge „denne Bro, som Gud havde lagt over Havet for ham og hans Hær.“

Ved Middelfart var Strømmen for stærk og farlig for Isdækket; men mellem Skamlingsbanken og Stenderup blev det dumdristige Forsøg vovet, og det lykkedes. Snart var Fyn besat, og da Kulden vedblev, førte Svenskekongen en Del af Hæren over Langeland til Lolland og videre til Sjælland.

Saa maatte Danmark slutte Fred, 18. Februar 1658 i Roskilde, og det var den haardeste, Riget endnu havde indgaaet.

Den svenske Konge maa ikke have været tilfreds med den for ham saa gunstige Fred; mere vil have mere, og saa fattede han den dristige Beslutning at ville underlægge sig Danmark og Norge.

Og uden Krigserklæring og uden at Danmark anede Uraad, landede Karl Gustav den 7. August 1658 i Korsør med en Hær, som var overført fra Holsten.

Aldrig har det vel set mørkere ud for Riget end i hine Augustdage, men nu vaagnede Viljen til at værge sig.

Kong Frederik III viste en overordentlig Fasthed og Dygtighed i denne tunge Tid, støttet kraftigt af Københavns Borgerskab, der satte alt ind paa at værge Hovedstaden.

Allerede den 11. August var Svenskerne naaet dertil, men et halvt Aar maatte de belejre Byen, før de den 10. Februar 1659 gjorde deres sidste Forsøg paa at tage Byen med stormende Haand, men de blev slaaeede tilbage med store Tab.

23. Oktober 1658 naaede en hollandsk Flaade ind til København, den bragte Hjælpetropper og Levnedsmidler. Fra anden Side kom der ogsaa Hjælp, nemlig af brandenborgske, kejserlige og polske Hære, som trængte op i Jylland og senere drev Svenskerne over til Fyen, hvor de maatte overgive sig efter at være slaaeede ved Nyborg.

Den svenske Konge blev syg af Græmmelse over at se sine stolte Planer mislykkes, og da han var død 13. Februar 1660, blev der underhandlet om Fred, som blev sluttet den 27. Maj samme Aar.

Men den var dyrekøbt, Danmark maatte bekræfte Afstaaelsen af de skaanske Provinser.

Københavns Borgerskab reddede Landet, thi de holdt Byen

med megen Opofrelse, medens Adelen ikke havde gjort sin Pligt.

Frederik III benyttede sig af disse Forhold til at faa Enevoldsmagten indført.

Den 14. November 1660 blev Arvehyldningen underskrevet af de tre Stænder.

Da Fyen blev besat af Svenskerne i Januar 1658, haves der fra Kancelliets Brevbøger kun Efterretninger af Interesse for Middelfart-Forhold til dette Tidspunkt.

16. August 1657 kom der Befaling til Tyge Below, Lensmand paa Hindsgavl, at alle Skuder og Færger fra Assens og Middelfart skulde løbe ind til Frederiksodde, samt at have Snoghøj-Færgen i Agt. (24a)

21. August 1657 kom der Ordre til, at Niels Banners Heste og Ryttere skulde indkvarteres i Middelfart eller der omkring. (25)

I Dagene 16.—21. August 1657 var Kong Frederik III i Middelfart, da Brevene er udstedt dér.

26. Oktober, at Borgerne i Middelfart skulde forbrygge 100 Tdr. Malt til Øl og Bønderne i Sognene omkring Byen det samme Kvantum. Desuden at forbage 50 Tdr. Rug. (26)

1. November, at Lensmanden „gør den Anordning, at Adels Rostjeneste i vort Land Fyen udi vor Kiøbstæd „Medelfar“ vorde logerit“. (27)

26. November skal Lensmanden akkordere med Byens Børgerkab om at skaffe Heste og Folk, naar Kanonerne (Støcherne) skal transporteres fra et Sted til et andet. (28)

I Efteraaret 1658 begyndte det at lysne for Danmark og sidst i Oktober kom de saakaldte Hjælpetropper til Fyen.

Holberg skriver derom:

„1659. Eberstein, som med de allierede Tropper marcherede mod Middelfart Sundet, landede ogsaa lidet derefter paa den anden Side af Fyen, med 4 Regimenter Keyserlige, ligesaa mange Brandenburgske, 600 Danske Dragoner, 1000 Ryttere og 600 Polakker. Alle disse Tropper blev transporterede udi 3 Dage uden Forlis af en eneste Mand, thi de svenske, som vare udi Middelfart, og udi deres Forskantzninger langs med Strand-Bredden, toge Flugten, og lode udi Stikken 30 Canoner, samt anden Krigs-Forraad“. (29)

Den danske Feltmarskal Hans Schack havde da gjort Landgang ved Kerteminde, og de svenske Tropper blev derfor beordret øst paa for at gøre Modstand.

Da Svenskerne havde svækket deres Besætning i og ved Middelfart, vovede to Middelfart Fiskere Peder Amonsens og Iver Ingolfsen sig til Snoghøj og meddelte det til Feltmarskal Eberstein.

Det var dristigt gjort, thi Kysten blev bevogtet af de svenske Vagtposter.

Til Belønning derfor lovede Kongen 100 Dlr. til hver, men det trak ud med Betalingen.

Efter Krigens Slutning ansøgte de den 4. Januar 1661 om at faa deres Belønning, de anfører selv, at de „haffuer vouffit och eventyret |: fra de svenskes Regiment, der det opbrød og gik fra Medelfar till och imod Feldtmarscall Schack, som da stod med Armeen ved Kerteminde :| haffuer vi oss med een Baad fra Fyen offuer til Jüdland till Feldtmarschallen Eberstein begiffuet och samme adviserit och trolig forkundskabet“.

Den 24. Februar s. A. gentager de deres Ansøgning og tilføjer „och derpaa erlanget Eders kgl. Maj: naadigste Forskrivelse och Befaling til Velbr. Hr. Mogens Hoeg, Lehnsherre ofver St. Hans Closters Lehn i Odense“. — Denne var imidlertid død.

Skrivelsen er forsynet med følgende Paategning: Hans Kgl. Maj: Svar er, at de som St. Hans Closter udi Odense nu haver udi Administration sig om denne kgl. Befaling, hvorfor den ikke tilbørligen er efterkommet, underdanigst haver at erklære til vor naadigste Resolution.

Slotskammeret, den 6. Martz 1661

Hanibal Sehested. (30)

Om Borgernes Samfundsfølelse i denne trange Tid fortæller Sagnet:

„Da General Wrangel i den svenske Krig kom til Middelfart, havde han besluttet, at Byen skulde lægges øde ved Ild, men Borgmester Claus Madsens Enke Ane Clausdatter, som var en bemidlet Kone, samlede alt sit Guld, Sølv og rede Penge, bar det i sit Forklæde ud af Byen, og formildede dermed den grumme Fjende, saa at Byen blev skaanet for denne Ødelæggelse“. (31)

Under Krigen var Hermann Friis Borgmester, han maa have været til Gavn for sin By, thi da han i 1661 ønskede et Lejersted ret for Kordøren i Middelfart, faar han det med den Motivering „att hand udj disse besværlige Krigstider haffuer bevist sig velvillig mot Os och anden Umag paa Byens Vegne“. (32)

Naar Fjenden hærgede og plyndrede Landet, var det almindeligt, at Borgerne skjulte, navnlig nedgravede, deres Kostbarheder; og det er ogsaa sket her i Byen, thi for ca. 30 Aar siden blev der i Grunden af Ejendommen Matr. Nr. 46 ved Middelfart Torv fundet 47 Sølvmønter, der af Nationalmuseet blev betalt med 44 Kr. og fra samme Udgravning blev nylig til Byens Museum skænket 4 Sølvmønter fra Tiden 1608—34. Rimeligvis er disse Penge skjult af Frygt for Soldaternes Plyndring. (33)

Da Freden var sluttet 1660, frembød Danmark et sørgeligt Skue, haardt medtagne Købstæder, afbrændte Landsbyer, Gaarde forladt af deres Beboere, Befolkningen hærget af Sult og Nød og hele Riget forarmet i høj Grad.

Middelfart delte Skæbne med de andre fyenske Byer, den megen Indkvartering var en stor Byrde, og Soldaterne, baade Fjender og Venner, har sikkert her som andet Sted efter bedste Evne røvet og stjaalet, hvad de kunde.

Ikke alene Krigens Eftervirkninger tyngede paa Byen, — disse kunde med Aarene afhjælpes, — men der var nylig begyndt noget, som kunde for steds ramme Middelfart haardt baade som Færgested og som Købstad. Det var den nye By, der var ifærd med at rejse sig ovre paa den jydsk Kyst, paa Bersodde. Stedet havde en fortrinlig strategisk Beliggenhed. Christian IV havde allerede anlagt Skanser der. Hans Søn Frederik III førte Tanken videre og vilde anlægge en Fæstnings-By paa dette strategiske Punkt. 1651 fik den vordende By Navnet Frederiksodde. 1664 blev det forandret til Fredericia.

Den nye By skulde ophjælpes med alle Midler og tildels paa Nabobyernes Bekostning.

Allerede 1651 blev der oprettet Færgefart mellem Frederiksodde og Strib, altsaa til Skade for det gamle Færgested, og 1655 mistede Middelfart Strømtoldstationen, der blev forlagt til den nye By. Den Gang regnede man, at ca. 600 Skibe aarligt maatte lægge bi i Middelfart for at klarere og til Dels fortolde. (34)

Den Fortjeneste, der herved førtes til Byen og dens Tolder, holdt dermed op.

Kongen gik endnu videre med sine Naadesbevisninger mod sin nye By, thi 11. December 1661 fik Middelfart Brev om, at „Vi naadigst haver for godt anset herefter Færgeriet fra Vor Købstad Middelfart og Snoghøj til Strib og Frederiksodde at henlægge“. Det var med andre Ord at skære Byens Livsnerve over.

Heldigvis blev det ikke saa slemt; maaske har Kongen fattet Medlidenhed med den fattige By; der er en Sandsynlighed derfor, thi den gamle Færgefart vedblev, trivedes og hævdede sig i de følgende 200 Aar kun beskaaret for den lokale Overførsel til Fredericia By. (35) Kongen og de allerfleste rejsende drog som før over Færgestedet Middelfart—Snoghøj.

Ogsaa paa anden Maade begunstigede Kongen sin nye By. 1661 skænkede han den Rettighed som Stabelstad og gav den 20 Aars Skattefrihed, 1674 Toldfrihed for ind- og udgaaende Varer; denne bortfaldt dog faa Aar efter, da de tre Nabobyer klagede derover, fordi deres Næringsliv selvfølgelig led derunder, i Stedet fik den nye Købstad 30 Aars Frihed for alle Slags Kontributioner, Skatter, Konsumtion, Baadsfolk og anden Udskrivning, „Prinsessestyr alene undtagen“.

Trods alle disse Begunstigelser vilde Byen dog ikke ret trives hverken som Handels- eller Søfartsby, og et Hundrede Aar senere (1767) var der saa faa Skibe hjemmehørende der, at al Udskibning fra Byen besørgeades af Skippere fra Dragør, Kolding og Middelfart. (36)

For alle de danske Byer var der nu en trang Periode, Borgernes Formuer var smuldret hen, Handel og Næringsliv i Tilbagegang, Fattigdom bredte sig og Folkemængden tog af.

Man undres over, at Riget atter indlod sig i en Krig med Sverrig 1675—79, den saakaldte skaanske Krig; det var det gløddende Had efter Nederlaget i den sidste Fejde og Haabet om at genvinde de afstaaede skaanske Provinser.

Da Krigen denne Gang blev ført øst for Øresund, led Danmark ikke under Troppernes Besættelse, men skønt de danske til Søs var langt overlegne, kunde vi ikke til Lands klare os

overfor de gennem Aartier krigsvante Svenskere. Dertil kom at vor kloge Statsmand Peder Griffenfeldt blev styrtet i Aaret 1676, 11. Marts, og dermed var vi de svenske Diplomater underlegne, og ved Freden opnaaede Danmark derfor intet.

Det vakte en dyb Misstemning i Folket, at alle dets Anstregelser og Opofrelser havde været forgæves, et Udtryk derfor er bevaret, idet en djærv Sognepræst, da han efter Ordre skulde takke for Freden, kaldte den for en skammelig og skiden Fred.

Sørgelige Tilstande var der i Middelfart i Slutningen af det 17. Aarhundrede, og der skulde gaa mange Aar af det følgende, før Byen igen lidt efter lidt tog til i Folkemængde og Velstand.

Fra 1682 er mærkelig nok bevaret et Dokument, „Mandtal paa den allernaadigste paabudne Kop og Kvægskat“; herefter findes 117 Familier, der kan ansættes til Skat; det slutter med: „Noch befindes efterskrevne fattige, nødlidende och forarmede Folck, som aldeles intet haffuer“, nemlig ifl. Specifikation 97 Mænd og Kvinder samt 55 Børn, desuden anføres Lorentz Clausen, Raadmand, en fattig Mand, som „udj afvigte Krigstider haffuer sadt sin Medel til och ved Søfarenhed blefven gandske forarmet og det umuligt at kunde svare noget“.

Han var af den bekendte velstaaende Bang-Slægt, nu var han forarmet.

Og om Byskriveren hedder det: „Niels Pedersen, Byskriver, en fattig quest (ø: Invalid fra Krigen) Mand er af Hans kgl. Majst. aflagt med Byskriveriet til hans Livs Ophold, kand icke hafve det tøre Brød der ved og nyder ingen Løn, ey kand gifve Kopskadt“. (37)

Om Byens almindelige Tilbagegang vidner fra Aaret 1720 en Fortegnelse over „øde Platzer som ej er bebygget og nu øde staa“.

Heraf er i Store Adelgade 11 Steder, i Søndergade 5, i Knorregade 3, i Vestergade 2, og for denne hedder det endvidere, at „ganske Væster Gade som før har vaaren bebyggt og nu staa ganske øde uden en half Snes Huse. Alle disse øde Platzer befindes udtil Gaderne“. (38)

Det var i 1720, men ca. 20 Aar tidligere var der endnu flere, søm altsaa nu ikke mere blev medregnet, ogsaa — særligt i

Søndergade — var mange Huse forladt af Beboerne og i Tidens Løb sunket i Grus.

De gamle Slægter havde de trange Aar ogsaa taget paa, og der ligger noget symbolsk deri, at den fordum saa betydende Bang-Slægts sidste Skud døde 1720 uden at efterlade sig nævneværdig Formue. (39)

Ligesom i mange andre danske Byer var Øvrigheden bleven for stor i Forhold til Stadens økonomiske Bæreevne. Derfor blev i Aaret 1718 nedlagt Borgmesters og de to Raadmandsembeder.

Ved Danmarks Deltagelse i den store nordiske Krig 1709—1720 var det meste af Riget forskaanet for Fjenders Indkvartering, og Fyen gik denne Gang fri for den Plage. Men de af Krigen følgende Skatter maatte udredes, hvor trangt det end kunde være.

I 1709 blev der i Middelfart affattet „et rigtigt Mandtal paa samtlig Borgerskabet og det unge Mand Kiøn fra 18 og til 50 Aar saa og forklarer hvad Gevær hos enhver findes af efterskrevne“.

Det fremgaar deraf, at der var 95 Mand i den nævnte Alder, og af Vaaben havdes der i Byen 46 Flinter, 4 Bøsser, 71 Kaardler, 5 Pigspyd, 4 Kortgevær og 1 Karabin. (40)

Mange af Byens Søfolk gjorde under Krigen Tjeneste paa Flaaden deriblandt en Del af Marsvinsjægerne.

Kirken havde en Indtægt af Marsvinsjagten, og i Regnskabet 1711—12 er indført: „Marsvinsflæsk, én Mands Lod, har dette Aar, formedelst Søfolket har været i Kongens Tjeneste, været slettere og ringere end sidste Aar“. (41)

Ikke uden Grund blev der sørget for, at Borgerskabet kunde hjælpe med Vagthold, thi ikke alene var Landet i Krig, men Pesten rasede i flere Aar i adskillige af Danmarks Byer, og derfor maatte der holdes Opsyn med rejsende, der kom fra pestbefængte Steder.

1720—1800

I dette Tidsrum blev Riget næsten fuldstændig forskaanet for Krige. Dog saa det truende ud dertil i 1762, da en født Holsten-Gottorper var bleven russisk Kejser og nu gjorde Fordring paa Hertugdømmet Slesvig, som i 1721 var blevet indlemmet i den danske Krones Lande. En stor Hær blev samlet ved Sydgrænsen, men inden Fjendtlighederne kom til Udbrud, blev Kejseren myrdet og Krigen heldigvis afværget, da hans Efterfølger straks sluttede Fred.

1773 udbrød der en Fejde med Sverrig, men paa Grund af Englands og Preussens truende Optræden blev der sluttet Fred efter en Maanedes Forløb.

I den lange Fredsperiode kom Riget til Kræfter. En gavnlig Landboreform blev gennemført ved Stavnsbaandets Løsning (1788), og medens der siden Aaret 1793 paa Grund af den franske Revolution rasede Krige omkring i Europa, blev Riget af et dygtigt Diplomati holdt uden for, og Følgen var, at vor Handel og Landbrug var i god Fremgang, og Velstand bredte sig i By og Land.

De for saa sparsomme Kilder til Byens Historie bliver nu fyldigere, og af Kæmner-Regnskaberne, der begynder omkring ved 1720, faas mangt et Bidrag til Datidens Forhold. Hvor intet Bevissted er anført i dette Afsnit, hidrører det anførte fra disse Regnskaber.

Desuden er der fra Aarhundredets Slutning to trykte Arbejder om Middelfart, nemlig 1776 „Odense Adresse-Contoires Efterretninger“ Nr. 46 og 47 og 1795 Byfoged Joh. Bluhmes Bog „Beskrivelse over Middelfart Kiøbstæd.“ Det første er ret kortfattet, men giver værdifulde Oplysninger om Byens Tilstand paa

den Tid. Det andet er meget omstændeligt og detailleret, desuden efter den Tids Skik forsynet med et „Anhang om nogle Midler til denne som andre smaa Kiøbstæders Forbedring i Danmark.“

Middelfart har formentlig siden omkring Aaret 1400 haft den samme Byplan som herefter omtales. I Aaret 1776 opgives, at Byens Længde fra Østre Port til Enden af Vestergade er 1113 Alen, og at dens Bredde fra Skibsbroen til Enden af Smedegade er 406 Alen. (1)

I Aaret 1838 opgives at Middelfart er i Omkreds 3,580 Alen og har et Indhold af 372,200 □ Alen. (2)

Der afsluttedes med den nuværende Linie Nygade—Gimbels Gyde, øst derfor laa en Mark, der kaldtes „Piilehaugen“.

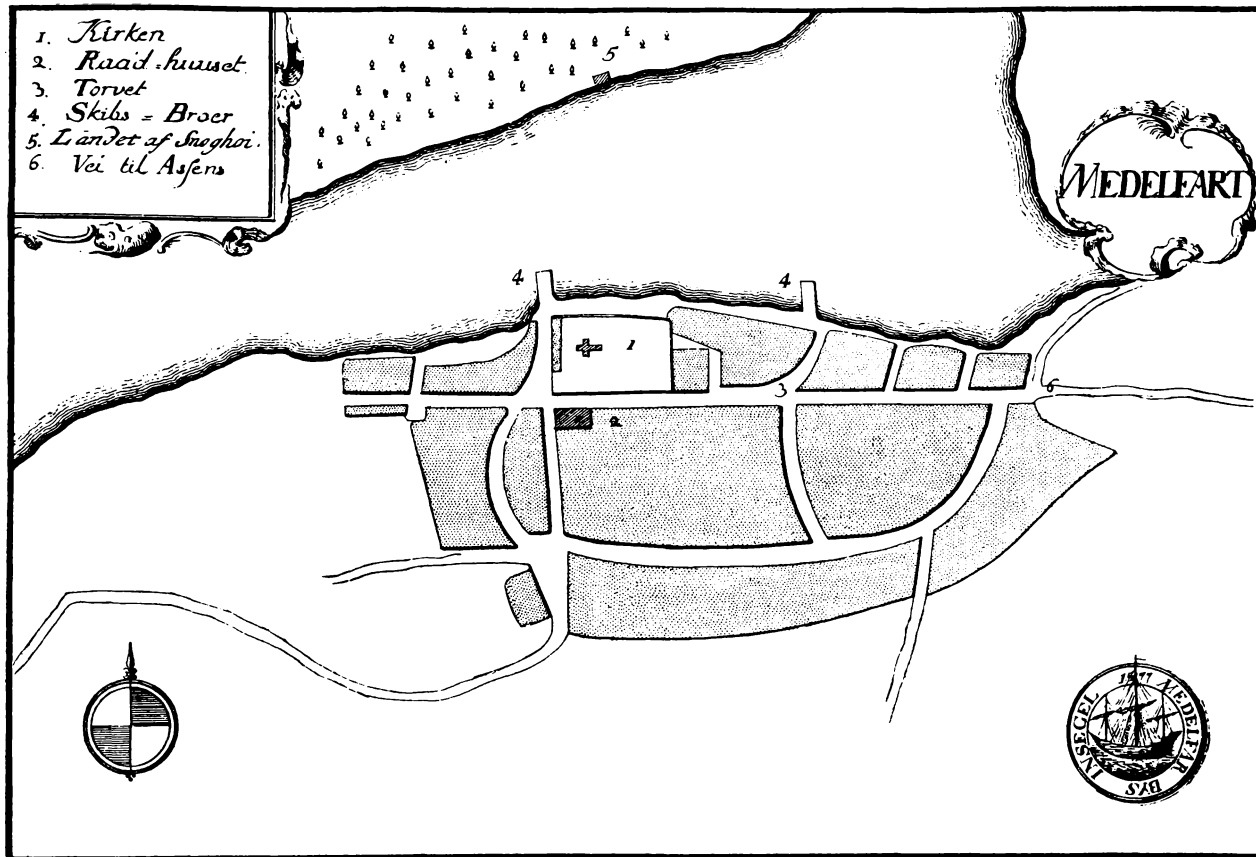
Byen skylder Færgefarten sin Oprindelse, derfra fik den gennem Aarhundreder en Del af sin Næring, og derfor begyndte, som før omtalt, Bebyggelsen fra Færgens Anløbssted, Broen.

Brogade — løbende i Nord og Syd, forhen jævnlig ogsaa kaldt Bro- eller Strandgade — fører op ad Kirkebakken i en jævn Stigning, forhen var den mere stejl, men ved Aarhundreders Slid er Vejbanen bleven rettet ud, derfor ligger flere af dens gamle Bygninger en Del højere end den Gang, da de blev opført. Dette ses tydeligt paa Gavlhuset — det nuværende Folke-museum — der nu ligger ca. $1\frac{3}{4}$ Alen højere, end da det i sin Tid (ca. 1600) blev opført.

Mod Øst gik Adelvejen, der blev til Adelgade og senere som Byens fornemste kaldes Store Adelgade i Skriftsproget, men i daglig Tale Storegade, i Nutiden er dens Navn forandret til Algade.

Fra denne Begyndelse til en Byplan brød Vestergade sin Bane, med Husene opført efter Beboernes Forgodtbefindende og med en vis Foragt for den rette Linie. Dens nordlige Side var og er den Dag i Dag foretrukket af Søfolk, thi fra dens høje Skrænter har de et fortrinligt Udkig til deres Arbejdsplads, Stranden.

Denne nordre Side har som Regel altid været bebygget, dog var der et Hul i Husrækken, der kaldtes Michel Lunds Bakke eller Marsvinsbakken, fordi Marsvinsjægerne indtil 1822

Bykort 1767
efter Pontoppidans danske Atlas.

brugte dette Sted som Affaldsplads for de afflæskede Marsvinskroppe. (3) Det er muligvis en øde Plads, der er overgaaet til almen Brug.

Huse var der ligeledes paa den sydlige Side øst for den senere anlagte Buggesgade, den øvrige Dels Huse er af langt senere Datum, idet de er opført 1884—1904. (4)

Da der nylig (1933) blev foretaget et Kloakanlæg i Vestergades Midte, stødte man i ca. 2 Alens Dybde paa en Brøndkarm af raat tilhugne Egetræsplanker, formentlig fra Middelalderen og i hvert Fald et Vidne om, at Husrækken maa have været endnu mere uregelmæssig end den er i vore Dage.

I en fjern Fortid omtales den som „Vestergade i Kattesund“. (5)

Fra Hjørnet af Brogade og Algade udgik som en lige Forlængelse af Brogade ret i Syd Smedegade, der som dens Navn udsiger var beboet af Smedene. Disse maatte nemlig i de middelalderlige Byer kun bruge deres Næring ved de gamle Bygrænser af Hensyn til Haandteringens Brandfarlighed. (6)

De her nævnte Gader danner et Kors, og i den ældste eksisterende Panteprotokol findes ca. 1730 en af Hjørneejendommene anført som liggende ved Brogaden eller Korsgaden, vistnok hentydende til en svag Erindring om et hændende Gadenavn.

Knorregade er af en senere Oprindelse, men dog sikkert alt eksisterende i den senere Middelalder. Husrækken paa dens østlige Side er af nyere Dato, opført i det sidste Hundredaar. Dens Navn Knorre- eller Knurregade er mulig afledt af knurre, d. e. kives, skændes (7), maaske et Minde om at dens tidligste Beboere har haft Besvær med at holde Fred indbyrdes.

Omtrent ved Store Adelgades Midte var Byens Torv imod Nord indrammet af mindre Huse og med en Smøge til Stranden. Det var da betydelig mindre og fik først i sin nuværende Størrelse, da Byen i 1813 udvidede det ved Købet af en Byggegrund (vest for Middelfart Bank), hvorpaa forhen laa en Gaard paa 15 Fag, der havde Brandkasse Nr. 27, og som blev nedbrudt 1816.

Modsat Torvet førte i Syd en Gyde, der blev kaldt Mørke-

gyde, den var temmelig smal og havde den Gang ikke andre Bygninger end Hjørneejendommenes Sidehuse. I sidste Aarhundrede blev der opført en Husrække paa den vestlige Side, den østlige er endnu optaget af de to Hjørneejendommenes Bygninger og Haver. Skummel og mørk var denne Gyde, og længe efter at de andre Gader havde faaet Tranlygter, henlaa Gyden i det Mørke, der gav den Navn. I et af de første Numre af Middelfart Avis — 7. December 1857 — kan man læse derom under „indsendt“. „De ærede, der ved Aftenstide passere mig, anmodes om, for at undgaa Sammenstød med saavel levende som livløse Gienstande, selv at medbringe en Lygte. Ærbødigst Mørkegyde.“

I Aaret 1895 blev den østlige Side af Mørkegyde rykket ca. 4 Alen ind, et Fortov blev anlagt og Træer sat ud mod Korebanen. Samtidig blev Navnet forandret til Grønnegade. Træerne førte dog en kummerlig Tilværelse, da de hvert Aar blev stærkt beskaaret, for en halv Snes Aar siden blev de fjærnet.

Mod Stranden førte tre Gyder. Den vestligste synes ikke at have haft noget blivende Navn, men er i daglig Tale bleven benævnt efter en af Naboejernes Navn eller maaske rettere af hans Formands. Den midterste er i Resens Danske Atlas angivet som Krogs Gyde, et Navn, som flere Gange anføres i de ældste bevarede Skoder. Nu har de faaet Navn af Samsøes og Riisings Gyde, efter tidligere Beboere. Den østlige Gyde havde forhen flere Beboere, en Tid anføres den som „Lille Adelgade“, men har vistnok i daglig Tale været kaldt med den der liggende store Købmandsgaards Ejers Navn. En nu afdød gammel Mand, der var født 1836, fortalte mig, at i hans Ungdom hed den Brandtsgyde, Navnet var efter Postmester Jens Brandt (død 1823), der i mange Aar var Ejer af nævnte Købmandsgaard. Nu er dens Navn fastlagt som GimBELS Gyde, atter til Erindring om en tidligere Ejer af nævnte Købmandsgaard.

Grundene til de større Gaarde paa Algades søndre Side var i gamle Dage gennemgaaende til Søndergade, der forhen kun var bebygget i den søndre Side. I de sidste Aarhundreder er efterhaanden i Tidens Løb blevet opført Huse paa dennes nordre Side, endnu har dog Ejendommene Algade Nr. 36, 44, 46, 48, 50,

52 og 56 tildels beholdt deres gamle Areal med Grund baade til Algade og Søndergade.

De bebyggede Ejendomme bestod af Gaarde og Huse. Til Gaardene hørte Avlsbrug, de havde derfor flere Bygninger, til Gaden Beboelseshuset med Gennemkørselsport, i Gaarden en Sidelænge og en Tværlænge, hvori var Stald og Lade. Bag denne var Haven. Husene var som Regel til en Familie og næsten altid med Have. I de ældre Grundtakster og Skøder skelnes mellem Vaaninger, Huse og Boder.

Disse sidste var de mindste og uden Have.

I Store Adelgade øst for Kirken laa en Del Boder, ofte benævnt som „Kirkeboderne“. De har i en fjern Fortid trængt sig ind paa Kirkens Grund og med en vis Beskedenhed kun bemægtiget sig Plads til et Forhus og en liden Gaardsplads. Husene ligger der endnu, men Navnet „Kirkeboderne“ er forlængst glemt.

Store Adelgade er fra Torvet til den gamle Østende ret snæver, men den var endnu mere trang forhen. Da der efter den store Brand i Aaret 1791 var Anledning til at regulere Gadelinien, fik Byfoged Bluhme det efter en Del Modstand gennemført, og Ejendommene gl. Nr. 57—62 og 52—59, nuværende Nr. 34—56, maatte afgive en Del Grund, hvorfor der blev betalt dem Erstatning. (8)

Tæt ved Østenden af Store Adelgade havde Søndergade dannet sig som i en buet Linie mod Sydvest, indtil den fik Forbindelse med Smedegade og Knorregade.

Dens søndre Side er den ældste med de mange smaa Huse, der alle havde Have i Syd mod Bymarken. Mod denne var i Tidens Løb dannet en Sti, der ret naturligt fik Navnet „Bag Haver“. Dog ikke uden Modstand fra Ejerne af de derved liggende Marker, Gang paa Gang lod de ved Trommeslag kundgøre, at Færdsel var forbudt, det hjalp ikke, og ydermere henkastedes Affald ind i Bymarken. Nu er „Bag Haver“ afgrænset og anerkendt som Sti, et Stykke af den er endog bleven brolagt Vej (Gasværksvej).

Søndergades østlige Ende kaldtes „Pløses Hul“, dog næppe gerne af Beboerne der.

Navnet kan følges gennem Aarhundreder, saaledes 1678 ved

et Skifte efter Mogens Thygesen, som boede ved „Pløses Kilde“ (9). 1688 blev der ført Sag mod en Mand boende i Søndergade, „næst ved pløsis Hull“ (10).

Der har altsaa været en Kilde, som vel nok har faaet sit Tiløb fra den højere liggende Bjergbanke, senere er dens Aflob bleven samlet i en Brønd; det omtales 1739, at der var stjaalet nogle Brædder af Karmen „om Pløses Brynd i Syndergade“. (11)

I Aaret 1809 er der en Udgiftspost: „Lars Jørgensen for at støde Brolægningen i Gaden Pløses Hul kaldet“. (12)

Den omtalte Kilde har ligget i den store Have, som hører til Ejendommen Søndergade Nr. 100; endnu for ca. 40 Aar siden var der i denne Have et Væld, der om Vinteren kunde give en Oversvømmelse, som tilfrossen blev benyttet af Drengene til Gli-debane. Nu er der ikke mere noget Væld, mulig har det ved Dræning faaet andet Afløb.

Af forglemte Navne paa Steder i Byen findes der i et Tingsvidne omtalt en Humlehave i „Serken“ næst op til Provstegaarden (o: Præstegaarden), som skænket i Aaret 1453 til Præstegaarden. (13) Dette noget kedelige Navn er senere bleven til „Sækken“. (14) I de ældre Kort — indtil 1767 — er den angivet som en Blindgade mod Stranden.

I Skøder fra det 18. Aarhundrede findes jævnlig nævnt „Zeiberg“, et Stykke Jord ved Stranden vest for Brogade. Det tilhørte Kommunen og blev en Tid lang udlejet for 8 Sk. aarligt. (15)

Middelfart var efter den Tids Skik omgivet af et Hegn eller Gærde mod Byens Marker, ved Stranden førtes det et langt Stykke ud fra Kysten. Vedligeholdelsen deraf paahvilede for største Delen Lodsejerne.

Byens Tilgange var de to Indkørsler eller Byporte: Østerport, hvorigennem Færdselen gik til Landevejene, og den mindre betydende Vesterport, senere ogsaa kaldet Hindsgavlporten. Desuden et Led „udi Syndergade for Vejrmøllebjergsgyden“, som omtales 1747. (16)

Begge Porte var af Egetræ med rigeligt Jernbeslag, paa deres Sider var et Stykke Plankeværk, som derefter fortsattes med et Gærde af Vidjefletning. Da den største Færdsel gik gennem Østerport, var der ofret mest paa den.

Vedligeholdelsen af Portene og Plankeværkerne forårsagede jævnlig Bekostninger.

I 1743 blev der betalt for en ny Øster Port:

Egetømmer til Porten og Stolper til Plankeværket	8 Rd.	4 Mk.	8 Sk.
Plankeværket at tjære	3	„	
Snedker-Arbejde ved den høje Port	2	„	4 „ 8 „
10 Lispund og 11 Pund Jern dertil	9	„	3 „ 7 „
Materialer fra J. Chr. Godscke	16	„	4 „
Maleren fra Fredericia for at male den	4	„	
hans Rejse retur	3	„	8 „

og Udgifterne slutter med „i den Tid Øster Port med Plankeværk blev bygt og oprejst samt til Egetømmerets Hentelse fra andre Steder er medgaaen i al Sandhed Tid efter anden til Folkene saa som til Ol og Brændevin 4 Mark 3 Sk.“ (17)

1759 fik Rasmus Maler 2 Rdl. for samme Port at male paa begge Sider med Byens Vaaben. (18)

1772 var der paa begge Porte en Bekostning af 29 Rd. 9 Sk. (19), og 1784 blev der anvendt 15 Rdl. 64 Sk. til Tømmer og Planker til Vesterport. (20)

Plankeværket var en Fristelse for Fattigfolk, ofte er derom en Udgiftspost som „Lægterne blev afslagne om Natten“ eller „et Stykke af skarnagtige Mennesker bortført.“ (21)

Leddets ved Søndergade blev ogsaa istandsat af og til, f. Eks. 1751 „da smaa Kreaturer gik der igennem og gjorde Marken Skade“. En Stente ved Leddet omtales. (22)

Hegnene maatte jævnligt fornyes, og de var ogsaa efterstræbte som i 1745, hvor der anføres: „Byens Hegn og Stakit mod Stranden for øster Port er af onde Mennesker bortstiolen om Nattetider, maatte jeg efter Consumptionsforpagterens stricte Ordre lade samme igien istandsætte“. (23) Hegnet, der førte ud i Stranden blev ofte beskadiget af Storm og Højvande.

Byens Gader var da brolagte og havde vistnok allerede længe været det, dog neppe mere end højst nødtørfigt. Jævnlig forekommer der Udgifter til Vedligeholdelse som i 1724 „Gade ved store Bro repareret, da Kongen var i Vente“ (24), 1765 „et Stykke at omlægge paa Gaden ved Vesterport“ (25), 1768 „til Torvets

Reparation ladit kiøre 2 Læs Sten og 2 Læs Grus“, „betalt for Broen at lægge udenfor Raadstuen“ (26) o. s. v.

Udenfor Øster Port var et Stykke af Vejen brolagt, vistnok indtil „Falle og Strandledet“ thi adskillige Udgifter er fra Tid til anden indført derfor. „Falle“ hentyder formentlig til den i ældre Skøder nævnte Falagerløkke σ : den Del af Byens Marker, der begrænses af Assensvej, Haugvej og Bjergbankevej. Saaledes 1720 „Stenbroen udenfor Byen at lade lægge 8 Rdl.“ (27), 1736 „Stenbro lagt ved Kapelsbiørg 3 Rdl. 5 Mk. 8 Sk.“ (28), 1759 „11 Favne Stenbro ved Strandledet“ (29) og 1784 „12 Favne Stenbros Anlæggelse udenfor Østerport.“ (30)

Udenfor det omtalte Strandled maa Stenbroen være hørt op, thi Udgifterne dertil er for Grus som i 1764 „3 Læs Grus til at fylde et Hul med paa Vejen udenfor Byen.“ (31)

Landevejene gik i Følge de gamle Bykort saaledes: Assensvej mod Øst, Odense- og Bogensevej mod Nord til Stranden, som den fulgte et Stykke og derfra videre mod Øst ad den gamle krogede Landevej, der nu eksisterer under Navn af Rugaardsvej.

Af offentlige Brønde var der to, begge i Søndergade, samt siden 1750 en Brønd med Pumperedskab paa Torvet. (32)

Middelfart Færgebro laa ud for Enden af Brogade og bestod af et Brohoved i Fortsættelse af Gadens Retning. Den har sandsynligvis i Aarhundreder været af den Størrelse, som nævnes 1776, nemlig 41 Alen (26 Meter) lang og 24 Alen (16 Meter) bred, og dens Grund udgør den Dag i Dag en Del af Middelfart gamle Havns østre Havneplads. Den bestod af et Træbolværk, der omfattede selve Broens Materiale, Søsten og Grus med et Dække af Brosten, og den var kun ført ud til en Dybde af $4\frac{1}{2}$ Fod, da Færgerne ikke behøvede mere Vand for at kunne lægge til. Den kaldtes Store Bro, et Navn, der endnu i Mands Minde har været brugt, og den benævnedes saaledes, fordi der forud for Byens Torv laa en Lille Bro, som forlængst er forsvunden. (33)

Lille Bro angives godt nok paa de to Bykort fra det 18. Aarhundrede, men Oplysninger om den har jeg ikke fundet, og den er ikke omtalt i Kæmner-Regnskaberne. Endnu for ca. 50 Aar siden var der i Strandbredden svage Rester af dens Pæle,

disse er nu dækket af Opfyldning til den i Aaret 1903 anlagte Havnekaj.

Med Gadernes Renholdelse var det kun smaat bevendt, ofte laa de hen dækket af Skarn og Affald som et herligt Opholdssted for Svin og Smaakreaturer. I Aaret 1689 blev der anskaffet en ny Dør til Kirkens Vaabenhus, da den gamle var saa medtaget, at Svinene gik ind i Kirken! (34)

Var Byens Befolkning end vant til meget, kunde Affaldsdyngeerne dog blive dem for store.

I 1735 blev der fjærnet 17 Læs „Urenhed fra Gaden ved Raadhuset (35), og da man i 1743 ventede Fyrstinden af Ost-Friesland paa Gennemrejse, og Torvet i den Anledning skulde være præsentabelt, blev der „aget 6 Læs Dynd derfra i Stranden“; man maa dog ikke have naaet at faa alt med, thi nogle Maanedere senere blev der atter gjort rent, og 21 Læs Dynd blev fjærnet. (36)

Svinenes frie Omstrejfen fik — i hvert Fald officielt — en brat Ende i Aaret 1778, da Byens Tambour bekendtgjorde Plakaten af 18. November s. A. „som befaler, at i Købstæderne, paa Gaden og Byernes Marker, ingen løse Svin maa gaa eller være, siden Tobaksplantningen derved lider, og det desuden er imod god Politie og Orden.“ (37)

Men til Trods for nævnte Plakat maa Svinene dog have vedblevet deres Færd i Middelfart By, thi endnu i 1791 fik den jævnlige Besøg af Svin fra Omegnen, baade fra Staurby og fra Hindsgavl. Byfogden tog sig da for at gøre en Ende paa dette Uvæsen; han lod Vægterne indfange Svinene og gav deres Ejere de Bøder, som de kunde tilkomme. Hindsgavls Ejer protesterede, men Byfogden havde Retten paa sin Side, og derved blev det. (38)

1780 blev det paabudt, at ingen smaa Kreaturer maa findes paa Byens Grund : Gader. Dette Forbud er ikke blevet overholdt, Hønsene har man af og til kunnet se paa Gaderne, indtil de sidste Aars vilde Kørsel har forjaget dem. (39)

Skønt flere af de Middelfart Gader den Dag i Dag er ret snævre, var de forhen end mere trange, opfyldt som de var af de langt udgaaende Trapper og Kælderhalse.

Forholdet blev endnu værre, naar Borgerne benyttede Gaarderne som Oplagsplads.

Fra det 16. Aarhundrede er der bevaret noget om en Strid, som viser, hvad der kunde forekomme i det daglige Liv.

I Aaret 1582 faar Borgmester og Raad i „Medelfardt“ Brev om, at „Kongen har erfaret, at det Stræde, kaldet Mørke Gyde, der løber fra den store Adelgade til den af Kongen opførte Stald, formindskes ved adskillige Udbygninger, Gærder og andet, saa det med Tiden bliver saa forbygget, at man ikke kan komme gennem det med Heste og Vogn, og at det fyldes saaledes med Møg og andet, at Færdselen gennem det til Stalden forhindres og bliver skiden. Da Strædet ligger næsten midt i Byen og ikke ubelejligt for Handel og Vandel, og den rette Gang til Stalden gaar derigennem, skal de straks forholde Borgerne ikke at opføre Bygninger med Planker, Gærder eller andet i Strædet, udover det, der har været fra Arilds Tid, og paase at de opførte Bygninger blive holdte vel ved Magt, og at der ikke i Strædet bliver lagt Mødding eller andet, som kan forhindre Færdselen.“ (40)

Det var sikkert Raadmand Hans Nielsen Bang, man her vilde til Livs. Han boede i Gaarden Nr. 24 paa det vestlige Hjørne af Algade og Grønnegade, der jo forhen hed Mørkegyde. Denne var indtil for ca. 40 Aar siden kun 11 Alen bred.

Gaarden havde den Gang et snævert Gaardsrum, sin nuværende Længde til Algade fik den for ca. 100 Aar siden ved Køb af Naboejendommen i Vest.

I Aarevis maa man have haft Strid om denne Sag, men 1591 kom Afgørelsen, og den blev til Fordel for Hans Nielsen Bang, idet Borgemester og Raad fik følgende Brev:

„Deres Medborger Hans Nielsen har tilkendegivet, at han har et snævert Gaardsrum og derfor har haft en Plads i Mørke Gyde, hvorhen han i 30 Aar har henført den Urenlighed, som kunde falde i hans Gaard, men at nu nogle understaa sig til at ville aftrænge ham denne Plads. Da baade Kongens Fader og Kongen selv altid har gæstet ham [Registranten har: „hafver altid til hannom igjenstedt“, hvilket vistnok maa forstaas som ovenfor] og det, naar Kongen igen kommer did, vil være ham meget ubekvem for Stanks

og anden Ubejlighedens Skyld, om Pladsen skulde komme fra Hans Nielsen, skulle de med det første stævne Hans Nielsen og hans Modpart i Rette for sig, dømme dem imellem, give Dommen beskreven og paasé, at Hans Nielsen ikke i nogen Maade kommer tilkort med Hensyn til Pladsen, saafremt de ikke ville staa til Rette derfor.“ (41)

H. N. B. har, som det ses, haft Kongelig Majestæt paa sin Side, vel nok fordi han jævnlig havde Kongen til Gæst. I November 1591 fik han Bestalling som Borgmester og var det til sin Død 1630.

Middelfart havde i det heromtalte Hundredaar af og til Garnison. Fra 1723—1758 laa her en Eskadron af et Kyrasser-Regiment (fra 1767 hed det holstenske Dragonregiment), forlagt til Holsten 1758—63, fra 1763 til 1772 atter i Middelfart (42). 1772 flyttedes Regimentet til Kolding og Haderslev.

Fra 1775 til 1785 blev 2 Kompagnier af Bornholmske Regiment indkvarteret i Middelfart, siden da har Byen ikke haft fast Garnison. (43)

Det var ikke noget stort Mandskab, der laa ved den omtalte Eskadron.

1745 bestod Styrken af 30 Mand — 9 Koner -- 56 Heste, efterat Hestene 16. Oktober var kommen hjem fra Græsning (44), 1751 46 Mand, 46 Heste, foruden Befalingsmændene (45). Dette med Soldaterkoner var en Følge af, at Mandskabet den Gang var hvervet for en Aarrække, hvorfor Folkene kunde faa Til ladelse til at gifte sig. Et enestaaende Tilfælde turde dog følgende Udgiftspost 1768 være: „betalt til Jep Hansens Kone for en Rekrut-Kones Forplejning, som ved Ankomsten her gjorde Barsel, udi nogle Dage indtil hun kom til Bedring.“ (46)

Vagten var paa Raadhuset, udenfor var anbragt et Skilderhus og Geværstøtter, og af Staurby Bymænd blev lejet en Eksercerplads for Rytterne. (47)

Ved særlige Lejligheder gjorde Soldaterne Vagt for at holde Opsyn med Overforslerne, saaledes i 1779, da Kvægpesten rasede paa flere Steder, og det derfor gjaldt om at afspærre de smittede Egne, fik Byen en Udgift af 14 Rdl. 63 Sk. „for de paa

Transport-Broen vagthavende Underofficerer og 6 Soldater deres Logement.“ Desuden 2 Rdl. 16 Sk. for et Skilderhus paa Broen til samme Mandskab. (48)

Nogen Fortjeneste havde Byen af denne Indkvartering, dens Lønning blev for en stor Del omsat der paa Stedet, og nogen Lejeindtægt faldt der ogsaa deraf, man finder ofte omtalt Rytter-Barakker, særligt i Søndergades Ejendomme. I 1757 var Betalingen for Indkvartering pr. Maaned: 1 Mand 2 Mark, 1 Kone 2 Mark og 1 Hest 1 Mark (49). Men i sædelig Henseende var Militæret ofte til Besvær, derom vidner Kirkebogen med dens jævnlige Indførsler om Soldater og Piger, der for deres Forseelser mod det sjette Bud maatte „staa aabenbare Skrifte“ en Søndag ved Højmessen. 1767 blev denne Skik afskaffet, i Stedet fik de paagældende en Bøde og Arrest. 4. Februar 1770 afholdtes „Lejermaals-Aftingning for næstafvigte Aar“. Der var ialt 2 Sager. Mandfolkene var en Korporal og en Dragon begge af Kaptajn von Adellers Eskadron. De to Kvinder fik hver en Bøde af 2 Rdlr., og følgende er indført derom af de fire eligerede Borgere: „At anmeldte 2de Tjeneste-Kvinder ikke i Henseende deres ringe Vilkaar har kundet betalt meere end disse fiire Rigsdaler og at de istæden for aabenbare Skrifte har sidd i Raadstue-Hullet paa Vand og brød hver i aate Dage, det bliver herved attesteret.“ (50)

Der findes intet om, hvad de to Mandfolk maatte bode eller lide.

Da Dragonregimentet i 1772 blev forlagt, ansøgte de eligerede Mænd om, at man maatte blive fritaget for Indkvartering 5: Garnison (51), men som ovenfor nævnt blev der ikke taget Hensyn dertil, idet Byen atter fik Garnison og beholdt den gennem 10 Aar.

Saa blev man fri derfor, men i 1795 synes der at have været Stemning for igen at faa Militær til Byen, thi da anføres der, at Byen kunde ophjælpes ved at erholde en passende fast Indkvartering. (52)

Landets Konge kom ikke saa ofte gennem Byen som i tidligere Aarhundreder, dels fordi Kronens Gods for Størstedelen var afhændet, og dels fordi Regeringens Udførelse under den enevældige Konge havde antaget andre Former.

Under Kong Christian VI var Anstalterne ved hans Besøg dog forholdsvis beskedne, men selvfølgelig maatte Byen præsentere saa pænt som muligt.

I 1736 kom Kongen gennem Byen paa sin Rejse til Holsten og spiste da i en Gaard paa Middelfart Torv (Algade 26). Derfor blev repareret „Stenbroen ud for Kongens Spisegemach og hvor Borgerskabet for Hans Majestæt gør deres Exercits og Parade, da den var ganske ujævn og fuld af Huller.“ Faa Maanedere senere igen en Udgift: „Da Deres Majestæter Kongen og Dronningen kom tilbage fra Holstein og Jylland, blev atter repareret paa den vestre Ende af Torvet udfor Peder Laursens (Algade 24), hvor var opkiørt et stort Hul.“ Ved begge Lejligheder fik 4 Mand Betaling for „at bære Stole og Borde til og fra Stedet, hvor det Konglig høje Herskab spisede.“ (53)

Som bekendt var Christian VI og hans Hof stærkt præget af Pietismen og som Følge deraf hele Riget. Da han var død, og Sønnen Frederik V kom til Magten, fik den gennem 16 Aar indestængte Livslyst Luft. Fyrsten selv var glad og munter, og atter turde Folket le og fryde sig ved Livet.

De gamle Regnskaber fortæller derom, og blev der end ofret en Del paa at gøre Stads af den enevældige Konge, saa har hans Besøg formentlig været en Kilde til Glæde, en festlig Dag i Aarets ensformige Slid og Slæb.

Den 17. Juni 1751 kom Enkedronningen gennem Byen paa Rejse til Holsten, og medens hun spiste til Middag i en Gaard ved Byens Torv (Algade 26), blev hun opvartet med Musik af Mons. Strasborg og hans tre Spillemænd. Den kostede 2 Rdl. (54). Da den høje Dame den 18. August vendte tilbage, fik hun atter Musik, og Torvet blev jævnet med 8 Læs Grus, „da Rytterne skulde gjøre Parade.“ (55) Ved senere Besøg blev Herskaberne opvartet med Musik, som Regel fra Regimentet i Fredericia, en enkelt Gang af „Musikant“ Hansen fra Assens, og efterhaanden blev Orkestret større, thi der blev ofte betalt 8 Rdlr. derfor, en enkelt Gang endnu 18 Rdlr. (56)

Men der blev gjort endnu mere, thi fra 1768 (57) blev de høje rejsende modtaget med Kanonsalut, hvortil det Aar brugtes 18 Pund „Slangekrudt“. Og særlig festligt blev det i 1791,

Middelfart 1748.

Illustration fra „Beskrivelse af Frederik den Femtes Rejse“ i Aaret 1748. Af Teksten fremgaar, at Kongen kom til Middelfart den 17. Maj Kl. 2 Eftermiddag og efter at have spist til Middag sejlede til Snoghøj Kl. 5.
(Tegning af Søløjtnant Grønvold, der var med i Kongens Følge.)

*Mad^{de} Stribolts Gaard udi Middelalder, hvor Hans Majestæt spjefede til Middag d^{en} 17de Maj. 2. et Compag^{er} Borgere. 3. Torvet,
Tegnet af Grønbold*

Fra Kong Frederik den Femtes Besøg i Middelalder 1748.

(Efter Tegning af Søløjtnant Grønbold, der var med i Kongens Følge.)

Torvet var den Gang ikke af samme Udstrækning som nu, thi de afbildede Huse tilvenstre blev nedbrudt ca. 1815; ved samme Tid blev Madame Stribolts Gaard ogsaa nedbrudt og genopført i sin nuværende Skikkelse; den ejes nu af Landsretssagfører Otto Rasmussen. Korrekt er Tegningen ikke; thi Hjørnehuset vest for Grønne-gade havde den Gang, som nu, to Etager.

da Kronprinsen og hans Gemalinde kom gennem Byen, thi da var Byen om Aftenen illumineret.

Ved Kongens Besøg paraderede tillige ogsaa Borgervagten, som nok har afgivet et broget men næppe martialske Skue. En Undtagelse var dog Byens Tambour, der blev stadset op efter bedste Evne, og som vistnok har taget sig særdeles godt ud, naar han stod ved Fløjen af Borgerkompagniet. Jævnligt er der Udgifter dertil. I 1754 blev der til Tore Tambour købt Klæde, Dræt og Snore til en ny Klædning for 6 Rdl. og desuden betalt 1 Rdl. 1 Mark 8 Sk. „for hans Gang at hente nogle Snore i Odense og for en ny Hat.“ (58) Og for 1783 er der en Udgift paa 11 Rdl. 3 Mark og 2½ Sk. til „en ny grøn Tambourkjole med 33 store og 27 smaa Vesteknapper.“ (59)

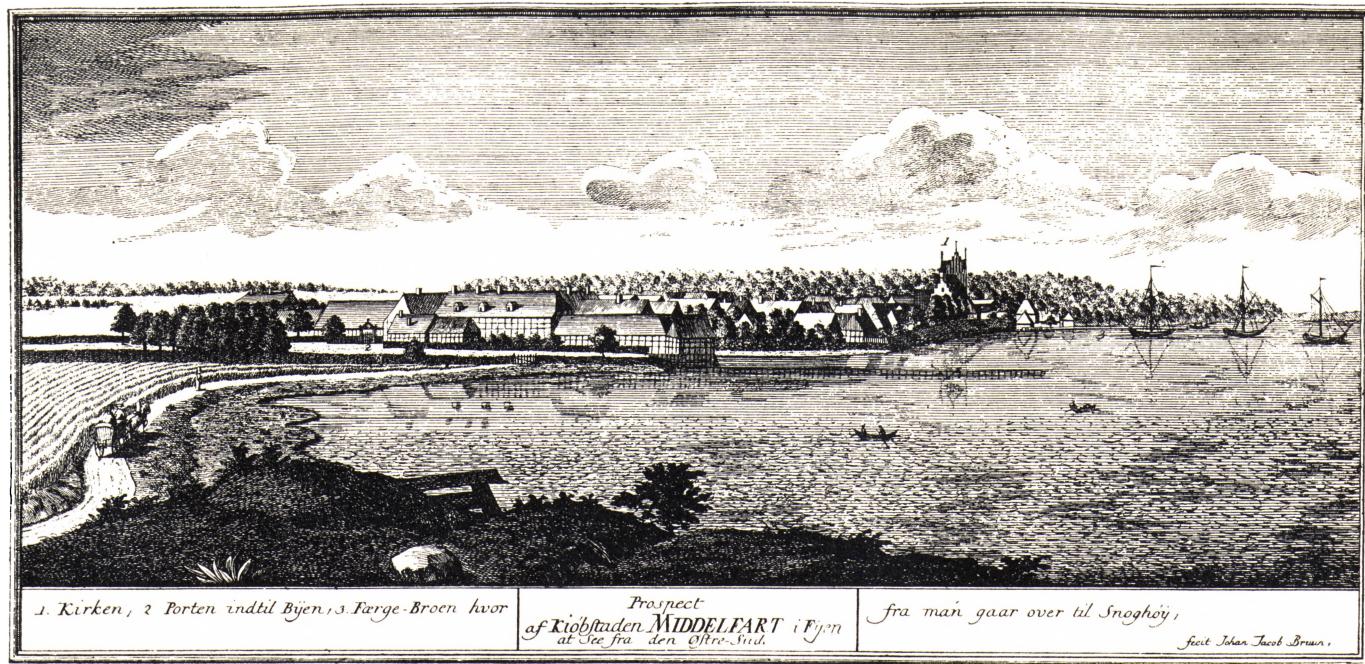
Nytaarsaften var den Gang som nu livlig; i 1767 blev der betalt „for Trommeslag anlangende at ingen maatte skyde Nye Aar ind“ og samme Aar fik „Stads Tambouren Johan Bischof Betaling for Trommeslag til Advarsel for Ungdommen, at ingen maatte Nye Aars Aften kaste Flasker, Potter og Stene paa Indvaanernes Døre.“ (60)

Hvis vi kunde se Middelfart, som den var paa hin Tid, vilde vi faa et Billede helt anderledes end det, vore Gader nu frembyder. Mere end nu dominerede Kirken, Byens eneste grundmurede Bygning indtil 1767. Den var da af samme Dimensioner som nu, men dens Mure var hvidkalkede, og den havde Blytag.

Raadhuset, der laa samme Sted som det nuværende, beskrives 1795 som „meget gammelt, 16 Fag i Længden, 2 Etager høi, bygget af Muur og Bindingsværk og ligger i Byens store Adelgade lige for Kirken.

I nederste Etage er: a. Vægterens Værelse, b. et Arrestkammer, c. et dito, d. 1 Værelse indrettet til en Vagtstue for de Militaire, som forhen have været indkvarterede her og bruges endnu, naar Borgerskabet, enten for de høi Kongelige Herskaber paradere, eller i Markeds Tider ere under Gevær, og e. 2de Værelser til Byens publice Skole.

I 2den Etage er: a. et Værelse, b. en Sahl til Borgerskabets Forsamling, hvor tillige Byetinget om Tirsdagen holdes, c. et

Middelfart sét fra Øst ca. 1760.

Billedet er det mest nøjagtige fra den ældre Tid. Det viser bl. a. Byporten, gennem hvilken al Færdsel østfra foregik og Landevejen, der den Gang fulgte Strandkanten et Stykke. Ligeledes ses tydeligt Byens Indhegning, ogsaa det Gærde, der førte ud i Stranden.
 (Tegnet af Johan Jacob Bruun.)

Kammer, hvorudi nogle af Byens Materialier, saasom Sengeklæder etc. bevares, og d. en Civil Arrest for de Borgere eller andre, som enten for en liden Forseelse blive arresterede, eller skal udstaae Fængsels Straf paa Vand og Brød. Bygningen er forsikret i Brand-Cassen for 660 Rdlr.. Til Raadhuset ligger en liden Hauge, af hvilken Skoleholderen er overladt den ene halve, og Byefogden, Raadstuetieneren og Vægteren den anden halve Deel.“

Raadhuset blev rigelig benyttet til Byens forskellige Brug, thi to Gange, 1757 og 1759 (61), forekommer en lille Indtægt af „Comediant-Spillere“, som agerede paa Raadhuset.“

Paa Kirkens Grund ligeoverfor Raadhuset laa, altsaa paa Kirkegaarden, et 7 Fags Hus skænket ca. 1650 af Borgmester Claus Madsen (Bang). 1776 kaldes det „et Fattighus, hvori er 7 fattige Lemmer, som nyder frie Hus.“ (62)

1795 meddeles, at det kaldes Sygehuset og at det „bestaaer af 6 Fag, 1 Etage Muur og Bindingsværk, udi hvilket Huus nogle af Byens Fattige nyde fri Boepæl og Understøttelse af Fattig Cassen, dog ingen aariig Ildebrændsel. Denne gamle Bygning er forsikret i Brand-Cassen for 100 Rdlr. og da den ligger tæt ved Kirkemuuren, saa er ingen Gaardsrum eller Hauge til samme.“ (63)

Dette Hus blev ca. 1828 flyttet til den senere saakaldte „Markedsplads“, hvor det endnu findes som en Del af en længere Bygning; en Aarrække kaldtes det „Statene“ paa Grund af sin den Gang afsides og ensomme Beliggenhed.

Byen ejede siden 1762 en Ejendom paa Store Adelgade --- nu Huset Nr. 19 (64). — Den var indtil 1774 Præstegaard. „Sognepræstens Residence“ kaldtes den den Gang, Kommunen købte den for deri at have Rum til den jævnlige Indkvartering, Munderingskamre, Stalde, Sygestuer etc.. Den blev da kaldt „Magasingaarden“. Da Garnisonen var forlagt fra Byen, blev denne Ejendom anvendt dels til Brandvæsenets Inventar, dels til Udleje. Bygningerne betegnes i 1795 (Bl.) som værende meget gamle og skrøbelige, og da den aarlige Vedligeholdelse var ret kostbar, lod Kommunen dem sælge ved Auktion i Aaret 1801. 1929 blev det meste af Forhuset nedrevet og erstattet af en moderne Bygning, endnu staar tre af de østlige Fag, men de

er i den Grad forsynet med Forretningsreklamer, at det gamle Præg er udvisket. (65)

Endnu en Ejendom var Byens, nemlig „Hospitalet“ (Algade Nr. 18). Der laa forhen et toetages Forhus, som 1767 (66) blev købt af kgl. Agent Chr. Ivarsen, der paa det Tidspunkt var Byens største Købmand. Han lod det gamle Forhus nedrive og opførte den Bygning, som staar omtrent uforandret i vor Tid. Huset er smukt bygget, i en ren og harmonisk Stil.

Bluhme meddeler derom 1795:

„Hospitalet som er en grundmuret Bygning bestaaende af 7 Fag, 1 Etage med Steentag og Indkiørsel til Gaarden, opbygget i Aaret 1767 af salig Hr. Agent og Kiøbmand Christian Ivarsen, for 4 fattige Enker. I denne Bygning er 2de Værelser med Kakkelovne udi, foruden et Kiøkken. I ethvert Værelse er nu 3 fattige Fruentimmer, hvilket nyde ugentlig Understøttelse af Fattig Cassen og desuden 4 Favne Brænde aarlig. Til denne Bygning ligger en Gaardplads med Brønd udi og en liden Hauge, som Lemmerne benytte dem af. Vel havde Stifteren salig Hr. Agent Ivarsen tillige henlagt en Capital af 2000 Rd. af hvis Rente de Fattige i Hospitalet skulle underholdes, men, da hans Omstændighed siden forandrede sig saaledes, at han selv behøvede denne Capital, saa erholdt han samme, med Kongelig allernaadigst Tilladelse, igien tilbage.

Bygningen er forsikret i Brand-Cassen for 450 Rd.“ (67)

Da der i sin Tid var 6 gamle Kvinder i Hospitalet, har det næppe været en Fredens Bolig. Nu har det en Del Aar været Fribolig for 2 ældre Kvinder, som der har et hyggeligt lille Hjem.

Af Møller havde Middelfart i Aaret 1589 3 Vejrmøller og 1 Hestemølle (68). Den ene maa have ligget ved Bjergbanken, eftersom denne i det 18. Aarhundrede ofte kaldet „Vejrmølle-bjerget“.

Omkring ved Aar 1680 maa de to Vejrmøller være forsvundne, thi paa Tegningen i Resens danske Atlas ca. 1680 er kun én angivet, og den synes at have ligget et Stykke øst for Byen omtrent hvor den i 1925 nedrevne „Gammel Mølle“ var opført.

I Aaret 1795 var der én Vejrmølle, formentlig den foran om-

talte, og tre Hestemøller i Store Adelgade, i de tre gamle Gaarde, nuværende Algade Nr. 24 og Nr. 58 samt i den forlængst nedrevne gl. Nr. 27 paa Middelfart Torv. (69)

Ved Begyndelsen af dette Afsnit var Byen som omtalt i Tilbagegang, og dens fordums Velstand var tildels borte. Dog var der enkelte formuende Folk, derom vidner adskillige af Dodsboernes Opgørelser, om end de Beløb, der blev til Skifte og Deling, var smaa efter vor Tids Forhold, men man maa erindre, at Priserne paa næsten alt var i Overensstemmelse dermed.

Fra Aaret 1735 haves en Indberetning om den økonomiske Tilstand i de danske Amter. Den er for Middelfart By besvaret af Byfoged Niels Olsen, der giver et meget trist Billede af Forholdene. Vistnok skal det tages med Forbehold, thi denne Byfoged kæmpede med trange Kar, mulig fordi han selv ikke forstod at sætte Tæring efter Næring. Han meddeler blandt andet „Byen bestaar ungefehr af 160 Indvaanere med Enker og aftakede Folk inclusive, hvoraf $\frac{3}{4}$ Part ere fattige, og iblandt mange forarmede, der nærer sig af lidet Aggerdyrkning, Vognmændskørsel, Handverkere, Fiskere og Daglønnere.“

Der anføres, at Byen har lidt Skade ved, at Strømtoldstationen er henlagt til Fredericia, og at denne By som Stabelstad er fritaget for Consumption og nyder andre Begunstigelser, og desuden, at Landprangere opkøber Bøndernes Produkter og derved fordyrer Varerne for Byen.

„Her findes ingen Købmændslaug, men her er dog 11 Mænd, som handler lidet, de fleste i maadelig og nogle i slet Tilstand. Skomagerlauget bestaar af 11 Mænd; de 4 deraf synes at være i maadelig Stand men de øvrige forarmede.“

Ligesaa omtales de fleste Haandværkere som værende i slet Tilstand.

Og Byfogden slutter med „De $\frac{2}{3}$ Parter af Byens Indvaanere ere fattige og til Dels forarmede, Aarsagen er, at de mange skønne Friheder, som ved 3die Post er meldet, er gaaet fra Byen, og de nu saaledes ikke haver Græsning til en Ko, langt mindre til andre smaa Creaturer. Desuden [haver de] i sidste langvarige Krigstid svaret temmelig store Skatter, holdt store

Indquarteringer, kiørt mangfoldige Friægter, haft stor Travaille med Isning, ført Transporterne, gjort store langvarige Strandvagter med mange Baade udi Contagionen saavel som sterk Vagtholdelse i Byen, hvilket alt har foraarsaget dens Ruin.“ (70)

Med Contagionen menes smitsom Syge, navnlig Pest, der den Gang med Aars Mellemrum rasede flere Steder i Landet, og hvorimod man værgede sig ved at afspærre for Samkvem med de smittede Egnes Beboere.

Imod Aarhundredets Slutning havde Forholdene bedret sig meget, Byen var i god Fremgang, thi Landbruget var i Opkomst. 1795 meddeler Bluhme (71) „Jordernes Udskiftning af Fælledskabet, Stavnsbaandets Løsning fra Godserne, og Afskaffelsen af Hoveriet in Natura med meere, har i disse gode Aaringer, da Landmanden baade har avlet Korn i Overflødighed og faaet samme rigelig betalt, forvoldt at mange Bønder, som forhen vare Kiøbstæd Indvaaneres Debitorer, nu ere deres Creditorer.“ Og ligeledes anfører Bluhme, at nu er Byen i Forhold til sin Størrelse igen temmelig folkerig.

1761 var Gaardenes og Husenes Antal 179 og deres Brandforsikringssum	63,000
1776	henholdsvis 183 og 60,350
1795	— 200 - 99,750 (72)

Om den uforholdsmæssige Værdistigning beretter Bluhme: „Bygningerne ere for det meste af Muur og Bindingsværk, og førend den sidste ulykkelige Ildebrand, den 2. Junii 1791 indtraf, hvorved 14 Gaarde og Huuse ganske bleve lagte i Aske, var der kuns een eneste grundmuret Bygning, foruden Kirken, nemlig Hospitalet; men da de afbrændte Bygninger igien skulde opføres, bleve de fleste af samme byggede med Grundmuur, ja endog nogle af Bag- og Sidehusene, saa at her i Byen for nærværende Tid, foruden Kirken og Hospitalet, ere 8 grundmurede Gaarde og Huuse, af hvilke de 4 bestaae af 2 Etager og de 2de ere meget store og temmelig kostbare opførte. Tillige ere her endeel andre store Gaarde og 2 Etages Bygninger, hvilke alle ere nummererede.“ (73)

Paa de tidligere omtalte øde Pladser blev tildels atter opført Bygninger, da Byens Indbyggerantal voksede, men endnu omkring Aaret 1800 var der dog særligt i de mindre Gader af

og til et Hul i Husrækken, udlejet til Haver og tildels betegnet ved Navnet paa den, der for lang Tid siden havde haft sin Bolig der.

For Aaret 1772 bemærkes derom: (74)

„De øvrige Byens aarlige Indtægter, som ey viides hvorpaa er grundet, har vedkommende, saa længe nogen her i Byen mindes, betalt aarlig, ligesom for dette Aar nemlig:

Af Consumptions Boen og Hauge ved Østre Port 1 Rd.	16 Sk.
Hans Baggers Hauge	16 ..
Niels Jørgensens Hauge	10 ..
Peder Brandts og Peter Johansens Hauge	12 ..

1 Rd. 54 Sk.

hvilke forhen ventelig maa have været ode Bygge-Pladser.”

En enkelt Ejendom stod længe ubeboet, saaledes fritages i 1750 Michel Rasmussen for at betale Indkvarteringsskat „formedelst Gaarden stod ode.“ (75)

Forholdene i Middelfart maa have været ret fredelige i den her omhandlede Tid, thi det er kun lidet, hvad der i Byens Arkiver findes om eksekverede Straffe.

Et Rettersted havdes fra forrige Tider paa en Høj uden for Byen (ved Bogensevej) endnu kaldes den Gallehøj : Galgehoj, men i Aarhundreder har der næppe været nogen Galge der.

Den sidste Henrettelse, der fandt Sted i Middelfart, skete i Aaret 1742, da blev „een Delinquentinde nafnl. Abelone Anders Daatter, som for begangen mord paa sit ægtes Foster, paa Torfvet her i Byen henrettet, effter Kongel. allernaadigste tilladelse nedsat i Kirke-Gaarden uden nogen Ceremonie,“ (76) saaledes er der indført i Kirkebogen. Der maa have været formildende Omstændigheder, eftersom hun blev begravet paa Kirkegaarden. (77)

I 1780 hentede man Slutteren fra Fredericia for at piske en Delinquentinde i Fængslet, derfor fik han 4 Rdlr. (78)

Bøddelen var en udenbyes Mand, han havde dog ogsaa en anden Haandtering, idet han var Natmand. Han boede i Hjerup og kom regelmæssigt to Gange aarligt til Middelfart for at rense Byens Skorstene. Desuden blev han tilkaldt for at for-

rette Arbejde, der den Gang regnedes for uærligt, saasom at nedgrave selvdøde eller ihjelbrændte Kreaturer etc.

En Efteraarsmorgen 1772 laa der en død Hest paa Middelfart Torv. Den foranledigede en Del Besvær, den blev paa Byens Bekostning slæbt ud af Byen, og de eligerede Mænd maatte bevidne, at den „ikke tilhørte nogen af Middelfarts Indvaanere, eller vides hvem samme har tilhørt.“ (79)

Der er 1777 en lille Udgiftspost for Halm til Skorstensfejerens Seng paa Raadhuset, det kan tyde paa, at ingen af Byens Borgere vilde have ham i Kvarter de to Gange om Aaret, han rensede Skorstenene. (80)

En rar Mand har han ikke været, thi nogle Aar senere blev i hans Sted antaget Skorstensfejer Kuhlmann fra Fredericia „og det for at blive entlediget fra den liderlige Natmand i Hjerup.“ (81)

Til Brug for Natmanden blev der i 1783 anskaffet en Sluffe med Ballie. (82)

En uhyggelig Begivenhed skete i Aaret 1795, thi den 16. April blev Borgerne opskræmt ved, at Vægter Lilleballe havde myrdet sin syvaarige Datter ved at skære Struben over paa hende. Hun blev begravet tre Dage efter i de fattiges Jord. (83)

Vægteren blev syg i Arresten, og der tilset af Districts-Chirurgus Schönemann, som gjorde sit bedste for at holde Liv i ham, men det lykkedes ikke, Vægteren døde i Arresten og slap derved for at blive henrettet. Da man snarest vilde have Liget bort, og Natmanden fra Fredericia ikke straks kunde komme, maatte der sendes en Vogn til Odense efter hans derværende Kollega „for at udføre det døde Legeme paa en Sluffe til Retterstedet og der nedgrave samme.“ Det blev en Udgift paa 15 Rdl. 28 Sk. (84)

1795 meddeleer Bluhme, at der af Straatage kun er faa tilbage; et enkelt holdt dog Stand, thi gamle Folk kan endnu erindre, at det sidste Hus i Vestergade var straaatækt ca. 1860. (85)

Trods den Bedring der var sket i Byen, faar man dog det Indtryk, at der var flere større Gaarde, end der var Brug for, og man kan vistnok antage, at Byen omkring Aar 1600 gen-

nemsnitlig havde bedre, i hvert Fald bedre vedligeholdte, Ejendomme end ved Aaret 1800.

Det faldt ofte vanskeligt at afhænde en større Ejendom, nogle Aar før 1795 blev Ejendommen Matr. Nr. 68, nu Hotel „Melfar“, solgt for 400 Rd., altsaa langt under den Pris, som den kunde bygges for, thi den havde 23 Fag Forhus og 28 Fag Side- og Tværhus. (86) Og der foreslaas at nægte Tilladelse til at opføre nye Huse uden for Byen, saalænge der endnu er øde og bekvemme Byggepladser inde i Byen. (87)

Middelbart ca. 1800.

Terrænforholdene er ikke korrekte, men Billedet viser den begyndende Bebyggelse mod Øst. Byporten (Østerport) er forsvunden; i dens Sted er der en Bom, der her ses løftet. (Efter Tegning af H. A. Gosch.)

1800—1848

Den lange Fredsperiode var ved at være forbi. Vanskeligere og til sidst umuligt blev det at holde Riget udenfor Krigen, der hærgede Europa.

Indtil Aaret 1800 havde vor Handel blomstret og bragt Velstand hjem, og for at sikre den frie Sejlads paa Havet havde Danmark tiltraadt det „væbnede Neutralitetsforbund“, som Rusland havde indgaaet med Sverrig og Preussen om at lade Krigsskibe ledsage Handelsskibene for at værne disse mod Englændernes Opbringelser. For at tvinge Danmark ud af dette Forbund sendte England i Foraaret 1801 en stor Flaade mod København, og da vi ikke vilde indgaa paa at udtræde af Forbundet, begyndte Fjendtlighederne med Slaget paa Rheden, Skærtorsdag den 2. April. Kampen var haabløs mod den overmægtige Modstander, men vi værgede os tappert, og hin 2. April er en af den danske Flaades stolte Mindedage.

Fredsforhandlingerne begyndte kort efter; og da Rusland, efter at Czaren var bleven myrdet, slog ind paa en anden Udenrigspolitik, blev Forbundet sprængt, og England fik indrømmet Ret til at undersøge vore Handelsskibe.

Den altid tilstedeværende, men som Regel slumrende, danske patriotiske Følelse vaagnede ved Budskabet om, hvor djærvt vi havde forsvaret os mod det mægtige Englands stærke Flaade.

Et Udslag heraf mærkedes ogsaa i Middelfart, hvorom følgende Udgift melder:

„Til Niels Rasmussen for at ride med Bekendtgørelser om Acteur Knudsens Concert 1 Rdl. 44 Sk., til Musicanterne som assisterede ved indbemelte Concert 18 Rdlr. samt til Raadstue-tjeneren for opslagne Placater og for Trommeslag 2 Rdlr. 40 Sk.“ (1)

Det var den bekendte kgl. Skuespiller Hans Chr. Knudsen, der paa sin Rejse omkring i Landets Byer optraadte til Fordel for de den 2. April saarede, til hvem han indsamlede rige Bidrag.

I seks Aar blev Danmark—Norge derefter holdt uden for Krigen, og i disse Aar blomstrede vor Handel som aldrig før, men saa blev det forbi med Freden.

Kejser Napoleon stod paa sin Magts Højdepunkt, nu vilde han rette et knusende Slag mod England ved at spærre Fastlandets Havne for engelske Skibe og dermed ødelægge dets Handel. Som et Modtræk vilde England tvinge Danmark—Norge til at være dets Forbundsfølge, og eftersom vor Regering stadig vilde fastholde sin Neutralitet, blev i Aaret 1807 en stor Flaade med et Landgangskorps sendt til Øresund, og da vi ikke vilde indgaa paa noget Forbund, blev København bombarderet og tvunget til Overgivelse, og Fjenden røvede vor stolte Flaade.

At undgaa Deltagelse i Krigen var nu umuligt. Efter Englands Skændselsdaad forbandt vi os med Frankrig, og i syv Aar var vi i Krig med England og desuden med Sverrig, der imidlertid var blevet Napoleons Fjende.

Vi værgede os saa godt som det lod sig gøre, men vor Flaade var ødelagt af Englænderne, og hans store Orlogsskibe krydsede i vore Farvande, dog foruroligede vi med i Hast byggede smaa Kanonjoller efter bedste Evne Fjenden, gjorde mangen god Prise af hans Handelsskibe og erobrede endog nogle af de engelske Orlogsbrigger.

For at hjælpe Danmark besluttede Kejser Napoleon i Aaret 1808 at sende Hjælpetropper hertil, som da i Forbindelse med et dansk Korps skulde gøre Landgang i Skaane.

Materialet til Fremstillingen af Forholdene i 1808 er for Størstedelen hentet fra Karl Schmidt: „De fremmede Troppers Ophold i Danmark 1808“ (København 1901), forsaavidt Indkvarteringen i Middelfart angaar fra Kæmnerregnskabet „Beregning over Middelfarth Kiøbstads Kæmner Kasses tilgodekommende for Extraordinarie Indkvartering af fremmede Tropper udi Aaret 1808“.

Ved Hamborg blev der i Begyndelsen af Marts 1808 samlet en Hær bestaaende af et fransk Korps paa 6 Infanteriregimen-

ter, 2 ridende Jægerregimenter og Divisionsartilleri, ialt 15.542 Mand og 1813 Heste, og et spansk Korps paa 3 Infanteriregimenter og 2 Batailloner samt 6 Rytterregimenter, ialt 13.842 Mand og 3.673 Heste. Hertil kom Stabene og for det spanske Kontingents Vedkommende en Mængde Kvinder og Børn.

Et hollandsk Korps skulde ogsaa have deltaget, men der blev ingen Anvendelse derfor, det naaede ikke at komme længere end til Hamborg.

Hele Hæren var under Befaling af Marskalk Bernadotte, Fyrste af Ponte Corvo, der senere blev Konge af Sverrig som Karl XIV Johan. De spanske Troppers Chef var Marquis de la Romana.

Indmarchen begyndte den 5. Marts.

Til at overføre den store Mængde Tropper var der ikke Mandskab nok i Middelfart, derfor ankom allerede den 1. Marts 64 Matroser fra Marinen — Holmen — for at tilrettelægge Overførslen. Den 5. s. M. reduceredes Styrken til 32 Matroser under Befaling af en Søofficer, der forblev her indtil den 31. Maj. (2)

Fra 1. September til 12. Oktober var her 12 Matroser til samme Tjeneste.

Den 11. Marts viste sig de første franske Uniformer, det var 3 Krigskommissærer og 2 Officerer med deres Tjenere, desuden 7 Underbetjente ved det franske Slagteri; næste Dag drog de videre.

Dagen efter, den 12., ankom Fyrsten af Ponto Corvo med Suite. De overnattede her for næste Morgen at drage til Odense, dér spiste Fyrsten Frokost paa Slottet og naaede samme Aften Nyborg.

Det var hurtig Rejse den Gang!

Den 12. Marts blev de første Afdelinger overført fra Snoghøj til Middelfart, det var det franske 14. ridende Jægerregiment, deraf blev om Natten indkvarteret i Byen: 1 General, 26 Officerer, 20 Underofficerer, 150 Mand og 190 Heste. Næste Dag kom 5. franske Infanteriregiment og nogle Stabe, hvoraf der for en Nat blev indkvarteret 4 Generaler, 43 Officerer, 27 Underofficerer og 684 Mand med 34 Heste. Den 14. Marts overførtes atter franske Tropper, nemlig 19. Infanteriregiment samt Divisions-Artilleriet, af disse blev for 1 Nat indkvarteret i Middelfart:

2 Generaler, 46 Officerer, 36 Underofficerer, 497 Mand og 24 Heste.

Dagen efter, den 15. Marts, ankom atter franske Afdelinger, hvoraf 49 Officerer, 546 Underofficerer og Menige samt 29 Heste forblev her 1 Nat.

Derefter kom Spanierne:

16. Marts Infanteriregimentet „Barcelona“, hvoraf 30 Officerer, 39 Underofficerer, 459 Mand og 33 Heste for den Nat blev indkvarteret i Byen.

De følgende Dage blev overført franske og spanske Afdelinger, deriblandt Infanteriregimenterne „Cataluna“ og „Asturia“ samt Dragonregimentet „Villaviciosa“.

Heraf havde følgende Styrker Nattekvarter i Middelfart:

17.—18. Marts	586 Mand	277 Heste	
18.—19. „	97 „	64 „	„
19.—20. „	42 „	30 „	„
20.—21. „	66 „	17 „	„
21.—22. „	464 „	91 „	„
22.—23. „	458 „	114 „	„
23.—24. „	382 „	46 „	„

Den 28. Maj blev overført det spanske Dragonregiment „Almansa“ og den 23. Juni 3. Bataillon af det spanske Infanteriregiment „Princesa“; dette fik Kvarter i Middelfart og Omegn.

Ialt blev der i Foraaret 1808 overført fra Snoghøj til Middelfart 10.245 Mand og 1.843 Heste foruden Stabene og hvad der ellers medfulgte.

Naar der tages i Betragtning, at Middelfart den Gang havde lidt over 1.000 Indbyggere og kun 211 Ejendomme, undres man over, hvorledes Byen kunde give Husly til saa mange Folk og Heste.

Indtil den første Del af November kom der næsten daglig franske og spanske Tropper, som enten skulde overføres til Jylland eller derfra til Fyen.

Naar det udregnes, hvad Byen ialt havde indkvarteret af franske og spanske Tropper, kommer man til følgende Antal:

22 Generaler, 2.470 Officerer, 2.484 Underofficerer, 33.010 Menige og 5.942 Heste.

I Godtgørelse herfor tilkom der Byens Borgere 3.926 Rdlr.

og 3 Mark. Men det varede noget, inden dette Beløb blev udbetalt.

Kortere eller længere Tid havde Byen i Indkvartering:

24. Marts til 8. April 184 Mand af det spanske Regiment „Asturia“. 8. April til 18. April 58 Mand af samme Regiment. 1. Maj til 9. Maj 305 Mand af samme Regiment. 11. Maj til 15. Maj 105 Mand af det franske 9. Infanteri-Regiment. 27. Maj til 5. Juni 154 Mand af det spanske Regiment „Princesa“. 20. Juni til 9. Juli 94 Mand af samme Regiment. 1. Juli til 4. Juli 114 Mand af det spanske Ingeniørkorps. 8. Juli til 9. August 137 Mand af Regimentet „Princesa“. 13. August til 24. August 153 Mand af det franske 5. Inf. Regiment. 31. August til 3. Oktober 121 Mand af samme Inf. Regiment.

De Middelfart Borgere fik at se saa store Militærstyrker som aldrig før, i aarevis havde de hørt om de sejrende franske Armeer, der oversvømmede Europa og forandrede Verdenskortet, og man havde glædet sig over at være holdt udenfor, nu kom de store Begivenheder paa nært Hold, og et broget Liv udfoldede sig ved Broen og i Gaderne. Thi broget var Synet af disse fremmede Tropper iklædt Uniformer af mer eller mindre stærke Farver. Og Mandskabet af en anden Lød end den nordiske lyse, mørkejede Franskmænd og sortøjede Spaniere.

Forplejningen af alle de fremmede Soldater kunde være besværlig nok, dertil kom desuden Vanskeligheden med at gøre sig forstaaelig. Og den tunge danske Kost passede ikke til Syd-lændingene, der var vant til lette Retter.

Franskmændene var vanskeligst at tilfredsstille, derimod var Spanierne som oftest godmodige og lette at omgaas.

Allerede den 14. Marts indberettede den kommitterede Billettør i Middelfart til Stiftsamlet: „Jeg haver hvert Øjeblik af Byens Borgere i mit Hus med Klage over de franskes urimelige Behandling, men som jeg dog hver Gang ved selv at gaa med disse Folk faar afhjulpen med lidt Fransk ved at betyde dem, der ej var mere at faa“.

Værst var det med Officererne; mange af dem var i aarevis draget Europa igennem som Sejrherrer, ret naturligt maatte der forudsættes, at de var kræsne og forvante; hvad skulde man give dem. Vin maatte de have til Maaltiderne, og af Vin fand-

tes der næsten intet i Middelfart. Der skulde bruges 3 Okshof-
ter Rødvin til de 60—70 Officerer ved de daglige Gennemmar-
cher. Man fik Vinen fra Assens, men samtidig en Del Vrøvl,
da den Middelfart Apoteker, der foretog en „chymisk Prøve“
erklærede den for „bedærvet og forfalsket“, medens hans Kolle-
ga i Assens attesterede, at den var uforfalsket og velsmagende.

I Middelfart paatog Byfogden C. E. Hartmann Sommer sig
Stabsofficerernes Bespisning. Han maa formentlig have haft en
dygtig Hustru.

Foruden de fremmede Tropper kom ofte vore egne over Fær-
geløbet. Hvor maa ikke alle disse forskellige Vaabenarter have
livet op i den lille By, men hvilket Besvær har de ikke for-
voldt!

For den nuværende Slægt ligger denne Tid saa fjærn, de,
der oplevede den, er forlængst borte, og hvad de har fortalt
deres Børn er glemte.

Et enkelt Træk blev dog meddelt af en nu afdød, gammel
Mand (3). Hans Bedstemoder, der boede i Brogade, fortalte ham
ofte om de Dage, da Spanierne — Spaniolerne — var her, sær-
lig om hvorledes de af Mangel paa Husrum maatte ligge i Bro-
gade, hvor der var udbredt Halm til Natteleje, og om det Be-
svær, Pigerne havde, naar de skulde et Ærinde i Gaden, thi
Soldaterne vilde knibe dem i Benene.

Underligt nok, at der altid tales om Spanierne, ikke om
Franskmændene, antagelig fordi Almuen har slaaet de to mørk-
huede Racer sammen under et Begreb: „Spanioler“.

Den planlagte Landgang i Skaane blev der intet af, thi da
Hjælpetropperne endelig var komne hertil, var det for sent, da
Vinteren holdt op, og de engelske Krydsere derfor kunde be-
vogte vore Farvande, særlig Storebælt og Sundet. Overgangen
til Skaane blev altsaa spærret eller i hvert Fald alt for risi-
kabel.

Forøvrigt er det vel nok et Spørgsmaal, om det hele ikke
var arrangeret, for at Napoleon kunde have de spanske Trop-
per paa et saa fjærnt Sted, at de ikke kunde skade hans store
Planer.

Den næsten almægtige franske Kejser havde paa dette Tids-
punkt, dels ved Magt, dels ved Svig, faaet afsat den spanske

Konge, Ferdinand VII, og indsat sin Broder Joseph i hans Sted. Dette skabte stor Misfornøjelse i Spanien, og Folket rejste sig imod den paatvungne Konge.

Da de herværende spanske Tropper fik Efterretning herom, var de utilbøjelige til at aflægge Troskabseden til den nye Konge, og snart efter var de alle besjælede af Tanken om at blive ført tilbage til Spanien for at kæmpe mod de franske.

I Middelfart, i Oplandet og paa Fænø havde siden den 23. Juni været indkvarteret 3. Bataillon af Infanteriregimentet „Princesa“ (610 Mand) samt et Ingeniørkompagni.

Den 1. August var Marquis de la Romana kommen til Middelfart for at modtage Edsaflæggelsen.

„Det var Sapørerne, som laa i Omegnen, navnlig paa Fænø, der først skulde for. De havde truffet Aftale om at nægte at aflægge Eden og vare saa fast bestemte paa at sætte sig imod ethvert Forlangende herom, at de endog mødte med skarpe Patroner. De havde endvidere taget den Beslutning ved første givne Lejlighed at flygte ud til de engelske Skibe, der maatte vise sig. Nu stod de da altsaa opstillede, og Romana indfandt sig for paa sædvanlig Maade at henvende sig til dem; men aldrig saa snart tog han Ordet, førend de opløftede et saadant Skraal, at det var ham umuligt at skaffe sig Ørenlyd; de nægtede rent ud at falde til Føje.

Helt anderledes derimod var den Optræden, den 3dje Bataillon af Princesa udviste. Da Romana var redet hen for Fronten af den, svingede begge dens Fløje, — man ved ikke, om efter Aftale eller efter en pludselig Indskydelse — ud saaledes, at alle kunde se Fanen; i dybeste Tavshed rettede de derefter deres Blik imod denne og forbleve staaende urokkelige saaledes til stor Forbavselse for Romana og hans Stab, der paa deres Side ikke kunde andet end føle sig stærkt grebne af dette saa højst usædvanlige Syn. Saaledes forløb nogen Tid; da marscherede pludselig en Korporal ud af Geledet og traadte med præsenteret Gevær an for Romana, til hvem han i al Ærbødighed men dog saaledes, at man kunde mærke, det var hans Alvor,

rettede følgende Henvendelse: „Hr. General, mit Kompagni vil hverken sværge til Joseph eller nogen anden, men kun til Fanen; naar vi kommer hjem til Spanien, kan vi jo saa se, hvem den repræsenterer“, hvorefter han gjorde omkring og marscherede tilbage igen. Romana oplæste alligevel Bernadottes Befaling og gav derpaa Bataillonschefen Ordre til at lade de tre Salver affyre, men i Stedet for at efterkomme dette tog Bataillonen Gevær ved Foden og indtog derefter samme tavse og bestemte Holdning som før. Da red Regimentschefen Grev de San Roman, som var til Stede, frem for Fronten og sagde: „Nu vil jeg dog se, om I ikke vil lystre Eders Oberst“, hvorpaa han kommanderede „Fyr“, og saa fyrede de, men da de marscherede tilbage til Middelfart igen, var der den største Uorden i Geledderne, og under Marschen fyrede de i Luften og raabte og skreg, og saadan bleve de ved til langt ud paa Natten.“

Ved alle de spanske Afdelinger var der Besvær med Troskabs-Eden til den nye Konge, og for deres Chef de la Romana blev det en højst pinlig Stilling, thi han maatte en Tid bære Kappen paa begge Skuldre.

Forholdene forværredes fra Dag til Dag; hjem vilde alle Spanierne, de la Romana tog deres Parti og satte alt ind paa at samle de spanske Afdelinger paa Fyen og derefter paa Langeland, hvilket til Dels lykkedes.

De fornævnte i Middelfart og Omegn indkvarterede spanske Tropper fik endelig efter en Del Besvær Ordre til Afmarch, sent paa Aftenen den 9. August.

Hele Styrken satte sig uopholdelig i Bevægelse herfra om Morgenen den 10. August Kl. 1. Ved Middagstid naaede den mere i Løb end i Skridt til Odense, hvor den under et kort Hvil paa Torvet og i Gaderne nød godt af Befolkningens venlige Sindelag, idet der overalt raktes Tropperne Fødemidler og Forfriskninger. Ved Afmarschen herfra dækkedes de af de herværende Eskadroner af Regimentet „Almansa“ som Arrièregarde. Paa to nær, som ikke kunde flyttes, fik de alle deres syge med sig. Om Aftenen Kl. 10 naaede de Nyborg, en Snes Timer efter at de havde forladt Middelfart.

Samme Aften, som Spanierne var draget bort om Morgenen, ankom fra Jylland en Del franske Tropper, hvoraf 856 Mand og 141 Heste blev indkvarteret i Middelfart. Dagen efter, den 11. August, kom atter franske Afdelinger, heraf maatte Byen huse 648 Mand og 45 Heste. Alle paa March indi i Fyen for at hindre, at Spanierne slap bort. Det lykkedes ikke, og noget større Sammenstød fandt ikke Sted.

Da de engelske Orlogsskibe næsten beherskede vore Farvande og heller end gjerne vilde transportere Spanierne hjem for derved at svække Napoleons Armeer, samlede de la Romana alle de spanske Tropper, der kunde faas til Fyen, overførte dem derfra til Langeland, og den 21. August blev de indskibet paa den engelske Flaade. Ialt 395 Officerer og 8586 Mand.

Men Resten af de spanske Tropper blev afvæbnet af Fransk-mændene og som Fanger ført syd paa, ofte under en ydmygende og raa Behandling.

Fra den 1. September begyndte Transporterne af de spanske Krigsfanger at ankomme for at blive overført til Jylland. Det var dog kun faa, der blev indkvarteret hos Borgerne i Middelfart, bl. a. 6.—7. September 43 Officerer, 7 Koner, 11 Børn, 2 Piger og 46 Oppassere, og 23.—24. September 8 Underofficerer, 6 Mand, 2 Koner og 1 Barn. De almindelige Transporter af Krigsfangerne blev for Natten indespærret i Middelfart Kirke.

M. K. R. har derfor en Udgiftspost: for at rengøre Kirken efter de spanske Krigsfanger (4). Ligeledes den 23. September (5).

Den 8.—9. November overnattede de sidste, nemlig 10 Underofficerer, 33 Mand og 2 Koner.

Hestene, der for en stor Del var andalusiske Hingste, kunde ikke medtages paa Skibene, de blev efterladt og senere efter Ordre afleveret til Fransk-mændene. Disse Heste blev Tid efter anden overført til Snoghøj. 1.—2. September var her opstaldet 110 spanske Heste.

Spanierne havde overalt gjort sig afholdte af Befolkningen, og da de nu skulde drage bort som Krigsfanger, blev de mange Steder modtaget med Velvilje og Deltagelse. Skønt der her fra Middelfart intet vides derom, har Borgerne vistnok mildnet Spaniernes haarde Kaar ved at give dem Tobak og Beklædningsgenstande.

Hurtigst muligt blev de transporteret sydpaa til Frankrig, hvor de blev internerede i forskellige Fæstninger. I Foraaret 1809 blev der i Frankrig oprettet et Regiment „Joseph Napoleon“, som blev formeret af de spanske Krigsfanger. I de følgende Aar deltog de i Krigen sammen med de franske Hære indtil Freden 1814, da kom de fleste tilbage til deres Fædreland.

Deres Kammerater, som slap ombord paa den engelske Flaade, blev landsat i Spanien i Midten af Oktober Maaned 1808 og deltog derefter tappert i Kampen mod Franskmændene.

I Efteraaret 1808 blev de franske Tropper trukket sydpaa og indkvarteret i Holsten, og først den 30. April 1809 var Monarkiet endelig af med alt det fremmede Militær, „Hjælpetropperne“.

De havde ikke været til ringeste Nytte, men havde paaført Land og Folk Besvær og Bekymring paa mangfoldige Maader og i vide Kredse og — hvad der længst og haardest tyngede paa os — kostet Staten Summer, der langt oversteg, hvad den kunde taale.

Man regner, at hele Udgiften derved kan opgøres til 5.156.594 Rdlr. 4¹/₄ Sk. slesvig-holstensk Kurant eller omtrent det samme Beløb, som samtlige direkte og indirekte Skatter og Afgifter i Hertugdømmerne udgjorde for de to Aar 1807 og 1808. (6)

I Krigsaarene 1807—14 satte det meget Militær sit Præg paa Byen. Der var en Kommandant og uden for hans Kvarter et Skilderhus med Vagtpost, Sygestuer var indrettet, Raadhuset blev benyttet baade som Hovedvagt med Fourchetter (Geværpæle) paa Fortovet, og som Lazaret for de spanske Tropper. (7)

Foruden de i 1808 nævnte fremmede Tropper var her jævnlige indkvarteret danske Styrker, men som Regel kun i ringe Antal.

Af og til blev der for en Nat indkvarteret engelske Krigsfanger 5: Besætninger fra kaprede engelske Handelsskibe. Den 16.—17. December 1808 var der et anseligt Antal, nemlig 17 Skibskaptajner, 3 „Handelsbetjente“, 1 Skriver, 1 Lods, 6 Styrmand og 76 Matroser. Dagen efter næsten lige saa mange. (8)

Middelfart havde som de andre Købstæder en Borgerbevæbning, der alt havde bestaaet siden 1710, men den havde i det

18. Aarhundrede ført en meget rolig Tilværelse, nærmest kun paraderet, naar Kongen og fyrstelige Personer kom gennem Byen, samt gjort Vagttjeneste ved Markeder etc.

Da Fjendtlighederne truede med at udbryde i Aaret 1801, blev der efter kgl. Resolution af 27. Februar s. A. udfærdiget et Reglement for det borgerlige militære Korps i Middelfart, hvorefter der skulde formeres 2 Afdelinger paa ialt 186 Mand. 1. Afdelings Pligt skulde bestaa i at vedligeholde god Skik og Orden efter Øvrighedens Foranstaltning, 2. Afdeling skulde afværge fjendtlig Magt og Vold mod Byen, eventuelt med Hjælp af 1. Afdeling, og der tilføjes, „at hele Korpset straks skal begynde at eksercere, da Omstændighederne for nærværende Tid er kritiske.“ (9)

I de paafølgende 6 Fredsaar synes Interessen at være svækket, thi i 1803 opgøres Styrken til ialt 155 Mand. Bekostningen ved de to Afdelingers Armering opgjordes til 680 Rdlr. 1 Mark 6 Sk. (10)

Under Krigen 1807—14 var Korpset holdt beredt. Efter Ordre fra Stiftamtet af 30. April 1807 skulde Byfogden paase, „at det borgerlige Militær i Middelfart dette Aar foretager de sædvanlige Foraarsøvelser“. Og da Fjenden kom i vore Farvande, blev Lysten til at værges sig vakt hos Borgerne; den 2. Afdeling blev nu kaldt Skarpskyttekorpset, det bestod for største Delen af unge Mænd, der jævnlig øvede sig i Skydning. Paa et højtliggende Sted (hvor er ikke nævnt og nu glemt) blev rejst en Alarmstang med en Tjæretønde, der kunde antændes ved fjendtlig Landgang og derved kalde Mandskabet til Vaaben.

I Ilden kom Borgervæbningen dog ikke, og forøvrigt var der ogsaa af og til rigeligt af regulære Tropper i Byen og dens Omegn.

De tunge Krigsaar 1807—14 blev afsluttet med Freden i Kiel den 14. Januar 1814, hvorved Norge blev afstaaet til Sverrig.

En trang Tid har det været for Landet, selv om Krigen ikke tog særlig mange Menneskeliv. Det omfattende Krigsberedskab slugte store Summer, og den før saa blomstrende Handel og Søfart laa brak. Som Følge deraf blev Indtægterne smaa, Ud-

gifterne store, og Statsgælden steg fra Aar til Aar. Den daværende danske Bank maatte ved en omfattende Seddelemmission skaffe Midler, hvoraf fulgte, at Sedlernes Sølvværdi faldt fra Dag til Dag.

I 1813 var Pengenøden vokset til en saadan Højde, at Staten maatte erklære sig ude af Stand til at opfylde sine Forpligtelser. Det var den saakaldte Statsbankerot, som man endnu af og til kan høre omtalt; derimod har den nuværende Slægt neppe Forstaaelsen af, hvad det betyder at have et sundt og solidt Pengesystem.

1814 oprettedes en Rigsbank, men Folk havde ikke Tillid til den, og Sedlernes Sølvværdi sank til $\frac{1}{125}$ af deres Paalydende. Saa blev der stiftet en af Regeringen uafhængig Bank „Nationalbanken“, som siden har haft Eneret til Udstedelse af Sedler mod en vis Betyggelse i en Sølv-, senere Guldbeholdning.

Som Følge af, at Banksedlernes reelle Værdi sank saa stærkt, steg Priserne stadig, og Usikkerhed bredte sig i Næringslivet. Et enkelt Eksempel kan nævnes, nemlig for en Favn Brænde. Prisen derfor var 1801 5 Rdlr., den steg til 50 Rdlr. under Krigen, 1821 var Prisen 6 Rdlr. 24 Sk.

Under Inflationen og de forvirrede Pengeforhold steg selvfølgelig ogsaa Priserne paa faste Ejendomme, der ofte blev handlet op til alt for høje Priser, saa mangan en Ejer senere hen ikke kunde betale Renterne af sine Laan. Naar man lejlighedsvis ser Skøder fra den Tid, bemærker man, at der er dobbelte Priser, nemlig en større i Sedler og Tegn og en mindre i Sølv efter den gældende Kurs.

For at faa Landet paa Fode igen maatte der spares, og det blev der tilgavns. Den nøjsomme Kong Frederik VI gav selv et godt Eksempel paa Sparsommelighed, og hele Folket fulgte det. Den nuværende ældre Slægt kan erindre, hvad dens Forældre og Bedsteforældre fortalte om hin Tids utrolige Nøjsomhed blandt Befolkningen. Nutids-Mennesker omtaler ofte Frederik den Sjettes Tid med et overbærende Skuldertræk, men Sandheden turde vel snarest være, at den passede til Forholdene, og at den gennemførte Sparsommelighed lagde Grunden til en senere Tids Velstand.

Sedlernes Værdi steg efterhaanden, og i Aaret 1838 naaede

Middelfart sét fra den gamle Hindsgavlsvej ca. 1830.

Adelerhus var da endnu ikke opført. (Kobberstik efter Tegning af S. H. Petersen.)

de Pari, det vil sige, de havde den Værdi i Sølv, som de lød paa.

Trods de knappe Tider blev der dog sørget for det almene bedste.

Indtil Aar 1800 gik al Samfærdselen til Odense ad den gamle Landevej over Rugaard. Da blev der anlagt en ny og næsten snorlige kortere Landevej, bedre bygget end den gamle. 1835 blev den forlænget til Kongebroen af Hensyn til Postgangen, og samtidig fik Kommunen af den kgl. Vejkasse et Tilskud paa 159 Rdlr. 84 Sk. (13) til Forbedring af Brolægningen i de Gader, hvor igennem Posten blev ført. Til Vedligeholdelsen af denne Brolægning modtog Byen aarlig et Beløb af 34 Rdlr. 54 Sk.

Som Følge af Forordningen om Skolevæsenet af 1814, hvorefter den mangelfulde Skole-Undervisning skulde forbedres, blev der i Aaret 1816 opført en Skolebygning øst for Raadhuset, den saakaldte Borgerskole, og i 1825—26 blev det gamle Raadhus nedrevet og paa dets Grund bygget et nyt Raadhus, som staar der den Dag i Dag.

Begge Bygninger er typiske for den Tid, en alvorlig, sparsømtansk Stil i Linierne og intet udover det strengt nødvendige, men solide.

Aarene 1814—1848 var en meget rolig Tid. Fred var der uadtil, og Ro var der indenfor Rigets Grænser; dér var alt præget af den saakaldte oplyste Enevælde, der kendetegnes ved en gennemført Sparsommelighed i Rigets Administration og en kraftig haandhævet Respekt for Lov og Ret.

Langsomt bedredes Tilstanden paa Land og i By, men store Forandringer skete der ikke. Tempoet var meget adstadigt, man var nøjsom, stillede ikke store Fordringer til Livet, var tilfreds med et beskedent Udkomme og kunde klare sig med uendelig lidt.

I Middelfart steg Indbygger-Antallet fra 1019 i 1801 til 1549 i Aaret 1845. De hidtil øde Pladser blev bebygget, Byen begyndte at udvide sig mod Øst, idet Algade blev forlænget med Husrækker fra Nygade (Wibolts Hjørne) til det Sted, hvor Østergade begynder.

1837 blev der anlagt en Havn, en Del af den saakaldte „gamle

Havn“; indtil da havde Byen kun haft en Bro i Forlængelse af Brogade, og dermed havde man klaret sig, omend med adskilligt Besvær. (14)

Og i 1835 blev der indført Gadebelysning, idet der blev anskaffet 30 Tranlygter. Det var vel en med vor Tids Øjne set meget primitiv Belysning, men det var dog et Fremskridt. (15)

Ved Byens Torv blev der 1843 opført et Sprøjtehus, det blev ca. 50 Aar senere nedbrudt for at give Plads til en Nedkørsel til Havnen. (16)

De i forrige Afsnit nævnte festlige Modtagelser ved fyrstelige Personers Gennemrejse eller Besøg udfoldede sig i det her omtalte Tidsrum i en Righoldighed som aldrig før eller siden.

Middelfart var den Gang som de øvrige Provinsbyer meget loyal, og naar der kom et kongeligt Besøg, blev der ofret ikke saa ganske lidt paa at fejre det. Derved maa dog erindres, at paa den Tid var Tilværelsen i de smaa Byer meget ensformig og sikkert efter Nutids-Begreber meget mere end kedelig. Naar der saa kom en Lejlighed til at holde Fest, blev den benyttet, og det tilgavns.

Kong Frederik den Sjettes Fødselsdag den 28. Januar blev hvert Aar fejret med Kanonsalut og festlig Sammenkomst, hvortil haandskrevne Sange blev afsungne. (17)

Ved Kongens 25 Aars Jubilæum den 13. Marts 1833 var Borgerskabet samlet til Fest, og 30 fattige blev bespist paa Byens Regning. (18)

Da det nye Raadhus var som særlig egnet til Udsmykning, blev det ved festlige Lejligheder pyntet med Kongens Navnetræk og Kranse (der menes vistnok Guirlander) og af og til illumineret, dertil blev der i 1827 anskaffet Bliklamper. (19)

Kong Christian VIII var som Tronfølger en Del Aar Guvernør over Fyen og opholdt sig derfor af og til i Odense, hvorfra han ofte aflagde Besøg rundt om i Landsdelen. Denne Konge var jævnlig, 1 à 2 Gange om Aaret, i Middelfart og overnattede da med sit Følge paa Gæstgivergaarden i Brogade, hvor der var reserveret Værelser. (20) Hele Festarrangementet blev da taget i Brug og efterhaanden udvidet. Da Kongen og Dronningen var her den 3.—4. Oktober 1844, blev der af 5 Mand affyret 63 Kanonskud, Raadhuset var smykket og Æresporte rejst. Disse har

sikkert været prægtige, thi de var af Maler Winther udstyret med Kongeparrets 4 Navnetræk, 2 Overflødigedshorn, 5 Vaser og 1 Fugl! (21)

Desuden blev der ved slige Lejligheder ofte afbrændt Glædesblus, den 11. September 1847 endog 12 tomme Tjæretønder og desuden opsendt 12 Raketter. (22)

Men dermed blev det for en Tid Slut med den Slags Festligheder; thi i det næste Foraar begyndte den treaarige Krig, og Folket fik andet at tænke paa.

Efter Opførelsen af det nye Raadhus havde Byen faaet en efter Datids Forhold rummelig Sal. Den blev ogsaa benyttet i den her nævnte Tid; Danselærer Kolbe holdt Danseskole hvert andet Aar, og med Aars Mellemrum var der dramatiske Forestillinger og Concerter, i 1846 (23) endog en Maskerade og i 1847 vistnok for første Gang i Byens Historie en Bazar (24). 1 à 2 Gange om Vinteren blev der afholdt Bal, arrangeret enten af Jomfru Plambeck eller af Kæmnerkassereren, Krigsraad Christensen, formentlig var det en Art Subskriptionsballer. Det senere saa frodige Foreningsliv var den Gang endnu i sin Vorden.

Med Aaret 1848 kom der ogsaa en Standsning i disse Adspredelser.

DAGLIGT LIV PAA CHRISTIAN VIII's TID

Hvad der foran er fortalt skyldes for største Parten Uddrag af trykte og særlig utrykte Kilder. Rart havde det været, om nogle Borgere fra fordums Tid havde efterladt sig Optegnelser om Forholdene i deres Tid, men ingen saadanne findes. Desværre — thi hvad havde vi da ikke kunnet erfare om dagligt Liv i det gamle Middelfart.

Men vore Forgængere har været jævne og beskedne Mennesker, der aldrig har skænket det en Tanke, at det jævne og beskedne daglige Liv, de levede, kunde frembyde noget af Interesse for en senere Slægt. De syntes, og det havde de til en vis Grad Ret i, at Dagene gik for dem som for deres Fædre. De Forandringer, Tiderne dengang bragte fra det ene Slægtleds Ungdom til det næstes Alderdom, var saa smaa og var kommet saa umærkeligt, at de næppe mærkede dem eller tænkte paa dem.

Men for os, der lever nu, har et saadant Billede af Livet, som det levedes for et Hundrebaar siden, den samme Charme som gamle Billeder og gamle Huse og gamle Møbler.

* * *

Vi havde for nogle Aar siden et gammelt Ægtepar

Baadfører Christian Nissen, født 1835, død 1926,
og hans Hustru Birgitte Holbeck, f. 1834, d. 1927.

Begge var de født her i Byen, havde saa at sige levet hele deres Liv her, og begge var de i Besiddelse af en god, ja usædvanlig god Hukommelse.

Chr. Nissen Wiis var Søn af Færgekarr Niels Nissen Wiis;

han var i sin Ungdom til Søs, derefter Færgekarl, senere Marsvinsjæger — flere Gange Oldermænd for Lauget — og Baadfører, og i en ældre Alder var han Havnefoged.

Han var i sin Manddom en af dem, der prægede Byen, han havde en ualmindelig god Forstand, og han var derfor i en lang Aarrække Søfolkenes Repræsentant i Byraadet. Hustruen var Datter af Skomager Morten Holbeck.

De kunde fortælle, thi deres Barndom faldt før 1848, altsaa den Gang da Forholdene omtrent var som i Frederik den Sjettes Dage, en Tid, der ligger Nutiden saa fjærnt.

Deres Viden burde udnyttes, og den blev det, medens de endnu færdedes blandt os, og medens deres Aandsevner endnu ikke var svækket af deres høje Alder.

I Vinteren 1918—1919 sad jeg mangen Aften i deres hyggelige Stue deroppe i deres Hjem i Smedegade.

Forud havde jeg lagt Spørgsmaalene til Rette og fastlagt en Plan.

Jeg spurgte dem ud, og de fortalte, og hvad jeg fik at vide følger nu, tildels med deres egne Ord.

Mine Optegnelser derom har henligget i snart tyve Aar, først nu har jeg faaet dem bearbejdet og desuden tilføjet enkelte Bemærkninger til nærmere Oplysning.

Og lad os saa gaa 90 Aar tilbage i Tiden.

Ja, det var andre Tider den Gang, sagde de.

Den megen Understøttelse og Hjælp, som nu uddeles, den kendte vi ikke. Det gamle Ord „hjælp Dig selv, saa hjælper Dig Gud“ stod da ved Magt, enhver maatte sørge for sig selv, og det gjorde man efter bedste Evne. Livet var haardere den Gang, og dog var der da mere Tilfredshed med Tilværelsen end nu om Dage. Man sled og slæbte, levede nøjsomt og meget sparsommeligt, stod tidlig op og gik tidlig til Ro, thi naar Aftenen kom, saa var vi trætte og trængte til Hvile. —

Middelfart havde den Gang omkring ved 1600 Indbyggere, her var saaledes et lille Samfund, hvor vi saa at sige alle kendte hinanden.

Gaderne var: Brogade, Storegade, Vestergade, Knorregade,

Smedegade og Søndergade, og saa var der Gyderne: Mørke Gyde og de tre Gyder til Stranden.

Storegade, nu Algade*), var en Del anderledes end nu, thi de fleste af Husene var enetages og mange med Portindkørsel. Den nordlige Side strakte sig fra Kirken indtil det nuværende Nr. 79, som var Accisebod og sidste Hus paa Bygrunden; øst for den laa Præstegaarden**). Ligeoverfor laa den sydlige Sides østligste Hus, en lang, lav Bygning, paa den Grund, hvor Jernstøberiet nu har Butik. Imod Vest laa tre af Gadens største Ejendomme i Rækkefølge, nemlig Brændevinsbrænder Christensens store Gaard***), Raadhuset og Borgerskolen†). Mange af Husene havde til Gaden store Stentrapper, der til Dels spærrede Fortovet. I det nu aabne Rum i Torvets nordlige Husrække laa Sprøjtehuset, en Bygning med to store Porte mod Torvet.

Brogade var omtrent som nu, dog laa der et Pakhus nord for Huset „Lillebælt“; det blev senere nedrevet for at udvide Havnepladsen. Toldboden blev bygget 1845, paa dens Grund laa forhen en 7 Fags Bindingsværks-Bygning††).

Vestergades nordre Side var bebygget som nu, men i den sydlige Side laa der kun Huse indtil den Grund, der har Gade Nr. 30, dér laa en Bindingsværksbygning med Gavlen til Gaden. Vest for denne havde Købmand Peter Thidemann sin Tømmerplads. — hans Butik laa ligeoverfor i Ejendommen kaldet „Søro“ (Nr. 47). Saa var der ikke flere Huse, de øvrige Grunde var Marker og Haver.

I Knorregade laa der Huse i den vestlige Side, kun et Sted afbrudt af en Have. I den østlige Side laa der kun Bygninger i en Tredjedel af Gadens Længde, i Resten var der Haver hørende til Smedegades Ejendomme.

*) Det officielle Navn var indtil 1860 Store Adelgade, derefter Adelgade, fra ca. 1892 Algade, men i daglig Tale Storegade, og saaledes benævnes den endnu af mange.

***) Senere i mange Aar August Lauesens Købmandsgaard, den nuværende Ejer, Isenkræmmer Jens Clausen lod den i 1912 nedrive og opførte paa Grunden sin nye Forretnings-Ejendom.

***)) Nu gl. Postgaard kaldet.

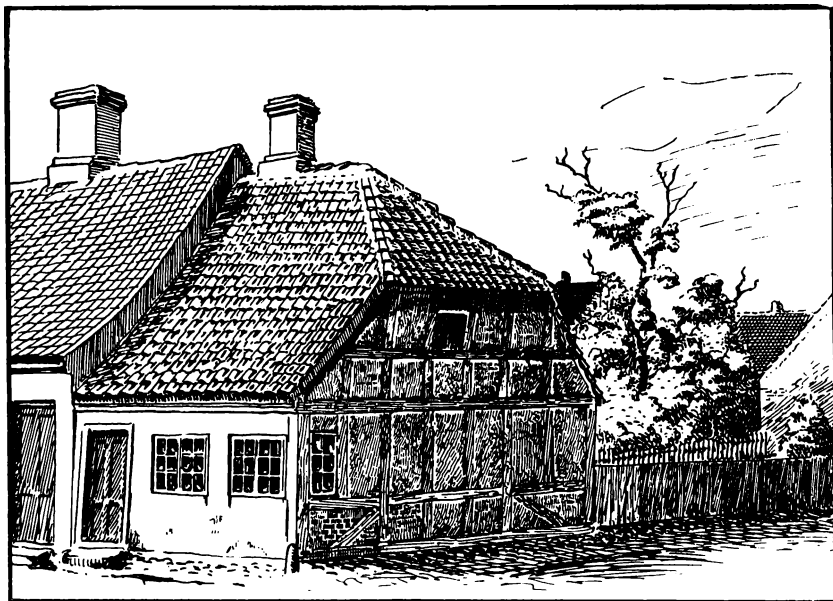
†) De var opført henholdsvis 1845, 1826 og 1816.

††) Den blev genopført i Knorregade Nr. 41.

Huset Matr. Nr. 139 A, Vestergade Nr. 30,

nedbrudt i Foraaret 1906 og erstattet af en ny Ejendom paa samme Grund, saaledes at Gaden
dér har bevaret gamle Dages uregelmæssige Byggelinie. (Blyantstegning af Forfatteren.)

Huset Søndergade Nr. 39, Matr. Nr. 186,
Hjørnet til Grønnegade (Mørke Gyde) nu tildels nedbrudt.
(Tuschtegning af S. A. Claudi-Hansen efter Forfatterens Skitse.)

Smedegade var omtrent som nu, dog var den Thidemannske Købmandsgaard endnu ikke bygget.

Søndergades sydlige Side havde en sammenhængende Husrække fra det nuværende Skovgade Nr. 1 indtil Blindebomsvej*). Øst for denne laa to Huse, derefter en aaben Plads indtil den gamle Fattiggaard**), derpaa enkelte Huse, saa Haver indtil det Sted, hvor Storegade begynder. I Gadens nordlige Del mellem Storegade og Grønnegade var der til Dels Haver, som horte til de gennemgaaende Grunde fra Storegade; men paa Hjørnet til Grønnegade laa General Sundts statelige 21 Fag lange Gaard, øst derfor et Pakhus og fire Smaahuse. Den anden — vestlige — Del var derimod næsten overalt bebygget.

*) Da Hessgade blev anlagt 1892, blev der nedbrudt to Ejendomme, Matr. Nr. 321 og 322, for at tilvejebringe Forbindelse med Byen.

**) Paa dens Grund ligger nu Mejeriets Bygninger.

Mørke Gyde, nu Grønnegade, var bebygget i den vestlige Side fra Torvet indtil nuværende Hus Nr. 8. Af den østlige Side hørte den største og nordligste Del til Købmand Petersens Gaard paa Hjørnet af Torvet, den øvrige til General Sundts Gaard i Søndergade. Fraregnet nogle af Købmandsgaardens Sidehuse var der kun Haver. Denne Gyde var skummel*) og ikke rar at færdes i efter Mørkets Frembrud, og Børn havde en Rædsel for at gaa der igennem om Aftenen, thi det hed sig, at den forrige Byfoged Sommer „gik igen“ der**).

I de tre Gyder til Stranden var der dels Haver, dels Pakhuse til de respektive Købmandsgaarde. Navn havde de gerne efter Beboerne af en Hjørneejendom eller vel rettere efter deres Formænd, saaledes — fra Vest til Øst — Samsøes Gyde, Gjedings Gyde — nu Riisings Gyde —, og Bentsens Gyde — nu Gimbels Gyde — ja gamle Folk kaldte sidstnævnte for Brandtes Gyde***).

Stranden ud for Torvet kaldtes „Lille Bro“†), og Havnen kaldtes „Store Bro“.

Den østlige Del af Søndergade fra Storegade indtil Nr. 100 benævntes „Pløses Hul“.

Begyndelsen til Skovgade var gjort, thi da Brændevinsbrænder Søren Christensen i 1845 opførte sit store Forhus i Storegade Nr. 4, blev det gamle 24 Fags Bindingsværk anvendt til Bygning af en Del Smaahuse, nuværende Skovgade Nr. 10 og videre; de fik et ret ensartet Præg, derfor kaldte man denne nye Gadedel for „Kasernen“, selvfølgelig kun i daglig Tale, men dette Navn holdt sig længe.

Paa Markedspladsen laa et enligt Hus, det tilhørte Kommunen og blev benyttet til Bolig for Husvilde. Det kaldte Folk for „Statene“.

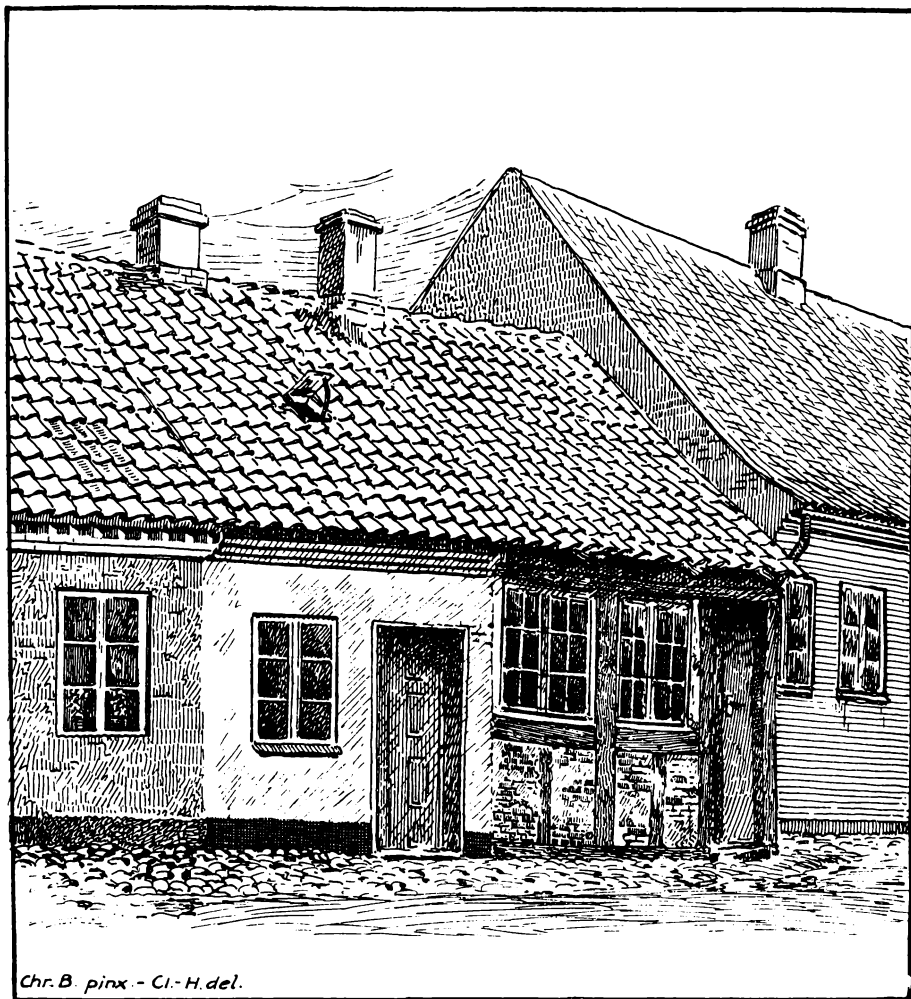
Saa var der ikke mere. Thi Buggesgade var en Vej mellem Haver og Marker, Blindbomsvej var Vejen til en Del af Bymarken, og Kongebrovej Begyndelsen til den nye Landevej til

*) Den var ogsaa ca. 4 Alen smallere end nu; 1895 blev den gjort bredere i den østlige Side og samtidig omdøbt til Grønnegade.

***) Byfoged Sommer døde 1821.

****) Efter Købmand og Postmester Jens Brandt, der døde 1823.

†) Forhen laa her et lille Brohoved, som forlængst er forsvundet.

Vestergade Matr. Nr. 87 og 88.

Byens mindste Huse indtil Aaret 1903, da de blev nedbrudt og paa Grunden opført en to Etages Bygning, nu Husnummer 23. (Tuschtegning af S. A. Claudi-Hansen efter Forfatterens Skitse.)

Kongebroen. Huse var der endnu ikke opført ved disse Veje.

Alle Gader og Gyder var brolagt med smaa toppede Sten, men det gjorde ikke noget, thi enten gik man i Trasko eller med svært Fodtøj, der havde solide Saaler.

Rendestene var der overalt i begge Sider af Gaden, dog i Mørke Gyde kun i den ene, vestlige, Side.

Gennem Brogade førte en Stenkiste, ligeledes over Torvet fra Poulsens Hjørne — Algade Nr. 24 — til Genboens Hjørne, derfra var den aaben til Stranden. Udfor Bager Jantzens Gaard — Algade Nr. 31 — stod der to store Træer, de var en Pryd for Gadepartiet.

Gaderne blev om Aftenen sparsomt oplyst af enkelte Tranlygter, de lyste ikke meget, men var dog bedre end ingenting. I Mørke Gyde var der absolut Mørke.

De fleste Huse var enetages Bindingsværk, men de havde alle Tegltag undtagen det sidste Hus i Vestergade, som endnu havde Straatag. I Vestergade laa Byens mindste Hus, det havde kun to Fag, altsaa 1 Fag Vindue og 1 Fag Dør; desuden var det af ringe Dybde, og da Konen der i Huset var ualmindelig høj, var der ved Fodenden af Sengen brudt et Hul gennem Væggen til Køkkenet, for at hun kunde faa Plads til sine Ben!

Husenes Vinduer var som oftest med smaa Ruder, et enkelt Sted var de blyindfattede.

Skilte med Gadenavne var ikke anbragt, og som Husnummer brugte man Matrikel-Numrene.

Husene var som nævnt mest af Bindingsværk, senere blev efterhaanden de fleste forsynet med Grundmur, i hvert Fald til Gaden*). Overalt havde man de gammeldags Skorstene med stor Lysning, de tog en urimelig Plads. Der var sjældent Brandmur mellem Husene, maaske en Mur af soltørrede Sten med Bindingsværk, ofte kun et Skillerum af Brædder og enkelte Steder slet intet**).

Indvendig var der meget tarveligt, som Regel Bjælkeloft, Gulvet i Forstue og Køkken var som oftest lagt af smaa Kampesten, i Stuerne tit Lergulv, thi ikke alle havde Bræddegulv. Væggene blev kalket hvert Aar ved Pinsetider.

I Køkkenet var Ildstedet med den aabne Skorsten, over Ilden

*) Endnu er der ikke saa faa af de mindre Ejendomme, der har beholdt det gamle Bindingsværk til Gaarden.

***) Det er fra anden Side blevet mig meddelt, at der i Knorregade var et langt Stykke Husrække, hvor der ingen Adskillelse var mellem de forskellige Ejendommers Lofter, det hele gik i ét!

stod en Jern-Trefod, hvorpaa Gryder og Pander anbragtes. I Stuen fandtes en Kakkelovn, opmuret af Mursten med en Jern-dør for Fyret. Som Brændsel brugtes Bøgetræ; det meste hentedes fra de store Skove i Stenderup. Der var som oftest to Stuer i Husene, men den, der vendte til Gaden, blev sjældent benyttet, den „stod til Stads“; den til Gaardsiden var Familiens Opholdssted baade Dag og Nat. Ved den ene Væg var anbragt Alkovesengen med Døre mod Stuen, i Sømandshjem ofte med Vinduer af Knopruder, som Skipperne købte i Norge. Ved Yder-væggen stod Slagbænken, om Dagen brugt til Sæde, om Natten til Sengested for et Par af Børnene. I Sengen var der jævnlig Skinddyner; Madrasser var en ukendt Ting, man laa paa Halm, den blev rystet hver Dag og fornyet til Pinse. Man vaskede sig i Køkkenet. En saa moderne Indretning som en Kammerpote var ikke i Brug. Til „Storvask“ blev Vandet kogt i en stor Kedel paa Trefoden. Man brugte Sæbe, derimod ikke Soda, i Stedet anvendtes Bøgeaske, der lagdes i et Askelagen, som var bredt over Tøjet i Karret, og derover hældtes det kogende Vand fra Kedlen. Luden tappedes af Karret og kom igen i Kedlen, hvor det atter bragtes i Kog. Saadan blev man ved. Det kaldtes at byge Tøjet.

Som Belysning brugtes Tranlamper, der hang i en Krog under Loftet, og de oste en Del, desuden Tællelys eller vel mest Tællepraase, som man købte hos Avlsbrugerne, der selv støbte dem.

Hos alle Avlsbrugere og Købmænd havde man Brønde, ofte med Pumpe (Post), hos Smaafolk derimod ikke; undertiden var der en fælles Brønd i Ejendomsskellet, og i Søndergade var der flere Steder tre Familier om en Brønd, som oftest aaben med et Vindeapparat. Men mange Huse havde ingen Brønd, derfor vedligeholdt Kommunen flere Steder i Byen en Brønd med Pumpe til Beboernes Brug, saaledes paa Fisketorvet, i Vestergade — der hvor Buggesgade støder til den —, ved den sydlige Ende af Smedegade og midt i Søndergade. Paa Torvet (ud for Banken) var der en stor Brønd med en høj Pumpe, men den var nærmest beregnet til Sprøjterne. Naar der skulde vaskes i Smaagaderne, og det faldt i med et stærkt Regnvejr, brugtes det af og til, at man med Sække dæmmede op for Vandet og derefter øste det op i Kar, thi Regnvand holdt man for at være „blødt at vaske i“. Vandet i Brøndene var forøvrigt ikke godt

fra alle Brønde, især fra dem, der laa mod Nord, og en enkelt velstaaende Familie lod hente Drikkevand i Skærbæk Mølle.

Til Fremstilling af Ild kendtes kun Fyrtøj, det var noget omstændeligt, derfor brugte mange om Morgenen at laane Ild, især hos Bageren, saa kunde man tilmed faa at vide, hvad Klokken var; i mangt et Hjem havde man intet Uhr. Det var meget almindeligt at transportere den laante Ild i en gammel Træsko*)!

Maden var tarvelig og meget ensformig. Næsten alle holdt Gris, den blev plejet med megen Omhu, den var jo en Slags Sparebøsse. Da Middelfart blev bombarderet den 8. Maj 1848, og Beboerne rædselsslagne flygtede ud af Byen og medbragte, hvad de i Skyndingen kunde, tog Chr. Nissens Fader sin Gris paa Nakken og sørgede først af alt for at bringe den i Sikkerhed udenfor Skudvidde. Senere kom han i Tanker om, at der dog var andre Ting, der snarere burde have været bragt bort. Hønseshold var ogsaa almindeligt, og Fisk var der rigeligt af i Stranden; fiskede man dem ikke selv, kunde man købe dem til meget billige Priser, da de kun kunde afsættes her i Byen. Rugbrød lagde Husmoderen selv, men det blev bagt hos Bageren. Øl bryggedes hos Avlsbrugerne og de syv Brændevinsbrændere; de solgte det til 4 Skilling Kanden.

Brændevin købtes paa Brænderierne, Prisen rettede sig efter Kornprisen; som Regel kostede den 5 à 6 Skilling for en Pægl.

Naar Søfolkene var paa Stranden, var de iført gule Trøjer, lange Benklæder og to Par Strømper, hvoraf det yderste Par blev trukket uden paa Benklæderne. Til Stads brugte de kort blaa Trøje, sort Atlaskes Vest, blaa Benklæder og blaa eller gul Stortrøje. Dertil blank Hat.

*) Brandfaren derved synes man ikke at have ofret nogen Tanke. I Aaret 1801 opstod der af den Grund en mindre Ildløs hos Hand-skemager Frantz Welberg. Aarsagen var, at da han en Morgen Kl. 7½ vilde have Pandekager, og Ild ej fandtes i Huset, laante Konen, som hun plejede, Ild hos en Nabo og hjembragte den i en Træsko, som hun plejede at hente Ild i. Efter at have hældt Gløderne ud paa Skorstenen, kastede hun Træsken ned i Krogen ved denne, hvor der laa nogle Spaaner, hvori Ilden senere opkom, efter at Manden havde spist Pandekagerne. Han slap med en alvorlig Advarsel. (Middelfart Brandrets Protokol.)

Nu om Dage ved vi alle, at der skal betales Told af næsten alt, hvad der indføres fra Udlandet, men den Gang skulde der endvidere betales en mindre Afgift af Levnedsmidler og andet, der tilførtes Staden fra Oplandet. Det var Accisen eller Consumptionen. Derfor var der posteret Toldvagter ved Byens Tilgange. Ved Havnen var der to Toldbetjente, ved Acciseboden i Storegades østlige Ende var der to, og ved Vesterport*) var der én Betjent. Desuden blev der opkrævet Bompengge af Køretøjer. Den ene Bom var i „Forstaden“, der hvor nu Friboligen ligger (Østergade Nr. 40), den blev passet af en Bommand; den anden var der, hvor Kongebrovején støder til Knorregade, den blev passet af Toldbetjenten, der havde Vagt ved Vesterport; endvidere var der en Bom ved Blindebomsvej, men den var vistnok kun aaben i Høsten.

Det var vistnok et brydsomt Arbejde at faa Accisen opkrævet, thi der fortæltes mangen en Historie om den eller den, som snedigt havde narret Toldbetjentene ved paa en eller anden underfundig Maade at smugle Varer ind og derved havde sparet Afgiften**).

Hvad Byens Næringsliv angaar, da var det helt anderledes end nu. Jernbanen var endnu ikke bygget***), og Middelfart havde derfor et ret stort Opland, der i Øst strakte sig til Gelsted, i Nordøst til Brenderup, i Syd til Wedellsborg. Og da Landbruget den Gang var anlagt paa Kornavl, kom der meget Korn hertil Byen, eftersom Middelfart var det eneste Afskibningssted for Nordvestfyen. Der kom derfor i de Tider mange Bønder kørende til Byen, de tog ind i de store Købmandsgaarde og bragte god Omsætning ikke alene til Byens Handlende, men ogsaa til Haandværkerne. Af disse var der forholdsvis flere end nu, thi

*) Den laa dér, hvor „Baghaver“ støder til Skovgade, der var dog ikke nogen Art af Port, derimod en Bom tværs over Vejen; „Port“-Betegnelsen maa sikkert føres tilbage til en længst forsvunden Befæstning paa dette Sted. Ved Kloakanlægget i Sommeren 1927 fandtes i Gadens Grund svære Bjælkerester, der vistnok har været Fundamentet til en Port.

***) Accisen blev ophævet 1849.

***) 1865 blev Strækningen Nyborg—Middelfart taget i Brug, Aaret efter blev den videreført til Strib.

En af de sidste Sejlfærger,
der besørgede Overfarten til Snoghøj.
(Efter en Akvarel af Chr. Holt Kalum.)

Fabriksarbejde kendtes saa at sige ikke. Næsten alt blev tilvirket „i Haanden“, derfor var der ikke saa faa Svende i de forskellige Fag.

Mange af Borgerne drev tillige noget Avlsbrug, ikke alene Købmændene, Brændevinsbrænderne og Vognmændene, men ogsaa flere af Haandværkerne havde om ikke andet saa dog et lille Stykke Jord, hvorpaa der kunde holdes en Ko.

Den østlige Del af den gamle Havn var nylig bleven bygget, men med Vanddybden var det kun smaat bevendt, tit maatte Fartøjerne lægte en Del af deres Last. Til Middelfart kom kun Sejlskibe, men til Snoghøj kom der i Sommertiden et Dampskib, som gik i fast Fart mellem Kiel og Aarhus.

Skønt Byen var lille, var den dog ikke afskaaret fra Omverdenen, thi Færgefarten til Snoghøj var da stærkt benyttet, idet en stor Post- og Persontrafik blev overført. Naar Postvognene kom her igennem, gav det Liv ved Havnen, og de efter

Datidens Forhold mange rejsende fortærede noget, naar de skulde vente paa Færge eller Postvogn. I Brogade var der foruden Gæstgivergaarden fire Beværtninger. Ofte lagde Snoghøj-Færgen til ved Kongebroen, og saasart Drengene bemærkede det, skyndte de sig at varsko Toldbetjenten ved Vesterport; saa kunde han være parat ved Kongebrovej for at lukke Bommen op, de rejsende blev da hurtigere ekspederet, og Drengene fik i Drikkepenge en lybsk Skilling for deres Umage.

Til Befordring af Posten var der en Del Vognmænd, de havde deres eget Laug med Forpligtelse til efter Tur at køre Postsager og Passagerer til Odense.

Byen havde ikke saa faa Skibe og en stor Del Sømænd. Deres Sønner blev straks efter Fødslen indskrevet i Sørullen, maatte altsaa, naar Tiden kom, gøre deres kortere eller længere Tjeneste paa Orlogsskibene. Sømændssønner kom straks efter Konfirmationen til Søs; naar de havde sejlet en Del Aar og havde været „til Orlogs“, kom de hjem og satte Bo, og saa blev de fleste, især de, der hørte til de gamle Sømands-Slægter, optaget i Marsvinsjæger-Lauget, maaske først paa en Halvpart, senere paa Helpart; de var da om Vinteren sikre paa en Indtægt, større eller mindre, eftersom der blev fanget Marsvin. Om Sommeren fiskede de eller tog Hyre i Fragtfarten.

Marsvin fangedes kun ganske enkelte Steder her i Landet, men ved Middelfart blev gennem Aarhundreder drevet den største Fangst, og denne — eller Jagten, som man sagde — var godt tilrettelagt efter mange Aars Erfaringer. Der stod en vis Glans over Marsvinsjægerne, de havde deres eget Laug med en Skraa (Vedtægt) nedskrevet i Aaret 1593. For Arbejdet med Jagten var der mange gamle Bestemmelser, som var blevet overholdt fra Slægt til Slægt*).

Kirken var den Gang hvidkalket og tildels blytækket. Indvendig var alt Murværk ligeledes hvidkalket, Alteret hvidmalet, og Stolene malet i graalige Farver, Prædikestolen ligeledes. I

*) Lauget blev ophævet 1899; i dets sidste halve Snes Aar sygnede Jagten hen, thi Tran var ikke saa efterspurgt som forhen, Prisen derpaa faldt fra Aar til Aar, og andet Arbejde kunde give en bedre Fortjeneste.

Koret var nylig mod Nord opstillet den af General Sundt skænkede Døbefont med dens smukke Ombygning. Hvalbenene var ophængt paa Muren til venstre for Orgelet, og et Par gamle Epitafier med Billeder af forlængst afdøde Borgerfamilier hang paa to af Pillerne. Enhver havde sin Plads i Stolestaderne og maatte derfor betale en aarlig Afgift. Mændene havde efter gammel Skik deres Plads syd for Midtergangen, Kvinderne nord for samme*).

I Kirken var der tre lukkede Stole, den øverste lige under Prædikestolen, deri sad Kammerherren fra Hindsgavl. To Stolesæder længere nede var den anden, den blev benyttet af Transportforvalter Matthiassen; og under Orgelet var den tredje, den blev brugt af Toldforvalter Prehn.

Disse lukkede Stole var indbygget i de gamle Stolestader fra søndre Gang indtil Midten af Stolen; de var lukket bagud og til Siden, foran var anbragt et Gardin, der kunde trækkes til Side**).

Ved Gudstjenesten bar Kvinderne ikke Hat, men derimod en Kappe eller Hue.

Sognepræsten, Pastor Albert Leth, var ualmindelig afholdt af sin Menighed. Han var meget godgørende, dertil af et livsglad Sind; han levede med i det lille Bysamfund og var selvskreven til Familiesammenkomster. Som Prædikant var han fremragende, vistnok den betydeligste, Byen har haft i lange Tider***).

Den verdslige Øvrighed bestod af Byfogden, der til sin Hjælp havde en Politibetjent, en Arrestforvarer og to Vægtere. Disse sidste vaagede over Byen om Natten, ved hvert Timeslag fra Kl. 10 Aften til 4 Morgen sang de Vægterversene — forskellige

*) Denne Skik er forlængst forsvundet, men dog er der endnu Spor deraf, thi ved Begravelser sidder Mændene fortrinsvis paa Mandsiden og Kvinderne nord for Midtergangen.

***) De to første er fjærnet for ca. 60 Aar siden, den sidste blev nedbrudt, da Orgelet ca. 1895 blev hævet flere Alen; i min Barndom havde de gamle Frøkener Prehn deres Stade dér.

***) Albert Leth, f. 26. December 1795, Sognepræst i Middelfart fra 1837 til sin Død 9. Oktober 1849. Endnu findes hans Billede i mange af Byens ældre Hjem, ligeledes hans Prædikensamling, der den Dag i Dag tjener til Opbyggelse for adskillige.

for hver Time —, og de sluttede altid med at raabe, hvad Vinden var.

Om Natten var her roligt og stille, og naar Postvognen fra Odense kom kørende eller en enkelt fuld Mand raabte i vilden Sky, da hørtes det langt omkring af dem, der endnu ikke var faldet i Søvn. Det var imidlertid de fleste, thi man begyndte tidlig om Morgenen, maatte derfor tidlig til Ro, og det var ikke ualmindeligt, at Folk gik i Seng Kl. otte.

Borgerskolen*) laa ved Siden af Raadhuset. Skoletiden var om Vinteren fra Kl. 9—12 og 1—4, om Sommeren fra 8—12 og 2—4, tre Dage om Ugen for Drengene og tre Dage for Pigerne. Børnene skulde selv anskaffe de faa Skolebøger, der anvendtes. Der var ogsaa en Friskole i Knorregade**) og desuden en Betalings-skole, der kaldtes Realskolen.

Var Livet end præget af dagligt Slæb og Nøjsomhed, saa havde man dog ogsaa den Gang de aarlige Fester og Helligdage, der bragte Afveksling og Glæde i Tilværelsen.

Juleaften var der som nu et kraftigt Spiseri i Hjemmene, sædvanligt Risengrød, Steg og Æbleskiver, derefter Æbler og Nødder til Børnene, men heller ikke mere, thi Juletræ og Julegaver brugtes ikke.

Anden Juledag, „naar Aftenprædiken var endt“, holdt Marsvinsjægerne Laugshus. Da blev Laugets Sager drøftet, Valg af Oldemand og Bisiddere foretaget, saa fulgte der et muntert Samvær. Og naar Marsvinsjægerne derefter gik hjem, var de ofte i en saa løftet Stemning, at de andre Borgere kunde høre, at nu var Laugshuset sluttet.

Nytaarsaften var det Skik at kaste Potter — eller rettere Potteskaar — paa Dørene, særlig mange fik Postmester Achen. Nogle Skilte blev flyttet, og et enkelt Bøsseskud knaldede, men dermed var alt sagt. Fyrværkerisager kendtes ikke her i Byen.

Nytaarsdag fik forskellige af Borgerskabet Besøg af Politibetjenten, Henrik Uhl, der var iført Stadsuniform, rød Trøje og hvide Benklæder, og han ønskede et godt Nytaar. Til Tak der-

*) Bygningen brugtes en Aarrække til husvilde Familier, nu, efter en grundig Forbedring, er den indrettet til Folkebibliotek.

**) I Haven til nuværende Knorregade Nr. 38.

for fik han en Pengegave. De to Vægtere mødte ogsaa, dem gav man Lys(?) og Æbleskiver, og hvor de kaldte om Natten, fik de tillige Penge. Den ene af Vægterne var Tambour ved Borgervæbningen og mødte derfor i fuld Uniform. Vægterne gentog deres Besøg Mortensdag og Juleaften.

Fastelavns-Mandag klædte Ungdommen sig ud og „rendte Fastelavn“.

Anden Pinsedag mødtes Byens Folk i Kongebroskoven paa Bakkens Top (heraf vistnok Navnet „Pinsebakken“) syd for Vejen; senere blev Festpladsen lagt paa den modsatte Side af Vejen ud mod Vandet. Man medbragte selv Mad og Drikke, nogle Spillemand var tilstede og trakterede deres Instrumenter. Ungdommen fik sig en Dans, og de ældre saa til. Det hele formede sig helt anderledes end nu, Talere var der ingen af, thi Politik holdt man sig klogeligt fra, den begyndte man først at interessere sig for, efter at vi havde faaet Grundloven. Indtil da regerede den enevældige Konge, Undersaatterne lystrede, og der var ikke den Mukken i Geledderne, som vi nu om Dage har saa meget af.

Sct. Hans Aften samledes mange ved „Hellig Kilde“ — den jærnholdige Kilde i Teglgårdsskoven —, Spillemandene mødte ogsaa her, og Ungdommen fik sig en Svingom. Desuden var der et Beværtningstelt, og Skovfogden solgte Vand fra Kilden, det kostede en Skilling for et Glas.

I Haandværker-Hjem fejredes Mikkelsaften det saakaldte Lysegilde, fordi man nu skulde til at arbejde ved Lys. Indbudte var Værkstedets Svende og Dreng. Traktementet bestod af varm Mad, derefter Punch.

Ved Barnefødsel sendte Vennerne Mad til Barselkonen, ifølge vedtagen Skik i to Gange, først fersk Suppe med Boller, der var farvet safrangule, nogle Dage senere sød Suppe og Kager; de, der „sendte“, var selvskræve til Barselgildet. Søndagen før Barnedaaben blev Moderen ledsaget af en anden Kone indført i Kirken, hvor Præsten modtog dem i Vaabehuset, nogle Dage senere blev Barnet døbt, næsten altid paa en Søndag. Tre eller fire Faddere var da tilstede. Naar de efter Højtideligheden

kom tilbage til Hjemmet, blev de trakteret med Kaffe, Kager og Mjød.

Til Barnedaab og Bryllup vilde man gjerne optræde saa festligt som muligt uden alt for store Udgifter, og fint var det jo at komme kørende til Kirke i en Karet. Dette kunde man let opnaa ved at bede General Sundt om at maatte laane hans Vogn. Generalen sagde ikke nej, Vognen med de to hvide Heste og Kusken i Liberi mødte, og hele Udgiften derved var en Drikkeskilling til Kusken.

Ved Barnedaab og Bryllup ofrede Gæsterne til Præst og Degn, henholdsvis paa Alteret og paa Degnestolen.

Konfirmationen var den Gang som nu en stor Begivenhed for Hjemmet, omend den formede sig noget anderledes.

Nogle Dage for den bestemte Søndag mødte Konfirmanderne hos Præsten og Degnen med deres Offer samt (hvert Sted) en Julekage; mange sendte ogsaa en Kage til Præsteenken*).

Hos Præsten blev der trakteret med Chokolade den sidste Forberedelsesdag.

Til Konfirmations-Søndagen pyntede Konfirmandens Slægtninge Kirkens Stolestader med 1¹/₂ Alen høje Grankviste, de blev fastgjorte i Lysestagerne, ofte blev der desuden i Kvisten anbragt et Symbol paa Drengenes fremtidige Beskæftigelse, saaledes betegnede et Anker af forgyldt Pap, at Konfirmanden skulde til Søs, medens Drengene fra Kauslunde havde forgyldte Æg i deres Kviste, de skulde være Symbol paa Landbruget**). Eller der kunde i Stedet for Grankvisten være anbragt en Krans, den blev efter Højtideligheden henlagt paa en kær afdøds Grav.

Denne Art Kirkepyntning ophørte efter Krigen (1850).

Under Højtideligheden stod Konfirmanderne udfor de respektive Kirkestole, hvori deres Familie havde Plads. Drengene var i blaat Tøj, i Haanden holdt de deres høje Silkehat, den laante man som oftest hos dem, der havde én. Efter Krigen fik de, som mere naturligt var, Kasketter.

*) Pastor Thor Melbyes Enke, Caroline Christiane Frederikke Maaløe, hun døde her 19. Januar 1848.

**) Kauslunde Sogn var den Gang Annex til Middelfart, af den Grund blev Børnene derfra konfirmeret i Middelfart Kirke.

Pigerne stod i lang sort Kjole og Sjal; forøvrigt gik Pigerne ogsaa før Konfirmationen med lang Kjole.

I Hjemmene fejredes Konfirmationen med god Mad, men Konfirmations-Gaver var der ikke nogen af, den Skik kendtes ikke!

Den paafølgende Søndag var der Allergang for Konfirmanderne og deres Slægt.

Gudstjenesten var skiftevis Søndag Formiddag Kl. 10 eller Eftermiddag Kl. 2.

Begravelse foregik som Regel Kl. 12 Middag og kun om Hverdagen.

Ved Dødsfald blev Liget staaende i Huset indtil Begravelsen, thi Byen havde intet Ligkapel*). Om muligt lod man hengaa 6 til 7 Dage mellem Dødsfaldet og Begravelsen. Dagen eller rettere Aftenen før denne skulde finde Sted, var Liget udstillet til almindelig Beskuelse i en dertil smykket Stue i Hjemmet. Liget laa i aaben Kiste, saa enhver endnu en Gang kunde sé den dødes Aasyn, og Blomster var lagt paa Lagenet. Omkring Kisten var stillet smaa Borde, hvorpaa tændte Lys, og saa var der mange baade voksne og Børn, der kom indenfor i Stuen og saa det.

Til Jordefærden blev Følget indbudt af Bedemanden, Kordegn Iversen, andre end de indbudte mødte ikke, og det var kun Mænd. Kvinder deltog ikke i Begravelser, end ikke de nærmeste i Slægten, og efter gammel Sædvane kom en Enke ikke udenfor Hjemmet, før Begravelsen var foregaaet.

Liget stod i sin aabne Kiste, lige indtil det skulde bæres ud af Hjemmet. Kisten var den Gang altid sortmalet.

Til den fastsatte Tid mødte Følget, alle med Flor om Hattene, nogle blev staaende udenfor, men de fleste gik ind i Huset, og til alle blev der budt Vin og Kage. Nu kom Afskeden fra Hjemmet; Liget blev „sunget ud“, dermed forstaas, at Kordegnen istemte en Salme og bad en Bøn, saa blev Liget tildækket, Laaget lagt paa og sømmet til. Da der var saa snævert Rum i de fleste Huse, blev Kisten ført ud gennem et Vindue, hvori

*) Det nuværende Ligkapel blev indrettet 1870. Før den Tid — siden 1752 — var der indrettet en aaben Begravelse for Amtsforvalter Lewe og Hustru. Deres Kister blev da sænket ned under Gulvet, og Aabningen ind til Kirken blev muret til.

Snedkeren forinden havde fjernet Sprossen*). Derefter blev Kisten anbragt paa Ligbaaren.

Man havde den Gang tre Ligbaarer: Marsvinsjægernes, Skomagernes, og én til. De var alle ens indrettet, nemlig saaledes, at de blev baaret dels paa Skuldrene dels i Bærestænger af fire Mand paa hver Side. Marsvinsjægernes regnedes for at være den smukkeste, den var som de andre sortmalet, men paa Platformen var der malet Kranse af røde Roser. Kisten blev saa baaret til Kirkegaarden, hvor Præsten forrettede Jordpaakastelsen. Undervejs maatte der jævnlig gøres Holdt for at skifte Bærere.

De fleste Lig af Almuen blev begravet fra Hjemmet uden at blive ført ind i Kirken, de mere velstaaende fra Kirken; Liget blev da ført ind og ud gennem Vaabehuset, ikke som nu gennem den vestlige Taarndør.

Naar Kisten var sænket i Jorden, kastede Følget Graven til.

Kranse blev givet af den afdødes Slægt, sjældent af andre.

Ved Marsvinsjægernes Begravelser førtes der foran Kisten to Dannebrogsgflag paa halv Stang paa sortmalede Stænger. Der knyttede sig en Overtro til disse Flagstænger, thi det paastodes bestemt, at de kunde varsle om Død indenfor Marsvinsjægernes Familier, og det viste sig paa den Maade, at Stangen i Natens Løb gjorde Støj paa Loftet, hvor den stod; skete det, kunde der snart ventes Dødsfald**). Undtagelsesvis mødte Marsvinsjæger-Lauget med deres Flag til Begravelser udenfor Jægernes Kreds, men det blev betragtet som en særlig Æresbevisning.

Markederne var i de Tider store, særlig Sommer og Efteraarsmarked, da mødte fra andre Byer Handlende og Haandværkere, de opslog deres Telte paa Torvet og paa Gaden derfra indtil Kirken; Kreaturerne falbødes paa Markedspladsen. Byen havde som før omtalt et stort Opland, og derfra kom en Mængde Markedsgæster, baade gamle og unge, for at handle og for at more sig. Saa var der et broget Liv her i Byen, fuldt var der af Folk. De fra Landet bar endnu Egnens Dragter, Kar-

*) I mangt et Hjem bliver endnu Liget „sunget ud“ paa den her beskrevne Maade.

***) Meddelt mig fra anden Side, da den ene af nævnte Faner for nylig blev skænket til Bymuseet.

lene rød Hue, hvid eller blaa Vadmelstrøje, blaa Knæbenklæder og blaa Strømper med Lap under Hælen, Pigerne Hovedtøj paa Bøjle, pibet paa Siderne og med lange Silkebaand ned ad Nakken, rød Trøje og rødt Vadmelsskørt, hvide Strømper, begge Køn Sko med Spænder eller Træsko. Henad Aften tog de hjem, enkelte af Karlene blev, og saa endte det ofte med Slagsmaal paa Værtshusene.

Af Spillemænd havde Byen flere, de blev ledet af Organisten J. E. Hansen, nogle af dem var hans Sønner; de besørgede Byens Musik. Ved Nytaarstid tog de af og til paa Landet, ofte langt ud.

Den eneste Dansesal, man havde, var Raadhussalen, dèr blev af og til holdt Baller. Beværtningen dertil besørgedes af Jomfru Plambeck, hun holdt ogsaa Danseskole dèr.

Andre Adspredelser kendtes, saaledes en sjælden Gang Komedie eller Panoramaer, ét, der forestillede Slaget ved Waterloo, skal have været meget interessant, ligeledes ét med Naturbilleder.

Af og til kom der omrejsende Spillemænd, flere i Følge, de spillede paa Gaden og fik derfor en Skilling til Rejsen.

* * *

Hermed er berettet noget af, hvad de to gamle Mennesker fortalte. Thi de kunde blive ved, naar de først var begyndt, og de kendte jo næsten enhver i Middelfart i deres Barndom. De kendte ogsaa adskillige Slægters mere intime Liv, men derom har jeg intet opskrevet.

1848—1850

De frie Tanker, der var vakt ved den franske Revolution 1789, vandt ogsaa Ørenlyd i Norden, men de langvarige Krige foranlediget af den og derefter af Kejser Napoleon udmattede Europa. I Aarevis huserede de franske Hære, Fyrster blev forjaget, Grænser forandret, og nye Riger opstod. Saa fik endelig i Aaret 1815 Modstanderne Bugt med den store Kejser, og nu tiltrængtes der Ro. Haabet om mere Folkefrihed maatte hvile, og rejste det sig, blev det slaaet ned med fast Haand. Thi vor Verdensdel var meget medtaget efter de lange Krigsaar, og Statsmændene kunde derfor fastholde den gamle Styreform; Folket havde at lystre og finde sig i, at Regeringen bestemte, hvad der skulde foretages, -- her i Danmark kendetegnet ved Kong Frederik den Sjettes Ord: „Vi alene vide“.

Et lille Skridt henimod Folkefriheden fik Riget dog ved de i Aaret 1834 oprettede „raadgivende Stænderforsamlinger“. Men disse var, som Navnet udsiger, kun raadgivende. Regeringen var fritstillet, om den vilde følge de fremsatte Raad. Haabet om mere Frihed var dog levende rundt om i Europa, ogsaa i Danmark.

Da Frederik VI døde 1839, ventede man, at hans Efterfølger Christian VIII vilde imødekomme Ønsket om mere Frihed for Folket, han havde jo i 1814 givet Norge en fri Forfatning, medens han en kort Tid var dets Konge; men man tog fejl, Styret blev uforandret under hele hans Regering.

Saa kom det mærkværdige Aar 1848, hvormed mangt og meget blev forandret, det gamle sank i Grus, og en ny Tid begyndte.

Kong Christian VIII døde den 20. Januar 1848, og hans Son Frederik VII besteg Tronen. Den 28. Januar udsendtes et Re-

skript, hvorefter Kongen vilde give Monarkiet en fri Forfatning, men Folket var ikke tilfreds med de Betingelser, hvorunder det skulde ske. Medens man kævlede om, hvad der burde gøres, hidførtes Afgørelsen ude fra. Thi det gærede mange Steder i Europa, og Opstande rejste sig. I Januar 1848 gik det løs i Italien, i Februar i Frankrig, i Marts i Østrig og Tyskland, og snart naaede Uroen Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, der rejste sig mod Danmark først med forskellige Forlangender, derefter i fuldt Oprør.

Dette frembragte en kraftig national Stemning; i København blev store Folkemøder afholdt, et Folketog gik til Kongen og bad om en fri Forfatning og fik Løfte derom. Løftet blev indfriet med Grundloven af 5. Juni 1849.

Krigsbegivenhederne 1848—40 turde være saa vel kendte, at de ikke behøver at nævnes her, omtales skal kun, hvad man mærkede dertil i Middelfart.

Haren og Flaaden blev sat i kampdygtig Stand, og i Slutningen af Marts begyndte Troppe-Transporterne til Sønderjylland.

En Del Afdelinger blev sendt dertil med Skib, andre kom over Fyn og blev overført til Fredericia eller Snoghøj.

Der blev livligt i Middelfart i de Dage, og den vakte nationale Stemning mærkedes her blandt gamle og unge.

Flere af de paa Gennemmarsch værende Afdelinger fik for en Nat Kvarter her i Byen og Omegnen, nemlig:

6. Dragonregiment den 26. Marts, 2. Linie Bataillon den 31. Marts, 7. Linie Bataillon den 4. April, 1. Eskadron af 4. Dragon Regiment den 30. Marts, 2. Eskadron af samme Regiment den 1. April, medens 3. Jægerkorps passerede uden Ophold her; det afgik fra Odense den 27. Marts og ankom til Kolding den 28. (1)

For Ungdommen var det en stor Oplevelse at se Soldaterne, der nu skulde i Krig.

Da Drengene fra Skolernes Vinduer saa Dragonerne komme ridende forbi, foer alle som en efter fælles Indskydelse ud af Bygningen, Lærernes Protest var haabløs, alle Drengene fulgte Soldaterne, og ingen kom mere i Skole den Dag! (2)

Mod „Slesvigholstenerne“ var der i de Dage en hadefuld Stemning, der en Dag gav sig Udslag i Uforskammetheder mod et Par af Byens Borgere, der var født i Sydslesvig.

Vor Hær var snart samlet i Sydslesvig, og Oprøret vilde hurtigt være slaaet ned, hvis ikke de tyske Stater havde gjort fælles Sag med Slesvigholstenerne og sendt dem en Mængde Tropper til Hjælp.

Hermed fik Fjenden en Styrke paa 31.000 Mand mod de danskes 12.000. Ved Slesvig By kom Kampen til at staa Paaske-dag den 13. April, og skønt vor Hær blev fortrinlig ledet og kæmpede med stor Tapperhed, maatte den vige for den store Overmagt.

Den trak sig derefter nord paa fulgt af Tyskerne, som den 3. Maj besatte Fredericia.

Dermed havde vi faaet Fjenden paa den jyske Side af Lillebælt, og Middelfart fik det snart at mærke.

Danmark havde den Gang en ret anelig Flaade, og denne beherskede vore Farvande, da Fjenden var afmægtig til Søs.

Den 3. Maj besatte Preusserne Snoghøj og sendte over Bæltet nogle Kugler, der dels faldt ved Kongebro og dels i og ved Middelfart Havn. Samme Dag var der Revolte i Middelfart. Kommandanten, Krossing, vilde ikke indrømme Farligheden i at lade Krudtbeholdningen henligge i Kirken under en mulig Beskydning; men da Borgerne blev mere og mere højrostede og sprængte Kirkedøren, bleve flere Hundrede af Omegnens Bønder satte til at køre Krudtforraadet til de omliggende Landsbykirker. (3)

Forinden det omtalte Krudt blev anbragt i Kirken, havde Kirkeinspektionen, af Hensyn til en mulig Brandfare, ladet Laasene i Kirkens Stolestader fjerne. (4)

Den i 1844 skænkede Døbefont og Kirkens hellige Kar blev for en Sikkerheds Skyld nedgravet paa Kirkegaarden.

Da Bladet „Dannevirke“ i Haderslev vilde blive beslaglagt af den fremrykkende Fjende, forlod Redaktøren i rette Tid sin Hjemby og drog til Kolding, hvor Bladet blev trykt en kort Tid, men da Fjenden nærmede sig denne By, flyttede man til Middelfart, og dér blev „Dannevirke“ udgivet fra den 6.—30. Maj. Derved er der bevaret en Del Meddelelser om Krigsforholdene ved Middelfart, som man ellers næppe vilde have haft. De benyttes i det følgende.

I Lillebælt var stationeret en Eskadre af Kanonbaade under

Kaptajn Bille. Om Formiddagen den 8. Maj beskød denne Kastellet og Proviantgaarden i Fredericia, „for at ødelægge de der mulig sammenpakkede Krigsmaterialer“. (5)

Til Gengæld skød Tyskerne samme Dag Strib Færgegaard i Brand og bombarderede om Eftermiddagen Middelfart, skønt den var en aaben og ubefæstet By.

„Dannevirke“ har været hurtig i Vendingen, thi Bladet for den Dag slutter med en „Efterskrift Kl. 7 om Aftenen“:

„Omtrent Kl. 5 viste det sig, at Preusserne i nordøstlig Retning bag Snoghøj havde bag et Dige opstillet 2 Bombe-Kanoner og begyndte strax at beskyde Byen, Indvaanerne blev i høj Grad alarmerede og have størstedels flyttet deres Bohave ud paa Marken. Fjendens Bomber have antændt Husene flere Steder, navnlig i Storegade, hvor det endnu brænder hos Gæstgiver Ramschou [Rammeskov] og Bagermester Møller, dog er det ved Brandfolkenes og Militairets store Anstrengelser overalt lykkedes at blive Herre over Ilden. Efter en Times Bombardement ophørte Fjendens Ild, mulig enten af Mangel paa Munition eller af Frygt for det danske Batteri her paa Odden, [der menes Galsklint], som ej var færdig, men som dog senere begyndte at hilse Fjenden og hans Opholdssted Snoghøj, hvor nylig en Kugle, fra en Kanonbaad, foraarsagede stor Forvirring og drev den talrige Fjende bag ud i Haven.

I dette Øjeblik, Kl. 7, kom et halvt dansk Feldbatteri i fuld Trav ind i Byen for ogsaa herfra at holde Fjenden i Tøjle for Natten.

„Hekla“ [et af Orlogsskibene] er ilet syd paa efter Munition for sig og Kanonbaadene før disse kunne udrette noget.“

I „Dannevirke“ gives den 9. Maj følgende malende Beskrivelse af Bombardementets Virkning, stærkt præget af Øjeblikkets Stemning:

„Da vi sluttede vort forrige Nummer, strax efter at Preusserne havde endt deres Bombardement paa Byen, saa nøder denne Begivenhed i Middelfarts Historie os til at supplere vor givne korte Beretning. Efter at Fjenden igaar

Eftermiddag Kl. 6 havde standset sin Ild, hengled Aftenen og Natten uden mindste Foruroligelse fra hans Side. Han har heller ikke indtil dette Øjeblik prøvet paa at fornye sit Ødelæggelsesværk mod den blottede, værgeløse By, hvor meget end Indvaanerne ængste sig over, at saadant vil ske. Den store Ængstelse har ogsaa voldt dem megen Møje og Nød. Aldrig saa snart var Bombardementet igaar aabnet, forend de fleste Familier begyndte at bære og kiøre deres Indbo og Levnedsmidler ud paa Grønningerne [ø: Markerne] ved Byen, og da de første indkastede Bomber (24 pundige og derfor vel rettede Granater) strax antændte flere Bygninger i Byen og rejste tykke Røgmasser og røde Luer mod Himlen, saa blev Udflytningen almindelig. Under en jævn Granat-Suus og Knalden oversaaedes de tilstødende Tofter, Haver og Veje med Sengeklæder, Møbler, Køkken-tøj og Viktualier, levende Grise, spæde Børn, Syge o. s. v.. I Byens Gader og Udgange var en Bevægelse uden Lige, og Mændenes retfærdige Forbandelser over den hjerteløse Fjende, samt Qvindernes ligesaa begrundede Graad og Klage lød overalt.

Den stille, blide Aften, der ligesom i Himlens Navn venlig lovede Byen Oprejsning for et saa grusomt, barbarisk Overfald, formaaede ei at gjøre noget trøstigt Indtryk paa de udjagede Indvaanere, der i stort Antal foretrak at kampere ved Tøjet i den kolde Nat, under aaben Himmel, end at indebrænde i deres Huse. Mændene vandrede vogtende omkring, henvendende deres spejdende Opmærksomhed paa det fjendtlige Nordvest, hvorfra jævnlig sære Lyde trængte hid over Sundet. Qvinderne og Børnene sade eller laa i Tøjet, blandende deres Sukke i Nattens stedse koldere og koldere Nordvest.

Inde fra de endnu altid rygende altid paany opblussende Brandsteder i Byen lød det kæmpende Slukningsmandskabs Raab og Slufferne samt Hestenes Trampen i Gaderne. For end mere at forhøje Følelsen af det Isnende og Hjerteknugende hos Middelfart Indvaanere ved det første Bekendtskab med Nordslesvigernes mangeaarige Fjender, sluttede Natten med en iskold Havguus, der fra Nord-

havet over de jydskes Heder sendte sin vaade Taage hen over Fyens Sletter. I Modsætning til Aftenens trøstende og forjættende Smil var det ligesom om selve Natten med sine Organer saae sig opfordret til at fremkalde Tanker og Forestillinger hos en heel dansk Byes Indvaanere, som disse mulig længe have burdet nære om Tydskerne, uden at disse Tanker og Forestillinger hidtil vare kommen til fuldkommen Klarhed.

Da Morgenrøden omsider havde opløst og adspredt den kolde Taage, opstod idag et nyt Liv i og omkring Byen. Alle her og i Omegnen værende Vogne toges i Beslag, og uophørlig ere disse ifærd med at kiøre Borgernes Løsøre og Haandværkernes Materialer ud til de omliggende Landsbyer eller Himlen ved hvorhen. Hele Byen synes at vandre ud; de fleste Huse ere øde og tomme.

Denne Tilstand er næsten ligesaa ubehagelig for os slesvigske Flygtninge, der her have søgt et Fristed for Hjemmets Fængsel og Død, som for de Afdelinger af danske Tropper, der her ere indkvarteret og nu kun forefinde tomme Huse og slukte Arnesteder; og hvilken Forvirring forplanter ikke det saaledes udvandrende Middelfart til de omliggende Landsbyer, som ogsaa have stærk Indkvartering af Tropper. Vi troe, at Fjenden ikke lettelig vover et nyt Bombardement mod Byen, idetmindste vil han ikke erholde nogen Ro mere hertil og Besvarelsen vil bekomme ham ilde.

Fjenden rettede i Gaar sine Granater mod Kirken, som dog kun blev truffen een Gang, paa den nordre Side tæt under et Vindue, men uden at tage Skade. Var Granaten fløjet ind ad Vinduet, saa var Kirken ventelig geraadet i Brand. Bortførelsen af de her oplagte 100,000 Pund Krudt har følgelig ikke været overflødig.

Det var Militæret, navnlig General v. Hedemann, Oberst v. Schleppegrell og det 1. Jægerkorps, som strax overtog Slukningsvæsenet, der da ogsaa blev betjent med megen Takt og Energi, og har man denne Omstændighed at takke for, at de opstaaede Ildebrande ej udbredte sig videre, men at Byen frelstes.

Om Aftenen Kl. 10. Det er her idag gaaet roligt af, blot ere Indvaanerne af Frygt for et nyt Bombardement vandrede ud den hele Dag med deres rørlige Ejendele. Det levende Middelfart befinder sig nu adspredt paa en halv Snees Kvadrat Miil i det nordvestlige Fyen. Paa Gaderne vandre mest Militære, især Jægere, som ligge her. Man seer disse sidste ofte rumstere inde i deres Kvarter i Borgerhuse efter Ild og Aske, Potte eller Pande, for selv at tilberede noget Mad, men forgjæves. Om Natten slænge de sig paa Gulvet.“ (6)

Det var ved Militærets Hjælp, at Branden blev slukket, og at den blev begrænset til de nævnte 2 Ejendomme. At Middelfart Borgere paaskønnede denne Hjælp viser efterfølgende Tak, der var indrykket i „Fyens Stiftstidende“ den 15. Maj 1848:

„En Deel Borgere i Middelfart bevidner herved de brave Officerer, Underofficerer og Menige af den heri Byen stationerede Afdeling af 1ste Jægerkorps vor erkjendtlige og hjertelige Tak og Paaskjønnelse for den Iver og Udholdenhed, de udviste i at slukke den Mandagen den 8. Mai ved Preussernes lumske og skammelige Bombardement paa vor aabne og værgeløse Bye paa 2 Steder udbrudte heftige Ildebrand. Uden den Conduite og Raskhed, hvormed Corpset i den almindelige Forstyrrelse antog sig Slukningen, vilde vist en stor Deel af Byen være afbrændt, og man saae her ret, hvorledes en meget heftig Brand kan dæmpes i kort Tid, naar Ordrene til de Slukkende er bestemte og nøiagtige, og disse efterkommes uden Ophold og med Punktlighed.“

Den sidste Sætning synes unægtelig at være en fin Skose til Byens eget Brandvæsen.

Et lille Træk fra hin 8. Maj er bevaret fra Gaarden Brogade Nr. 4: „Da Tyskerne fra Snoghøj beskød Middelfart, maatte Familien flygte ud paa Landet. Medens Huslærerinden ved denne Lejlighed var ved at klæde Børnene paa — i et Værelse, der vendte ud mod Stranden, hvor Vinduet stod aabent, — slog en Kanonkugle ned i Taget oven over dem, den snarraadige Lærerinde blev dog ikke forknytt. „Nu skal jeg lukke Vinduet“,

sagde hun, „saa skal I ikke være bange!“ Det hjalp ogsaa.“ (7) Den omtalte Lærerinde havde Konduite! Hun hed Sophie Magdalene Bloch, f. 15. Marts 1821, d. 27. December 1849, og hendes Grav findes endnu paa den gamle Kirkegaard.

Foruden de to nævnte Brandskader fik Købmand M. S. Meyer sin vestre Gavl tildels ødelagt ved, at hans Nabo Bagermester Møllers Gaard brændte, og Købmand H. S. Hansens Gaard — Algade Nr. 34 — maatte repareres efter en Bombes Nedslag.

Til Erindring om hin Dag er der endnu paa Forsiden af to Ejendomme indmuret en Kanonkugle med Inskription: „8. Maj 1848“. Det er i Algade Nr. 12, hvor en Bombe faldt ned i Haven og slog en stor Gren af et gammelt Pæretræ (8), og i Søndergade Nr. 9, hvor en Bombe faldt ned i Laden og slog en Mængde Tagsten itu (9).

Af Brandrets-Protokollen faaes, trods dens tørre Affattelse, dog nogle Oplysninger om den Dags Uhygge. Der er indført:

„Aar 1848, den 20. Maj, blev optaget Forhør i Anledning af den Brandskade, som foraarsagedes af Bombardementet den 8. denne Maaned. (10)

Man begav sig først til Bagermester Adam Frederik Møller, Ejer af Gaarden Mtr. Nr. 54 [nu Matr. Nr. 157 A, Algade Nr. 40], hvilken Ejendom afbrændte ved nævnte Lejlighed. [Gaarden er endnu i hans Slægts Besiddelse, hans Sønneson var Sagfører G. Møller, der har været dens Ejer til sin Død 1937.]

Han forklarede, at han, der er meget svagelig, om Eftermiddagen den 8. d. M. sad i sin Stue, hørte et stærkt Knald i Huset og formodede strax, at en Bombe var falden gennem Taget. Comparenten [ø: den som efter Tilsigelse møder for Retten] gik op paa Loftet med en Tømmerkarl, som tilfældigvis var tilstede i Huset, men da der intet var at se eller mærke, gik de ned igen. Omtrent et godt Kvarter efter udbrød imidlertid Ild paa Loftet, og da aldeles ingen Folk var hjemme, efterdi Comparentens Pige var i Marken med Køerne, og Karlen var ude at køre med en syg Kone, og da alle Folk kun søgte at frelse sig selv og deres Gods for Kuglerne — saa var aldeles ingen Hjælp at erholde, hvorfor Ilden bredte videre om sig og afbrændte Gaarden paa ubetydeligt nær. Af Løsøre brændte en Del for Comp., foruden ca. 86 Tdr. Hvede og 120 Tdr. Rug, en-

del Sukker, som nylig har kostet 449 Rdlr., men herefter meget var forbrugt, samt næsten et helt Fad Korender og 2 Foust. Rosiner, brandforsikret for 3.380 Rdlr., intet af Løsoret var forsikret i Brandkassen. Konen Anna Johanne Møller fremstod og afgav en med hendes Mand aldeles overensstemmende Forklaring, og blev hun meget forskrækket, da Bomben faldt og gav en stærk skrattende Lyd fra sig.....

Derpaa begav man sig til Brændevinsbrænder og Avlsmand Niels Rammeskov, Ejer af Gaarden Matr. Nr. 77 paa Adelgade — [nu Matr. Nr. 140, Algade Nr. 4].

Comparenten forklarede, at han var tilstede i sin Gaard den 8. ds. om Eftermiddagen, og saa han, at en Bombe faldt ned i hans Baghus, der var fyldt med Halm paa Lofterne, hvorfor det var Comp. umuligt at slukke Ilden, der strax begyndte paa Taget og i stor Hastighed greb mere og mere om sig, da afbrændte saa Comp.s Baghus, der bestod af 18 Fag, Halvtag 4 Fag, og Sidelængen 6 Fag, ligesom en Del af en Sidelænge paa 6 Fag og Brænderi-Redskaberne blev beskadigede. Compr. var ene hjemme i sin Gaard i Forening med 2 Piger, efterdi alle hans Folk og Familie var dels i Mærken, dels havde forladt Byen af Frygt for Bombardement. Løsoret var forsikret i det københavnske Brandassurance Selskab.“

1849 begyndte Krigen atter, idet vore Tropper rykkede ind i Sønderjylland. Dog, mod Overmagten maatte vi trække os nordpaa, og efter de haarde Kampe ved Kolding og Gudsø tog en Del af vor Hær Stilling i Fredericia, som nu blev indesluttet og bombarderet af Oprørerne og de tyske Rigestropper. Det bør bemærkes, at Fredericia da var i forsvarsdygtig Stand i Modsætning til i 1848, da den blev opgivet. I næsten to Maanedre var Fredericia belejret, indtil vi den 6. Juli Kl. 1 om Natten foretog et for Fjenden overraskende Udfald, fortrinligt ledet og fortrinligt gennemført af vore Afdelinger. Kl. 10 Formiddag var alle Skanser taget og Fjendens Hær dreven paa Flugt, en Mængde Fanger og Materiel faldt i vore Hænder, Sejren var fuldkommen, og siden da fejres hvert Aar Slaget ved Fredericia den 6. Juli til Minde om den danske Landsoldats Bedrift.

I Middelfart blev Beboerne hin Morgen vækket ved den stærke Skydning, nogle Timer gik de i bange Forventning om,

hvad Udfaldet skulde blive, og stor blev Glæden, da man ved Middagstid fik Efterretningen om Sejren. General de Meza havde med sin Brigade deltaget i Kampen, og da han samme Eftermiddag kom med Snoghøj-Færgen til Middelfart, omtaler han i sin Dagbog, at „alle Indbyggerne derovre havde velsignet os og tilsmilet os den ene hjertelige Velkomst efter den anden.“ (11)

Kort Tid efter blev der sluttet Vaabenstilstand, der varede til i Juli Maaned 1850. Med det tyske Forbund blev der sluttet Fred den 2. Juli 1850, og vi havde derefter kun de oprørske Slesvigholstenere at kæmpe med. I Slaget ved Isted den 24. og 25. Juli vandt vi en afgørende Sejr, ligesaa ved Frederiksstad, og skønt der senere stadig forefaldt Smaafægtninger, følte det dog, at Oprørshærens Modstand var brudt. I Foraaret 1851 blev Freden sluttet, og Dannebrog vajede atter indtil Elben.

Da Felttoget i 1850 blev ført i Sydslesvig, mærkede man i Middelfart ikke direkte noget til Krigen i det Aar. •

Disse tre Krigsaar bragte megen Uro og Forstyrrelse for Middelfart, men paa den anden Side gav de gennemdragende eller indkvarterede Tropper en Del Fortjeneste, og adskillige Borgere fik i de Aar lagt noget paa Kistebunden.

1851—63

Saa kom der en Fredsperiode paa 13 Aar, en rolig Tid med solid Fremgang for Middelfart.

En friere Luft blæste over Landet, en Del af de forældede Skranker faldt, og Klasseforskellen begyndte at blive udvisket. Den almindelige Værnepligt var bleven indført 1849, og Konsumtionen blev ophævet; nu kunde Landbrugs-Produkter indføres til Byen uden at betale den forhadte Afgift.

Handelen trivedes paa gammeldags Maade i de store Købmandsgaarde med udstrakte Lofter, der midlertidig kunde rumme alt det Korn, som blev tilført Byen fra det dengang forholdsvis store Opland. Paa den Tid var Kornavlen i fuldt Flor, og den betalte sig godt. Det gav Omsætning ved Havnen, derfra blev alt udført.

I Efteraaret og navnlig i Julemaaneden var Købmændenes Gaarde tæt besat med Bøndernes Vogne og de store Stalde helt optaget af deres Heste. I Butiken kunde Kunderne blive forsynet med de mest forskellige Varer, thi endnu var Handelen ikke specialiseret, som i vor Tid.

Middelfart havde i disse Aar en Handelsflaade saa stor som aldrig før eller senere. I 1861 var her hjemmehørende: 1 tremastet Skonnert, 4 Skonnerter, 2 Skonnertkuffer, 1 Galease, 4 store Jagter, 16 smaa Jagter, 4 Kvaser og 2 Dæksbaade. De større Fartøjer gik i oversøisk Fart endog til Kina og Australien. (1)

Borgernes Indtægter var set med Nutids Øjne meget beskedne, men til Gengæld stod de daglige Udgifter i Forhold dertil, og store Fordringer blev der ikke stillet til Livsfornødenheder, og de offentlige Udgifter var smaa.

De Summer, der skulde bruges for Aaret 1859, var:

Skoleskat	2.187	Rd.	48	Sk.
Fattigskat	1.028	„	54	„
Ligningsskat	255	„	13	„
Vægterløn og Vandvæsen	200	„	0	„
Delinkventomkostninger	150	„	0	„
Renter og tabte Skatter	400	„	0	„
Retsvidner	33	„	32	„
til Skoleraadet	120	„	0	„

4.374 Rd. 51 Sk. (2)

De højest beskattede var: Købmand Meyer 150 Rd., Discontokassen 100 Rd., Brændevinsbrænder Niels Rammeskov 95, Købmand H. S. Hansen og Postmester Achen 80, Købmand J. K. Behrendt og Byfoged, Justitsraad Møller 70, Pastor Fonss 60 og Brændevinsbrænder Niels Poulsen 58 Rd. (3)

Priserne paa Levnedsmidler var i Aarenes Løb steget, men dog var de langt mindre end nu til Dags. Torvepriserne den 29. Maj 1863 var saaledes: Smør 24 Sk., Oksekød 12, Fedekalkvækod 14 Sk. Pundet, Rugbrød 22 Sk. for 8 Pund, Sigtebrød 16 Sk. for 3³/₄ Pund, Æg 18 à 20 Sk. Snesen. (4)

Et lokalt Blad fik Byen i Aaret 1857, da Claudius Madsen begyndte Udgivelsen af „Middelfart Avis“. Claudius Madsen var en meget dygtig Redaktør, han havde Evner til at faa alt med fra By og Herred; de gamle Aargange af hans Blad indeholder meget til Oplysning om Byens Forhold, som ellers nu vilde være gaaget tabt.

Det er benyttet ret stærkt i dette Afsnit.

Den almindelige Opgang i alle Forhold mærkedes ogsaa i den forøgede Post- og Dagvognstrafik. Efter Henstilling fra Postvæsenet blev de af Byens Gader, som Posten passerede, forsynet med en ny og bedre Brolægning, det var Algade, Brogade og Knorregade. I den snævre Algade blev samtidig en Del af de altfor fremspringende Trapper rykket ind, og Apotekets Kældernedgang blev fjærnet, da den spærrede Passagen paa For-tovet. (5)

I 1846 var der af Hensyn til Postens Overførsel bleven installeret et optisk Telegrafanlæg i Middelfart — paa Hjørnet

Middelfart 1860.

Lithografi efter Fotografi optaget fra Teglværket øst for Byen, dèr hvor Kabelfabriken nu ligger. Billedet er korrekt udført, og skønt meget er forandret siden den Gang, kan man dog kende adskillige af de Ejendomme, der endnu er tilbage fra den Tid.

af Kongebrovej og Knorregade — og ved Snoghøj Færgebro. Tilsynet dermed var underlagt de respektive Færgemænd, og til Betjening var paa hvert Sted ansat en Signalist, der lønnedes med 40 Rdl. aarligt. Der kunde nu signaleres, om Dagen ved Hjælp af Vinger paa Signalmasten, om Natten med kulørte Lanterner. En Forudsætning for Signaltjenesten var, at Vejret var sigtbart; paakom der Taage, maatte man bruge den gammel-dags Maade, nemlig at sende en Jolle over med Meddelelsen.

Udgifterne til Oprettelsen af „Signalindretningen“ ved begge Færgesteder var ialt 250 Rdl. (6)

Ved privat Initiativ blev der i Aaret 1858 oprettet en Telegrafstation, som den 13. Januar ved et Søkabel fra Kongebro til Snoghøj blev sat i Forbindelse med Statstelegrafen. (7)

Hermed blev den optiske Telegraf overflødig, da Postvæsenet sluttede Overenskomst med Telegrafanlægget om for en aarlig Godtgørelse af 100 Rdl. at besørge Postvæsenets Depecher og Telegrammer.

Benyttelsen var i det første Aar meget beskeden, der blev afsendt 539 Telegrammer og modtaget 480. Brutto-Indtægten var 409 Rdl. 44 Sk. (8)

Bergerskabet fik i disse Aar ikke som forhen Anledning til at vise sit loyale Sindelag, thi — saa vidt vides — gæstede Kong Frederik VII — mærkeligt nok — ikke Byen under sin Regering.

Med sin Lystjagt „Falken“ kom Kongen af og til her forbi, og da Majestæten Natten mellem 8. og 9. August 1861 laa for Anker i Fænøsund, var der i den Anledning Glædesblus og Hurraraab fra Middelfart Kyst. (9)

Kongens Fødselsdag den 6. Oktober blev aarlig fejret af forskellige Foreninger, i 1859 endog af fire paa forskellige Steder i Byen. (10)

Foreningslivet var begyndt med Syge- og Begravelsesforeningen af 1829, derefter fulgte i 1840 „Foreningen til trængende Haandværkeres og andres Understøttelse i Middelfart“, almindelig kaldt Haandværkerforeningen.

Efter Trearskrigen blev bl. a. følgende stiftet:

1852	Middelfart	Handelsforening,
1858	—	Sangforening,
1858	—	Borgerforening,
1859	—	forenede Skydeselskab,
1860	—	De danske Vaabenbrødres Afdeling,
1860	—	Selskabelig Forening og Læseforening.

Den førnævnte Haandværkerforening havde været i saa god Fremgang, at den i 1853 kunde oprette „Spare- og Laanekassen for Middelfart og Omegn“.

19. December 1853 blev der paa Foranledning af Middelfart Handelsforening foreslaaet oprettet en Bank under Navnet „Disconto-Amortisations- & Laane-Institutet i Middelfart“; Banken begyndte sin Virksomhed den 19. Januar 1854. Det indviklede Navn blev senere ændret til „Disconto-Institutet i Middelfart“.

En Søbadeanstalt havde man allerede i Aaret 1858, den laa ud for Torvet og blev benyttet baade af Mænd og Kvinder, men selvfølgelig ikke samtidig, hvert Køn havde sine bestemte Timer, og Nøglen til Badehusene maatte de badende hente hos Smed Ankersen ved Torvet (11). Der maa have været nogen Søgning, thi to Aar senere blev en ny Badeanstalt aabnet, den laa udfor Østre Kirkegaard (nu Østre Anlæg) (12).

Mulig har disse Badeanstalter foraarsaget, at Myndighederne stillede større Fordringer til den offentlige Renlighed, eftersom Politimesteren i Juli 1860 „paa det alvorligste forbyder at udkaste Latrin-Gødning og andre ildelugtende eller forraadnede Genstande i Stranden langs under Byen, saa vel som paa den Sti, der gaar udenfor Haverne og langs Stranden, samt i de Gyder, der fører fra Hovedgaden og Torvet til Stranden. Ducør udloves til den, der kan anmelde, at Forbudet overtrædes“. (13)

Byen var i Fremgang, derom vidner ogsaa Beboernes Antal:

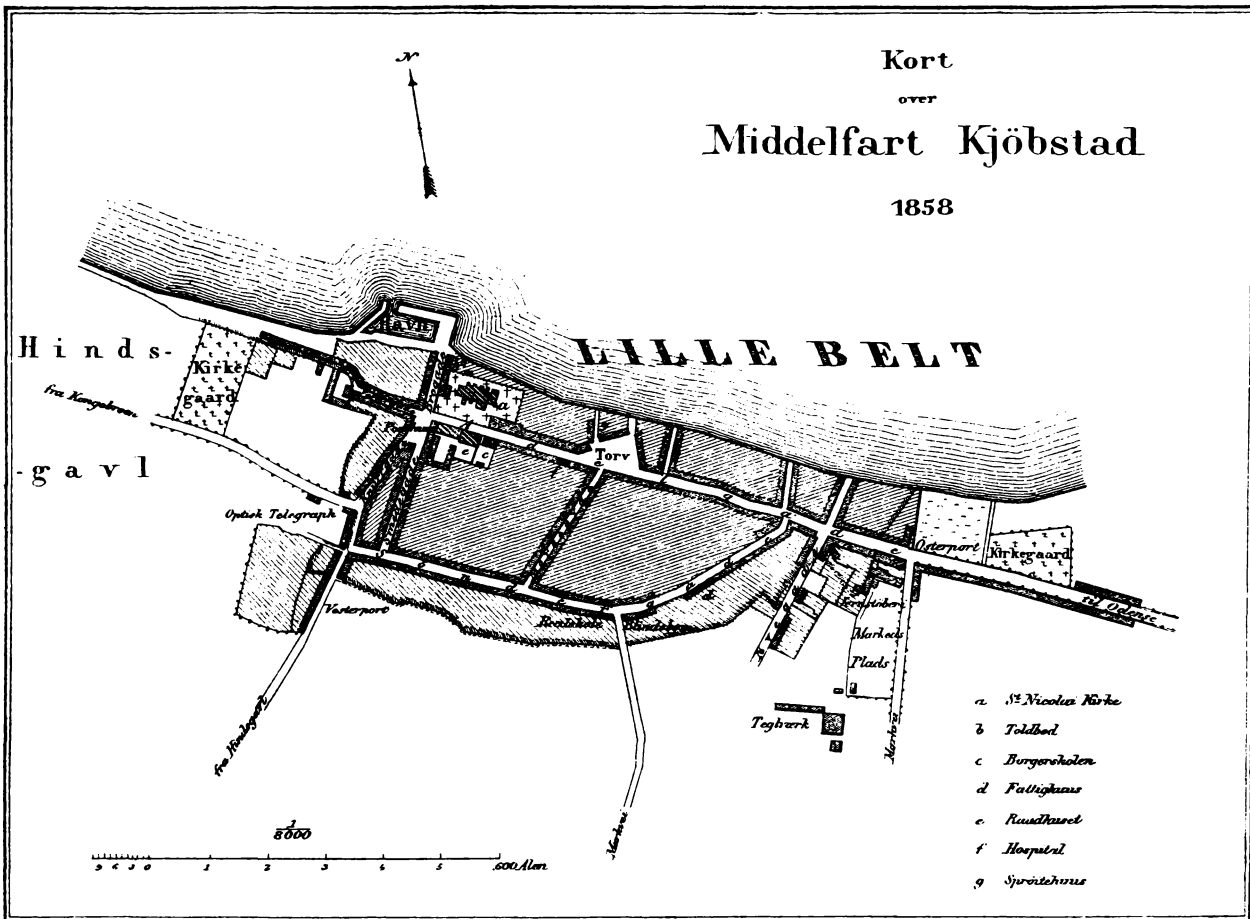
1850	var der	1633	Personer,	
1855	„	„	1840	„ (14)
1860	„	„	2100	„ (15)

procentvis en god Tilvækst.

Købstaden havde i Aaret 1854 323 brandforsikrede Ejendomme, assureret til en samlet Sum af 464,770 Rdl., og nye Gader begyndte at skyde frem. Det formentlig første Hus i Nygade blev

Kort
 over
Middelfart Kjøbstad

1858

Ern Berntzen & Co h^odst.

Byplan efter J. P. Trap: „Kongeriget Danmark.“ 1. Udgave, 1858.

bygget efter 1850, omkring 1860 blev flere Huse opført i Buggesgade, og i „Forstaden“ — nu Østergade — blev opført flere Ejendomme.

Et Jernstøberi var begyndt 1852; syv Aar senere beskæftigede det 8 Mand. Af industrielle Anlæg havde Byen desuden 2 smaa Tobaksfabriker, 2 Teglværker og 5 Brændevinsbrænderier, der aarlig producerede ca. 100,000 Potter Brændevin, et svimlende Tal efter vor Tids Begreb, men det maa erindres, at Prisen derfor var meget lav, og det daglige Forbrug efter gammel Skik meget stort.

1864

Mørke Skyer samlede sig paa Danmarks politiske Himmel. Det var Forholdet til det tyske Forbund, der ikke var endelig løst efter Treaarskrigen 1848—50.

Et Opgør maatte komme, det danske Folk vidste det, men dog var man forunderlig sorgløs. Næsten intet blev gjort for at være beredt, skønt de sagkyndige Gang paa Gang stillede Fordringer om at holde Hær, Fæstningsanlæg og Flaade i Orden. Som saa ofte før gjorde man Regning paa Støtte fra vennligsindede Magter, og som saa ofte før blev vi ladt i Stikken i Farens Stund.

Efter Frederik den Syvendes Død 15. November 1863 forværredes Situationen; den diplomatiske Noteudveksling blev stadig skarpere, og saa kom Krigen 1864, den, der for alle danske staar som et tungt og trist Minde.

For Middelfart blev det en bevæget Tid med mange Oplevelser i Anledning af Krigen, der rykkede nærmere og nærmere og paa et vist Tidspunkt syntes at skulle berøre selve Byens Enemærker.

Som et Udtryk for Stemningen paa hin Tid anføres her nogle Barndomserindringer, meddelt af Adjunkt Otto C. Fønss i hans Bog „Fra de unge Aar“. Man faar deraf et fortrinligt Billede af den mørke Stemning, som prægede Middelfart i de sidste Maaneder af Aaret 1863. (1)

„November var kommen med raa Luft, med Regn og Blæst.

Rygterne om Kongens Helbredstilstand blev pludselig højst foruroligende, og en underlig Beklemthed over for Følgerne af hans mulige Død sneg sig over Sindene.

Saa var det en mørk, sludfuld Morgen.

I Realskolens saakaldte store Klasse, som havde Vinduer til begge Sider, var Bestyreren just begyndt den første Time, og baade han og de Drengene, der ikke sad lige ved Vinduerne, maatte anspænde deres Øjne for at skelne Bogstaverne i Bogen.

Da blev Bestyreren kaldt ud, det var hans Hustru, som havde en alvorlig Meddelelse til ham.

I Klassen var der dødsstille, man hørte kun Lyden af Ægteparrets dæmpede Stemmer.

Da sitrede Luften pludselig af fjerne dumpe Toner; Børnene stirrede opskræmte paa hverandre, — det var Kirkens Klokker, der begyndte at ringe.

I det samme traadte Bestyreren atter ind; han var bleg og saa bevæget ud.

„Kong Frederik den Syvende er død,“ sagde han. „I kan gaa hjem for i Dag, Drengene.“

Med en uvant Stilfærdighed rejste Børnene sig og pakkede deres Skolesager sammen. Øjeblikkets Alvor greb uvilkaarlig de unge Sind og holdt al støjende Glæde over den uventede Fridag nede. Under fuldkommen Tavshed tømtes Skolestuen, og først ude paa Gaden, hvor Klokkernes melankolske Kimen hørtes tydeligt i den kolde Vintermorgen, fik Børnene Mælet igen og spredtes hjemefter i Flokke under halvhøj ivrig Samtale om den skæbnesvangre Begivenhed og dens mulige Følger, saaledes som de forud havde hørt den drøfte i Hjemmene.

I de følgende Dage faldt Livet atter tilbage i sine sædvanlige Folder. Kun den daglige Klokkeringning holdt Bevidstheden om det skete vaagen, og i Byens Manufakturforretninger tog Omsætningen i Sørgartikler et ukendt Opsving, idet alle bedrestillede blandt Befolkningen — først og fremmest Embedsmændene og deres Fruer samt de faa betitlede Personer, Staden talte — ansaa det for en Æressag at anlægge de ydre Tegne paa Landesorgen, for Herrernes Vedkommende i den billige Skikkelse af Hatteflor, for Damernes i den mere kostbare Form af sorte Kjoler eller — hvor Kaarene var beskednere — af Kappebaand og Besætninger.

Paa Bisættelsesdagen holdt Provst Fønss Gudstjeneste i Kirken, hvor Byens unge Piger efter en noget hastig Indøvelse under Kordegnens Ledelse tostemmigt foredrog et Afsnit af

H. C. Andersens Sørgekantate: „Nu kommer Kongens Lig —“ fra det tilhyllede Orgels Pulpitur.“

Mandag den 16. November udgik Byens eneste Avis med sort Rand og meddelte, „at Kong Frederik den Syvende igaar Eftermiddag Kl. 2³⁵ er død paa Lyksborg Slot“ (2).

Indkaldelserne begyndte, og den 4. December blev Redaktoren af Middelfart Avis Claudius Madsen, der var Premierlojtnant i Krigsreserven, indkaldt til 3. Infanteri Regiment.

Rygterne begyndte at svirre. I December hed det sig, at der i Middelfart skulde oprettes Lazaretter til 150 Senge, og Raadstuen, Borgerskolen, muligvis ogsaa „Hotel Odin“s store Sal (nu Hotel Victor) m. m. var allerede udtagne, Hindsgavl ligeledes. (3)

Med det nye Aar begyndte Gennemmarchen af vore Tropper, den 2. Januar 88 Trainkuske og den 4. 175 do., begge Hold kun for en Nat, de skulde videre til Fredericia (4). Den 16. Januar blev 13. Infanteri Regiment indkvarteret for en Nat (5). Om deres Ankomst fortælles: „Den første Bataillon [der menes Regiment] var 13de. Den bestod af Slesvigere. Vi Drengene modtog dem paa Landevejen, der fører til Assens. Kommandoen var dansk, men indbyrdes talte Soldaterne tysk. Musiken spillede „Den tapre Landsoldat“, da Bataillonen rykkede ind i Byen.“ (Mandskabet var fra Holsten). (6)

Ved Slutningen af Januar var den største Del af vor Hær samlet ved Dannevirke, ved dette Rigets gamle Bolværk troede man at kunne holde Stand mod de tyske Hære.

Den 1. Februar begyndte Fjendtlighederne med Forpostfægtninger og et Angreb ved Mysunde. Men snart indsaa Hærens Chef, General de Meza, at Stillingen var uholdbar, og i et Krigsraad den 4. Februar blev det besluttet at rømme Dannevirke. Næste Aften begyndte Tilbagetoget.

Det danske Folk blev som sønderknust ved Efterretningen derom, og først langt om længe blev man bekendt med Sagens rette Sammenhæng, nemlig at den langt overlegne Fjende ved en Storm kunde have tilintetgjort næsten hele vor Hærstyrke.

Vor Armé drog mod Nord, en Del af den til det feltbefæstede Sundeved og Als, en Del til Fæstningen Fredericia, og Resten forsøgte at holde Stand mod de fremrykkende Fjender.

Den 18. Februar besatte Preusserne Kolding (7), og den 8. Marts blev Fredericia Fæstning indesluttet. (8)

Dermed var der stærk Udsigt til, at Kampen kunde komme til at foregaa ved Middelfart.

Forholdene ved Lillebælt blev den 19. Februar rekognosceret af en Artillerikaptajn og en Ingeniørkaptajn. Disse Officerers Rapport gik i det væsentlige ud paa følgende:

Batteriet paa Strib havde der været arbejdet paa siden midt i Februar, Jordarbejdet ved Brystværnet var færdigt, kun den indre Skraaning var ikke beklædt. Krudtmagasinet var paabegyndt.

De fra Krigen 1848—49 stammende Batterier ved Lillebælt henlaa i følgende Tilstand:

Store Hindsgavl Batteriet kunde uden stort Arbejde sættes i Stand; af Krudtmagasinet fandtes endel Rester.

Lille Hindsgavl Batteriet og Mellembatteriet var fuldstændig sløjfede, paa Højderne, hvor de havde ligget, fandtes tætte Grantræbeplantninger.

Kongebro Batteriet var fuldstændig sløjfet, men paa Højderne, hvor det havde været, var ingen Beplantning, saa at Skyts kunde bringes i Virksomhed paa Batteriets Plads.

Skovbatteriet vilde uden stort Arbejde kunne sættes i brugbar Stand.

Middelfart Batteriet var fuldstændig sløjfet (det havde ligget ved Enden af Vestergade paa den nuværende Kirkegaard).

Støttet til denne Rapport foreslog Artillerikommandoen, at Strib Batteriet skulde armeres med 8 Stk. 84 Pd.s G. K. og 4 Stk. 36 Pd.s K. K., og Store Hindsgavl Batteriet, Kongebro Batteriet og Skovbatteriet skulde bringes i tjenstdygtig Stand og armeres hvert med 4 18 Pd.s K. K., hvorimod Anlægget af Lille Hindsgavl Batteriet, Mellembatteriet og Middelfart Batteriet midlertidig skulde bortfalde.

Artilleri Betegnelserne er efter Generalstabens Værk.

De forkortede Betegnelser for Skytset betyder:

G. K. = Granatkardæsk-Kanon.

K. K. = Kuglekanon.

r. K. = riflet Kanon.

$12\frac{1}{24}$ Pd.s Feltkanoner = 12 Pd.s eller 24 Pd.s Feltkano-

ner, der passede i samme Lavet og fulgtes i Batteri sammen.

Da Anlæg af Krudtmagasiner i Batterierne maatte opgives, foresloges Kauslunde Kirke til Hoveddepot for Ammunitionen til samtlige Batterier ved Lillebælt med et Mellemd Depot for Strib Batteriet i et nær ved dette Batteri liggende Hus.

General Wilster inspicerede i de første Dage af Marts Kystbevogtningen paa Fyen og foreslog ved Lillebælt de samme Batterier som Artillerikommandoen med Undtagelse af det i Skoven ved Middelfart, hvilket Generalen ønskede henlagt til Højderne ved Skærbæk Mølle, hvilket nævnte Kommando derefter tiltraadte.

Til Sikring af Fænø afgik først i Marts Kanonbaaden „Willemoes“. Den stationeredes i Fænø Sund og skulde observere Færvandet fra Hindsgavl til Fønsskov samt om Natten udsende Patrouillebaade.

Fjenden havde da paa Stenderup Strand opkørt Skyts mod Fænø og kunde i Kolding Fjord uhindret og skjult træffe sine Forberedelser til en Baadovergang. (9)

Fartøjerne fra den nærmest ved Fyn værende jyske Kyst var alt i Midten af Februar overførte til Fyen, og Snoghøj Færge inddraget.

Til Kystbevogtning blev der den 1. Marts afgivet 2 Kompagnier af 13. Regiment fordelt paa Hindsgavls Odde, Fænø, Middelfart og Skrillinge med $\frac{1}{2}$ Kompagni hvert Sted. Kavalleriet, der fik Stabskvarter i Middelfart, afgav et Detachement af 2. Dragonregiment til Infanteriet og besørgede Kystbevogtningen paa Fløjene mod Nord indtil Rubæks Mølle, mod Syd indtil Tønnæs Odde. (10)

Mandskabet i det nævnte 13. Regiment bestod af Sydslesvigere og Holstenere, og hver Nat rømte nogle af dem i stjaalne Baade.

Fjenden gik stadig videre nordpaa, den 8. Marts angreb han med en stor Styrke, trængte vore Tropper mod Øst og inde-sluttede Fredericia.

I Middelfart hørte man den Dag Skydningen fra den jyske Kyst og blev Vidne til, at 20. Regiments 1. Kompagni, Kaptajn Daue, blev trængt ned mod Snoghøj, blev afskaaret og maatte overgive sig. Det var om Middagen mellem Kl. 12 og 1. (11)

Østerrigsk Feltvagt Nr. 1 ved Damgaard.

En Skoledrengs Erindring herom:

„Og saa husker jeg naturligvis, da Kaptajn Dauc med sine Mænd af 20. Regiment blev tagne til Fange ret Vest for Snoghøj.

Vi var i Borgerskolen, da vi hørte livlig Skydning i Retning af Kolding, og selv den mindste Pog forstod, at nu rykkede Fjenden ind i Nørrejylland.

Vor Lærer — L. P. J. Petersen — gav os straks fri, og hjem løb vi, hvad vi kunde.

For os var Krigen begyndt.

Vel havde vi set, at Mængder af Soldater var færgede over Lillebælt, og at mange Orlogsmænd var støvnede Byen forbi, men denne Skydning gav os Vished for, at Krigen nu kom os ind paa Livet.

Da vi vel var hjemme, løb vi ned til Stranden og saa dri-

vende Kanonrøg over Henneberg Skov, Soldater, der først retirerede, senere gjorde Holdt og skød ind i Skoven, hvor Fjenden stod, og som saa atter retirerede....

Vaabnene glimtede i Solen.

Tyskerne kørte flere Kanoner op: Hvid Røg og Bulder!

Og vi saa Infanteri forsvinde mod Nordøst, bag Snoghøjs Gaard og Have mod Fæstningen.

Men den standhaftige Kaptajn Daue blev staaende, til han blev taget til Fange, idet han blev omringet og drevet ned til Stranden.

Soldaterne vinkede med hvide Lommetørklæder og hev deres Geværer ud i Bæltet.

Fem Mand undløb, og jeg ser endnu for mig, hvorledes disse raske Soldater løb langs Stranden fra Snoghøj mod Lyngsodde. Om det lykkedes dem at undslippe, ved jeg ikke — de havde i hvert Fald fortjent det.“ (13)

Den hidtil saa ublandet civile By skiftede helt Fysiognomi. Gaderne genlød af Hornsignaler, Stenbroen af de marcherende Kolonnens taktfaste Trin. I Hovedgaden hos Byfogden residerede Generalen, og Regimentets Musikkorps spillede daglig i Middagstimerne udenfor hans Kvarter under livlig Sammenstimlen af Befolkningen. Raadhuset og den gamle Borgerskole indrettedes til Lazaret; en ældre falleret Restauratør steg pludselig til Rangsperson som uniformeret Lazaretforvalter, og Byens Skoleungdom nød det uvante Skuespil af Militærbegravelser med Sørgemusik og Geværer. Soldater saas i hvert eneste Hus; selv Søndergades Smaafolk, hvis Lejlighed kun bestod af Stue og Køkken, fik deres Indkvartering, oftest naturligvis kun en enkelt Menig, som ganske sluttede sig til Familien, hjalp med i Køkkenet og gennem sin Naturalforplejning ydede et velkomment Bidrag til Fællesmaaltiderne, som i denne Tid hyppigere end ellers havde Kødretter at fremvise. (14)

Efterhaanden som den lige over for liggende jydsk Kyst besattes af Fjenden, steg Spændingen hos Befolkningen, hvem Krigen nu var rykket lige ind paa Livet. Drengene klatrede om Dagen op i Kirketaarnet for at spejde efter fjendtlige Forposter hinsides Bæltet eller efter Røgen af de Skud, der fra Fjendens Batterier rettedes mod det belejrede Fredericia.

Om Aftenen trak store Skarer, civile og militære, ned til Stranden for at iagttage Ildskæret paa den nordlige Himmel og de nu og da opslikkende Luer fra den brændende Fæstningsby. (15)

Desværre var vi ikke saa forberedt, som vi burde have været, i Byens Avis bemærkes da ogsaa i dens Omtale af Kampen, at „det synes ogsaa her forunderligt, at Batterierne ved Strib ikke var belagte med Kanoner, skønt der nu i lang Tid er arbejdet paa disse Dag for Dag. Der sendtes ogsaa Granater imod Batterierne ved Kongebroen, uden at gøre Skade.“ (16)

En af disse faldt og sprang i Hindsgavls Gaard.

Da Kommandanten i Fredericia erfarede, at Kaptajn Daues Kompagni ikke kom tilbage, sendte han derfor Kl. 12⁰⁰ telegrafisk Ordre til Pladskommandanten i Middelfart om at paabyde Færgevæsenet at hjælpe forsprængte Tropper ved Snoghøj over til Fyen samt om at lade Kanonbaaden Willemoës assistere herved. Dette Paabud kom dog ikke til Udførelse. Saa vel fra Middelfart som fra Kystbevogtningen paa Hindsgavl indløb der Melding om, at man mellem Kl. 12 og 1 havde set en Styrke paa henved et Kompagni blive omringet og taget tilfange paa Stranden syd for Sønderskov Gaarde. (17)

I Middelfart Avis for den 21. Marts beskyldtes Chefen for den nævnte Kanonbaad for ikke at have gjort sin Pligt ved at gribe ind i Kampen og hjælpe det betrængte Kompagni. Denne Beskyldning viste sig at være grundløs, hvilket meddeltes i Bladet den 18. April. Rimeligvis har hele Affæren udviklet sig og er endt saa hurtigt, at der slet ikke blev Tid til, at Kanonbaaden kunde gribe ind. (18)

Krigen fortsattes, stadig lige uheldig for os. Den 18. April blev de sønderskudte Dybbøl Skanser stormet af Preusserne efter et saa sejt og tappert Forsvar, at det vakte hele Europas Beundring, men heller ikke mere, thi ingen af Stormagterne vilde hjælpe os. Og Fæstningen Fredericia blev rømmet uden Kamp den 28.—29. April. Det var meget mod Kommandantens Ønske; thi den var efterhaanden bleven sat i nogenlunde forsvarsdygtig Stand, men Krigsministeren befalede Rømningen. Denne lykkedes uden Angreb fra Fjenden.

Kl. 1 Eftermiddag den 29. April saas fra Middelfart det østrigske Flag vaje fra Fredericia Vold. (19)

Et Angreb paa Fyen kunde nu ventes og især ved Kysten af Middelfart, hvor en Overgang lettest kunde foretages.

Til Fyens Forsvar var der i Begyndelsen af Maj sammendraget 12—13,000 Mand. (20) Heraf skulde 14. Regiment besætte Kyststrækningen fra Baaring Vig til Hindsgavl samt Fænø, 7. Regiment Fønsskov Odde og Kysten mod Syd til Brendaa, 4. Dragonregiments 1. Halvregiment bevogtede den mellemfaldende Kyststrækning samt Kysten ved Baaring Vig. 13. Regiment holdtes i Reserve i Indslev og Fjelsted m. m., 6. og 3. Batteri lagdes henholdsvis i Middelfart—Stavrby og i Rolund—Viby, 12. Batteri i Roerslev Sogn. (21)

Kanonbaaden „Hauch“ stationeredes i Fænø Sund.

Arbejderbataillonen, der før gjorde Tjeneste i Fredericia, blev lagt i Middelfart til Anvendelse ved Anlæg af Kystbatterierne; den blev senere paa Grund af de hyppige Desertioner forlagt til Roerslev, Voldby og Kustrup; kun et Kompagni forblev i Middelfart. (22)

3. Brigade fik Stabskvarter i Middelfart. (23)

Den uheldige Krig virkede nedslaaende paa Folket. Det meste af Jylland var besat af Fjenden, man var knuget af de mange Nederlag og de store Ofre af Landets bedste Sønner syntes til ingen Nytte.

Og i Geledet var man misfornøjet med denne Krig, hvor Hæren stadig retirerede. Særlig utilfredse var de gamle Forstærkningsmænd, „Førglemmigejerne“, som de kaldtes, da deres Uniform bestod af en Felthue, islandsk Trøje og en blaa Dragonkappe. Infanteristerne saa i deres luvslidte Klæder fæle ud — men værst var det med „Dunkene“ (o: Arbejderbataillonen), de sled deres civile Klæder og lignede et Korps af Lazzaroner. (24)

Ved Snoghøj kunde man daglig se østrigske Infanterister, der holdt enkelte Poster udstillede ved Kysten. I Terrainet mellem Snoghøj og Damgaard saas af og til store Infanteripatrouiller, ligesom enkelte Smaapatrouiller bevægede sig langs Stranden. (25)

I alt det triste og haabløse kom da Efterretningen om Træf-

ningen ved Helgoland den 9. Maj, hvor vor Nordsø-Eskadre, bestaaende af Fregatterne „Niels Juel“ og „Jylland“ samt Korvetten „Hejmdal“ mødtes med en jævnbyrdig østrigsk-preussisk Eskadre, der efter en haard Kamp blev saa ilde tilredt, at den maatte retirere ind paa Helgolands neutrale Territorium.

Den 10. indløb Meddelelse fra Krigsministeriet om Afslutning af en Vaabenhvile paa 1 Maaned fra den 12. Maj at regne. De krigsførende Parter skulde beholde deres respektive Stillinger tillands og tilvands og forpligte sig til ikke at forstærke dem under Vaabenhvilen. Blokaden skulde hæves fra dansk Side, og Østerrig og Preussen forpligte sig til at lade Handel, Samfærdsel og Administration gaa sin regelmæssige Gang i Jylland og til ikke at hæve Krigskontributioner. (26)

Som Følge af Vaabensstilstanden blev Samfærdselen mellem Fyen og Jylland genoptaget, men efter den østrigske General v. Gablenz' Forslag indskrænket til kun at finde Sted mellem de to Punkter Middelfart og Snoghøj, og Passagen erklæredes da aaben fra begge Sider for alle undtagen Militærpersoner. (27)

Det var formentlig i den Anledning, at et Par østrigske Officerer var i Middelfart den 16. og 18. Maj. (28)

Paa Posthusets Port blev der den 19. Maj opslaaet følgende:

Overenskomst
betræffende Reglerne for Samfærdselen mellem
Middelfart og Snoghøj.

Punkt 1. Samfærdselen mellem Middelfart og Snoghøj er aaben for alle med lovlige Passeersedler eller Rejsepasse forsynede Individider.

Punkt 2. De passerende Individider have at lade deres Passeersedler eller Rejsepasse visere ved den Kais. Kongl. østerrigske Militair-Pladscommando paa Snoghøj, henholdsvis ved den Kongl. danske Militair-Pladscommandant i Middelfart.

Saaledes afsluttet og udfærdiget i Haab om højere Stadfæstelse.

Middelfart, den 16. Maj 1864 Kl. 12^{1/2} Mid.

Krieger,
Oberstl., Pladscommandant.

Dittrich,
Captain i den k. k. østerrigske
Generalstab. (29)

Skanse ved Strib.

„Under Vaabenhvilen gik Færgen over til Snoghøj, og jeg var med en Gang, Østrigerne laa der, de var glade ved os Drenge, vi red paa deres Ryg til gensidig Fornøjelse. I den store Bakke syd for Kongebrogaarden var der gravet Barakker for Soldaterne, og hele Kongebrovejen var belagt med et tykt Lag Halm, hvorpaa Soldaterne sov. Jeg husker, at Kong Christian IX's Navnetræk med Krone over var skaaret i et stort Bøgetræ inde i Skoven.“ (30)

Status af de faste Batterier var ved Vaabenhvilens Begyndelse følgende:

Stribbatteriet: 12 Stk. 84 Pd.s G. K. og 4 Stk. 36 Pd.s K. K., alle paa høje Affutager.

Skærbæk Batteri: 4 Stk. 18 Pd.s K. K. paa Slæde.

Kongebro batteriet: to tildels indskaarne Placementer, hvert

for 2 Stk. 12. Pd.s riflet Skyts med Skydeskaar til Frontalild og 4 Stk. 18. Pd.s K. K. paa Slæde.

Vasnæs Batteriet: 4 Stk. 18 Pd.s K. K. paa Slæde. Dette Batteri befaledes den 9. Maj omdannet og forstærket for 4 Stk. 12 Pd.s r. K., men denne Omdannelse kunde under Vaabenhvilen ikke finde Sted.

Alle øvrige Batterianlæg var kun paabegyndte eller projekterede. (31)

Ved Havnen var der siden Vaabenhvilen indrettet en Vagtstue for de Soldater, der havde Opsyn med Overfarten. Den var i Købmand Meyers Pakhus, der laa i Fortsættelse mod Nord af Hotellet, altsaa i den vestlige Side af Brogade. (Denne Bygning blev nedbrudt faa Aar efter Krigen af Hensyn til Udvidelsen af Havnepladsen.)

Vaabenhvilen blev forlænget med 14 Dage til den 25. Juni incl. (32)

I de seks Uger, den varede, blev der arbejdet paa Batterierne ved Lillebælt, som den 26. Juni var i følgende Tilstand:

1. Ved Røjle Mose: 2 12 Pd.s riflede Kanoner.
2. (Ved Røjle Mose: kun et Placement.)
3. Ved Strib: 2 12 Pd.s riflede Kanoner.
4. Stribbatteriet: 4 8 $\frac{1}{2}$ Pd.s Granat Kanoner; Kanonerne skulde sættes paa Bridsk; Jordarbejdet ikke færdigt.
5. Strib Batteriet: 2 12 Pd.s riflede Kanoner.
6. Ved Rudbæk: 2 12 Pd.s riflede Kanoner.
7. Ved Skærbæk: 4 18 Pd.s Kuglekanoner; Kanonerne skulde sættes paa Bridsk.
8. Ved Skærbæk: 4 2 $\frac{1}{2}$ Pd.s riflede Kanoner; monteret paa 1 Kanon nær.
9. (Ved Teglværket: ikke monteret.)
10. Ved Kongebro: 4 12 Pd.s riflede Kanoner og 4 18. Pd.s Kuglekanoner; de 4 sidstnævnte skulde sættes paa Bridsk.
11. Ved Kongebro: under Udførelse.
12. Ved Kongebro: under Udførelse.
13. Ved Vasnæs Batteriet: 3 12 Pd.s riflede Kanoner.
- 14a. Ved Vasnæs Batteriet: 2 $12\frac{1}{24}$ Pd.s Feltkanoner.
- 14b. Ved Vasnæs Batteriet: 2 12 Pd.s riflede Kanoner; Batteriet ikke fuldt færdigt.

I Kvarter paa Skrillinggaard.

15. Ved Slotsruinerne: 2 12 Pd.s riflede Kanoner og 2 $12/24$ Pd.s Feltkanoner; ikke fuldt færdigt.
16. Paa Fænø: 2 4 Pd.s riflede Kanoner, ligeledes.
17. Paa Fænø: 2 4 Pd.s riflede Kanoner, ligeledes.
18. Paa Fænø: 2 4 Pd.s riflede Kanoner, ligeledes.

Bevogtningen af Kyststrækningen i Vestfyn var saaledes: (33)
 3. Brigade (Stabskvarter: Vejlbj) havde Bevogtningen og Forsvaret af Kyststrækningen fra Flaskebugt i Baaring Vig til Teglværket ved Middelfart,

8. Brigade (Stabskvarter: Skrillinge) Kysten fra Teglværket ved Middelfart til Gamborg Fjord,

13. Regiment fra Gamborg Fjord til Føns Vig.

4. Dragonregiments 2. Halvregiment bevogtede Kysten fra henimod Bogense til Flaskebugt og fra Føns Vig til Avernæs.

7. Brigade (Stabskvarter: Margaard), 1. Halvregiment Gardehusarer (Stabskvarter: Indslev) samt Divisionsartilleriet udgjorde Reserve.

3. Divisions Stab laa i Gamborg, Overkommandoen i Odense.

Bavner vare rejste paa forskjellige Punkter ved Kysten; en Centralbavne fandtes i Omegnen af Kauslunde. Naar Fjenden angreb et Distrikt, skulde Bavnerne i samme tændes, hvilket skulde være Signal til, at de i Distriktet værende Tropper skulde træde under Gevær. Naar Divisionen lod Bavnen ved Kauslunde tænde, skulde alle andre Bavner tændes, og samtlige Divisionens Afdelinger træde under Vaaben. Trainet skulde ved Alarmering sendes til Indslev.

5. Ingenieurkompagni (underlagt Landgangsbrigaden) beordredes d. 26. til pr. Vogn at afgaa til det vestlige Fyen til Tjeneste ved 3. Division til Arbejde paa Befæstningsanlæggene ved Lille Bælt, indtil det kunde blive afløst af et Kompagni fra Jylland. (34)

Paa det Tidspunkt var man beredt til at modtage Fjenden.

Med den 26. Juni udløb Vaabenstilstanden, og Fjendtlighederne kunde derfor ventes naarsomhelst.

Allerede den 29. Juni om Morgenen gjorde Preusserne Landgang paa Als; det lykkedes dem efter en haard Kamp at faa Fodfæste paa Øen, men de fandt det dog ikke tilraadeligt at forstyrre vore Troppers Indskibning paa Kegnæs.

Dermed var den sidste Del af Sønderjyllands Omraade besat af Fjenden, og nu kunde der med stor Sandsynlighed ventes et Angreb paa Fyen.

I Middelfart havde man den 8. Maj 1848 oplevet, at Byen blev bombarderet, mange af Beboerne erindrede endnu hin uhyggelige Dag, og da der nu atter kunde ventes noget lignende, vaagnede Rædslen for, hvad der kunde ske.

Herom meddeler Middelfart Avis den 27. Juni:

„Vaabenhvilens Udløb og Fjendtlighedernes Gjenudbrud og den heraf følgende Frygt for, at Touren til at bombarderes nu er kommen til Middelfart, har i de foregaaende tre Dage fremkaldt et stærkt Røre her i Byen, idet Folk ere flyttede efter en storartet Maalestok. Vi finde det ganske naturligt, at Enhver efter Evne har sørget for at flytte alt værdifuldt og mindre nødvendigt Bohave o. s. v. bort. Og dog kunne vi ikke rigtig gjøre os fortrolig med den Tanke, at Byen skulde blive Gjenstand for et ligefremt

Bombardement. Men ikke desto mindre har Frygten sin fulde Berettigelse i Fjendens af Erfaring bekjendte Hensynsløshed samt i hans ligeledes bekjendte Bestræbelser efter at foretage Noget, hvorved han troer at kunne gjøre Befolkningen „mør“. I afvigte Nat er der pludselig fremstaaet flere Forskandsninger, saaledes et for otte Stykker Skyts til Beskydning af Odense-Vejen. — Saadanne Anlæg ere jo meget velskikkede til at indgyde Private Respekt, og det undlader ej heller sin Virkning. Den blotte Tanke om en mulig Beskydning har saaledes været mere end tilstrækkelig for Gjæstgiveriforpagter Jacobsen til at tage „Reisaus“. Allerede igaar maatte Gjæsterne nøjes med halv Middagsmad, og i Aftes vare kun Færre saa heldige at opnaa en Portion Smørrebød til Aftensmad. De fleste fik intet. Hr. Jacobsen har afvigte Nat absenteret sig tilligemed sin hele qvindelige Besætning; kun en Opvarter og en Karl er bleven tilbage. Idag er et Franskbrød, lidt Smør og en Kop Kaffe Alt, hvad „Behrendts Hotel“ i Middelfart kan yde.“ (35)

De følgende Dage viser Frygten sig i adskillige Kundgørelser om midlertidig Flytning fra Byen: Vends Herredskontor til Roerslev Mølle, hvortil ogsaa Tingstedet for Herredet forlægges, Klasse- og Varelotteriets Kollektør til Aulby, Læge Schou til Roerslev, Urmager Subcleff til Vejlbjby, Rebslager Holst til Indslev Taarup, Skomager Bjørn med Svend til Asperup og Jordemoder Madam Christensen til Aulby etc. (36)

Om hine Dages utrygge Stemning anføres her nogle Uddrag:

28. Juni 1864: „Jeg var i Middelfart i Lørdags (25. Juni), jeg traf Fader, Moder og Frederikke i Contoiret i Færd med Indpakning af Møbler, det var i Sandhed et sørgeligt Syn.....“

Naa, nu har jeg været i Middelfart, igaar Aftes kom jeg kørende derind og tilbage igen efter 2 Timers Op- hold.... Jeg havde lovet at komme igen næste Dag, Søndag, og kom ikke, det ene Rygte gik værre end det andet, og alt bidrog til at gøre det uhyggeligt. Hvad Under derfor, at de besluttede dem til ikke at blive i Gaarden

om Natten. Om Aftenen spadserede de derfor ud af Byen, og Jens kom kørende bagefter; da de vare komne til Vogns, kørte de til Svendstrup. Fader, Jørgensen og Carl fik Plads i noget Halm i en Lade, hvorimod Moder og Frederikke bleve siddende paa Vognen i en Port og frøs antagelig rædsomt. Noget slukørede vendte de næste Morgen tilbage og fandt alt, som de forlod det. De lovede alle hinanden ikke oftere at forlade det kære Hjem for Skrækken, men sige nu, at de paa ingen Maade forlade Gaarden, før Fjendens Bomber og Granater falde ned i Byen.“

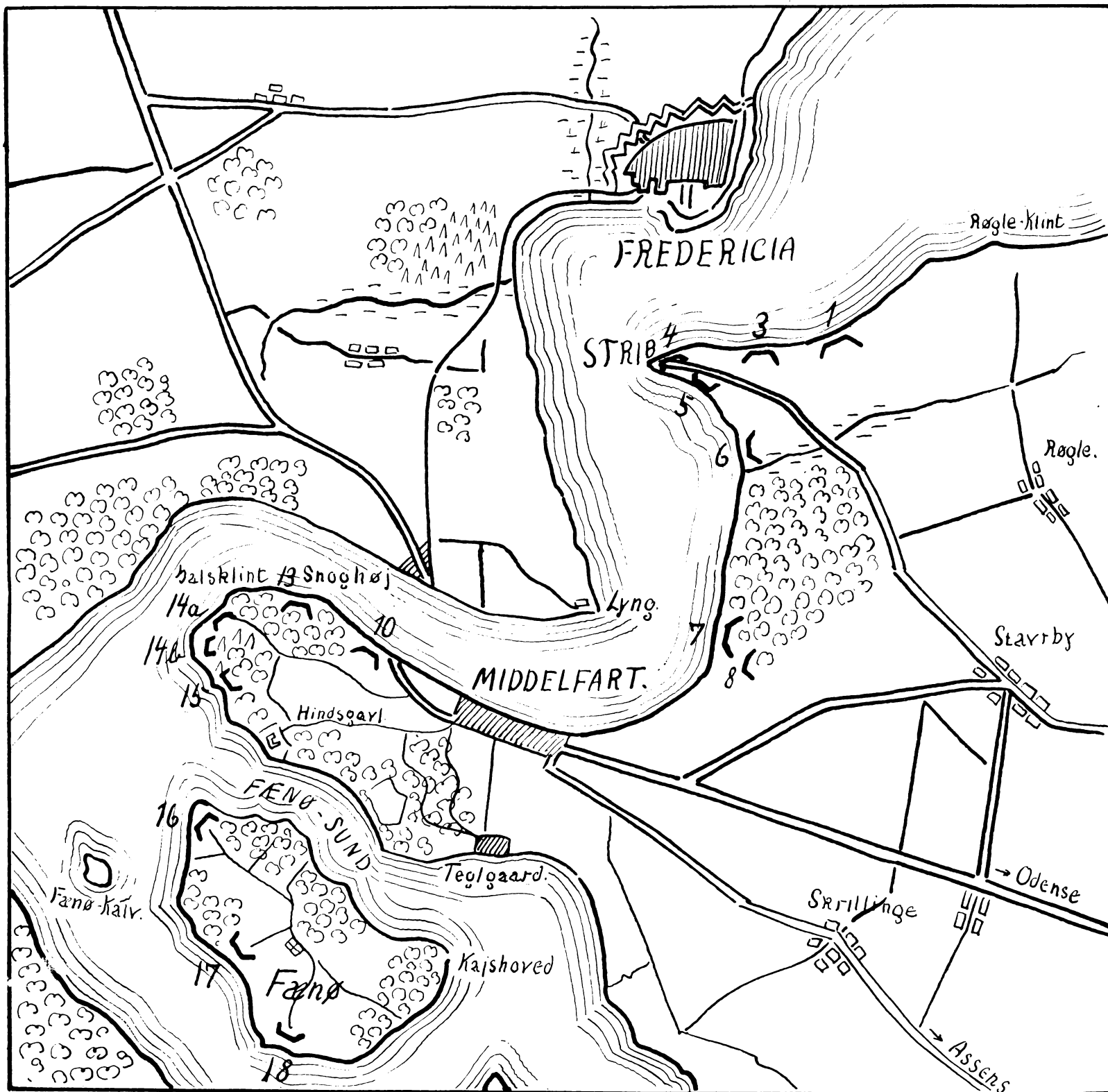
30. Juni 1864: „Jeg har gjort Fader bekendt med, at Fjenden har foretaget Landgang paa Als og derovre faaet Fodfæste, dette har vakt almindelig Bestyrtelse her i Divisionen og maa vel vække mere Forskrækkelse for de ulykkelige Middelfartbeboere.“ (37)

„En Dag, da jeg kom ned i Kontoret og skulde bede Fader om at komme op til Eftermiddagskaffe, stod Kap-tajn Pio [Kompagnichef ved 8. Regiment] der, og han blev ved med at sige, at Fader skulde kjøre bort den Nat, da de sikkert troede, at Tyskerne vilde begynde at skyde samme Nat, og vort Hus laa saa nær. Fader betænkte sig lidt, men da det blev henad Aften, kørte vi paa Landet

En Dag stod et Kompagni opstillet til Exercits uden for Hotellet. Da kom der en Kugle fra Tyskerne, men heldigvis faldt den lige udenfor Broen. Officeren tog det med Ro: „Nu maa vi hellere flytte højere op i Byen.“ (38)

Maaneder igennem havde Hæren hidtil været splittet til Forsvar af de forskellige Landsdele og til Udførelsen af forskellige Hverv, og paa alle Punkter, Als, Fredericia og Nørrejylland — Vendsyssel — havde man følt sig svag. Underlegenheden i Tal paa hvert enkelt af disse Punkter var derfor kommen til at veje tungt i Vægtskaalen. Hæren var nu endelig bleven samlet og stod i en forholdsvis stærk Stilling. Dette bevirkede et fuldstændigt Omslag i Stemningen. Tilliden til egen Kraft voksede, — og i Hæren opstod der efterhaanden en almindelig Følelse af, at Fjenden, hvis han forsøgte en Overgang, vilde berede sig et Nederlag.

Fra Fjendens Side nærede man Betænkelighed ved at angri-

6000 Alen .

Skanse-Anlæg i Sommeren 1864, efter et mindre Kort i Generalstaben: „Den dansk-tydske Krig 1864“, tegnet af Førstelærer Frits Behrendt.

be en Stilling, hvor man traf den samlede danske Hær; en Landgang skønnedes vel ikke udførlig, særlig naar henses til den store Overmagt, hvorover man raadede, men man var ikke blind for Farerne ved Foretagendet, og forudsaa, at det i hvert Fald vilde kræve store Ofre. (39)

Belejringstilstand indtraadte fra den 7. Juli, bekendtgjort ved følgende Opslag paa Postgaardens Port:

Fra Hærens Overcommando har Pladscommandantskabet her i Byen modtaget følgende Skrivelse:

„Ifølge den mig hertil givne Bemyndigelse bliver herved Fyen og nærliggende Øer erklærede i Belejringstilstand.“

Hvilket herved meddeles til fornøden Efterretning og Iagttagelse.

Pladscommandantskabet i Middelfart, den 7. Juli 1864

Krieger,

Oberstltn. og Pladscommandant. (40)

Fra den 5. Juli omordnedes Kystbevogtningen, idet 5. Brigade (8. og 15. Regiment) med Stabskvarter i Vejlbjby overtog Bevogtningen af Strib Halvø fra Baaring Bro til Rudbæks Vandmølle, og 3. Division (3. Brigade, (10., 16. og 17. Regiment), og 7. Brigade (11., 12. og 13. Regiment,) 4. Dragon Reg.s 2. Halvreg., 1., 6. og 11. Batteri, 2. og 5. Ingeniørkompagni) (Stabskvarter: Gamborg,) overtog Kysten fra Rudbæksmølle til den inderste Del af Gamborg Fjord.

Heraf blev af 7. Brigade stillet 1 Bataillon som Kystvagt paa Hindsgavis Odde, 1 Bataillon paa Fænø og tilbageholdt 1 Regiment som Reserve i den øst for Hindsgavl liggende Skov.

Divisionen havde indbyrdes Forbindelse ved Telegrafene og Relaisposter, et Bavnesystem indrettedes langs Kysten og paa flere af Øerne i Lille Bælt. Med Marinen aftaltes Signaler, der angav, naar Angreb fandt Sted og saa vidt gørligt med hvilken Styrke. (41)

Et strengt Kampberedskab iagttoges. Den 7. befaledes, at de i Reserve liggende Afdelinger fremdeles hver Nat indtil videre, navnlig i stille Vejr, skulde rykke frem til Bivouakstillinger,

hvor de var „à portée“ (indenfor Rækkevidde) til Imodegaaen af Landgangsforsøg.

Alle Tropper var herefter under Gevær fra Kl. 11--3 Nat. Et Strandvagtkorps oprettedes til Forhindring af Spioneri; i Korpsset indtraadte dertil egnede Kystbeboere. Den private Telegrafering stilledes under militær Kontrol, og Postforsendelser til de af Fjenden besatte Dele af Landet samt til Tyskland tilbageholdtes i 5 Dage inden deres Afsendelse. Endelig udgaves en Anordning om Skibes og Personers Adgang til og Afrejse fra Fyen, ved hvilken man tilstræbte at sikre Øen imod at betrædes af mistænkelige Personer. (42)

Ved de forhen nævnte Kystbatterier var saavel Anlæg som Montering blevet betydelig fremmet, flere af dem havde faaet en kraftig Bestykning og Morterer var blevet opstillet i forskellige af Batterierne. Til hver Kanon forefandtes ca. 200 Skud, heraf ca. $\frac{1}{4}$ magasineret ved Skytset, Resten ved Artilleridepotet i Kauslunde. (43)

Det blev forbudt alle Slags Fartøjer af hvilkensomhelst Art eller Størrelse at lande ved Fyen eller forlade Øen andre Steder end ved en af dens Købstæder. Undtagne var selvfølgelig Marinens Skibe eller andre Fartøjer, der godtgjorde, at de sejlede i Hærens Tjeneste.

Paa Strækningen fra Bogense til Faaborg maatte intet Fiskeri med Baade finde Sted uden Tilladelse af den øverstkommanderende Officer paa Stedet.

Pas forlangtes for enhver, der fra en Købstad i Fyen agtede at begive sig til en anden. (44)

Og en Erindring fra en Dreng, der havde været sendt ud paa Landet i den Tid, man frygtede et Bombardement:

„Da vi kom hjem, blev jeg forundret over, at vi ikke maatte komme ud paa Dampskibsbroen. Der stod en Vagt og viste os bort, langs Strandbredden stode ogsaa Vagtposter, og vi maatte ikke gaa ud at bade. Lidt senere kunde vi faa Tilladelse af Commandanten til at gaa i Vandet, men kun een Gang om Dagen. Vagtstuen var i Kjøbmand Meyers Pakhus, der laa lige ved Siden af Jens Gorits' Hus.“ (45)

Ved Svendstrup opførtes der en Lejr for et Regiment, ved

Røjle for en Bataillon; et ved Kauslunde bygget meget stort Skur indrettedes til Belægning for 1.000 Mand.

Ved flere Batterier byggedes der Hytter for Artilleribesætningen.

Løbegrave var anlagt langs hele Kysten fra Røjlemose til ind i Fænø Sund i en Længde af over $1\frac{1}{2}$ Mil. Af passive Hindringsmidler anvendtes flydende Bomme i en betydelig Udstrækning (ialt paa ca. 14,000 Alen); de forankredes paa 6—8 Fods Vand paa de sandsynligste Landgangssteder. Ogsaa Ramstedtske Miner anbragtes, men den stærke Strøm i Bæltet gjorde det vanskeligt at forhindre, at de kom i Drift. Deres Anvendelse indskrænkedes derfor af Hensyn til vore egne Fartøjers Sikkerhed, foruden at ogsaa Paalandsstorme bevirkede, at flere af dem sprang. (46)

For Forsvaret af Fænø blev der truffet flere Foranstaltninger. Der anlagdes Indskæringer for Feltskyts og Løbegrave for Infanteri og udlagdes Flydebomme. Skrænterne eskarperedes og Forhug anlagdes. Ved Øen organiseredes et Færgeapparat, hvis Materiel bestod af 5 Færger, 2 Transportbaade og 52 Baade, lette Anlægsbroer byggedes, 220 Fod paa Fænøsiden, 250 Fod paa Hindsgavlssiden. Med disse Færgemidler kunde samtidig overføres 15—1600 Mand, i 10 Minutter kunde 1 Bataillon overføres; den næste Bataillon 15 Minutter derefter, o. s. v. (47)

Af Orlogsskibe blev i Fænø Sund stationeret Panserbatteriet „Rolf Krake“, Panserskonneren „Esbern Snare“, en Dampkanonbaad og 3 Kanonchalupper. (48)

Nu var alt beredt til at modtaget et fjendtligt Angreb, og Byen var stærkt præget af det meget Militær, der var anbragt her og i Omegnen.

„Aldrig nogensinde har der hverken før eller senere været et saa livligt Røre i Byen som da; thi det var hele Regimenter og Feldtbatterier, som gik Forpost. Der var en Marcheren Nat og Dag: Saa kom Infanteri, saa Kavaleri, saa Artilleri. Hele Kongebrobakken var snart sagt fyldt med Militærbarakker. Omsider maatte Middelfarterne ud af Byen, Situationen blev mere og mere truende, en Landgang paa Fyen frygtedes, de civile Elementer, der bare var en Hindring for de taktiske Bevægelser, maatte fjernes,

Ægtvogne blev stillet til Beboernes Raadighed, og vi drog paa Landet.

De fleste af de Familier der kunde, drog ud til de nærmeste Landsbyer.“ (49)

„Enkelte Smaafolk af Arbejderklassen løste i denne trange Tid Værtshusbevilling og gjorde deres Stue til Soldaterknejspe, hvorfra Brændevinsos og raa Spektakel om Aftenen fyldte den før saa fredelige Gade (Søndergade), der nu ikke mere efter Mørkets Frembrud turde passeres af Damer uden mandlig Ledsagelse.“ (50)

Om et Besøg i Byens Præstegaard fjorten Dage efter Vaabenstilstandens Udløb meddeler Provstens Søn:

„Opad Formiddagen naaede han (Fortælleren) efter en solhed Marsch Byen og betraadte atter Søndergades toppede Brolægning. Hvor mærkelig uddødt saa der dog ikke ud over alt. Tomme, gardinløse Vinduer med enkelte knuste Ruder, stængede Døre og Porte med Kridt-Indskrifter, som i en By, hvor Pesten har raset, fortalte, at Beboerne var væk. Hist og her stod en Dør aaben. Man saa ind i en smudsig Stue med Halm paa Gulvet og en Træbænk eller lemlæstet Stol, hvorpaa en Soldat sad og stoppede Strømper eller rensede et Par Benklæder for Utoøj.

I Realskolens Klasseværelse holdt en Afdeling Soldater Renlighedsparade, og Præstegaarden endelig gav et Billede af Jerusalems Forstyrrelse. — I Salen, hvor Lyset faldt skærende ind ad de gardinløse Vinduer, stod det gamle Rullestuebord midt paa Gulvet med nogle Havebænke om. Dette var aabenbart Salonen. I andre Stuer laa der Halm paa Gulvet, og i Køkkenet bankede en Oppasser Kød paa Huggeblokken, medens en anden stegte Bøf ved Komfuret. — Sin Fader traf han i Haven, hvor alt groede, som det bedst kunde. Han gik i Samtale med en højere Officer. I Lysthuset spillede nogle Løjtnanter Whist og røg Tobak af Porcelæns-piber.“ (51)

Den 19. Juli om Aftenen ved 10-Tiden nedbrændte Kongebrogaarden, rimeligvis ved Uforsigtighed fra Soldaternes Side.

Branden gav Anledning til, at der blev slaæet Alarm, da Brandskæret lod formode, at Fjenden havde gjort Landgang. (52)

En Erindring fra hin Aften:

„Men noget over Midnat vækkedes vi ved et infernalsk Spektakel, Raab, Hornsignaler, Vaabenklirren og tunge Tramp genlød i Gaden. Vi foer begge op i forfærdet Lytten.

I det samme dundredes med en plump Haand paa Ruden, og en forskræmt Stemme raabte paa Jydsk: „Hr. Provst! Hr. Provst! Staa op, nu gaar'et løsl!“

Provsten og hans Søn kom i Klæderne i et Nu og styrtede ud, Gaden laa tom i fuldkommen Stilhed. Man hørte kun langt borte svindende Genlyd af tungtløbende Soldaterfjed. Maanen skinnede fredelig ned mellem Husene, og ovre paa Skyggesiden saas et enkelt oplyst Vindue. Men lige i Vest, omme bag Skoven, hvis mørke Rand tegnede sig over Tagrækken, var Himmelen rød af Brandskær. Derude skete formodentlig Overgangen. Kun var det underligt, at man ingen Skud hørte.

Fader og Søn skyndte sig ud af Byen, forbi den stille Kirkegaard op mod Skoven. Der mødte de enkelte tilbagevendende Officerer, som leende fortalte, at det hele var blind Allarm.

Det var kun den gamle Færggaard neden for Bakken, der var kommen i Brand, og derved var ogsaa en Del af den bagved liggende Batteriskov bleven antændt.

Provsten og hans Søn — halvt flove, halvt lettede ved denne Oplysning — besteg Bakken, hvorfra Udsigten var fri ned mod den af Luerne ompændte gamle Bindingsværksbygning, der brændte roligt og pragtfuldt i den stille Nat, medens Fontæner af Gnister fusede op mod den mørkeblaa Himmel hver Gang, et Stykke af Straataget skred ned.

En Mængde mørke Skikkelser færdedes omkring Ilden i travl Virksomhed med at bryde Mure og Bjælker ned og fælde Træer for at begrændse Branden, som havde ædt sig et langt Stykke ind i Granskoven.

Den jydsk Kyst var belyst saa skarpt, at man tydelig

kunde se tyske Soldater sammenstimedede paa den lige over for liggende Færgebro og høre deres Glædeshyl og spottende Tilraab over Vandet.“ (53)

Den 11. Juli erholdt Overkommandoen pr. Telegraf Meddelelse fra Krigsministeriet om forestaaende Fredsunderhandlinger. Ønsket om en snarlig Fred havde nemlig trængt sig frem i Nationen, dels som Følge af den stærkt nedtrykte Stemning, som var fremkaldt ved Tabet af Als, dels fordi det efter de i Begyndelsen af Juli stedfundne Forhandlinger i det engelske Parlament kom til at staa klart, at ethvert Haab om fremmed Hjælp maatte opgives. (54)

Den danske Overkommando gav derefter Oberst H. A. T. Kauffmann Ordre til som Parlamentær at afrejse til det fjendtlige Hovedkvarter for at forhandle om at indstille Fjendtlighederne.

Oberst Kauffmann afrejste Natten til den 12. Juli til Middelfart, hvorpaa han til Kommandanten paa Snoghøj anmeldte sin Begæring om at tilstedes Adgang til det fjendtlige Hovedkvarter. (55)

Efter langvarige Forhandlinger blev der den 18. Juli i Christiansfeld afsluttet Vaabenstilstand fra den 20. Juli indtil den 31. Juli Kl. 12 Aften.

Den 31. Juli Middag indtog Armeen i Hovedtrækkene den midt i Juli anførte koncentrerede (samlede) Opstilling, kun blev den endnu stærkere henimod den mest truede Kyst, ligesom en større Troppstyrke beordredes til at indtage fast Bivouak i selve Fægtningsstillingen. (56)

Om Morgen den 1. August var disse Stillinger indtagne. Da indløb Meddelelse om Vaabenhvilens Forlængelse i 49 Timer, d. v. s. til den 3. August Kl. 1 Morgen, og kort efter Meddelelse om Afslutning af en 12 Ugers Vaabenstilstand. (57)

Det var Indledningen til Freden!

Hærens Styrke blev efterhaanden formindsket ved Permittering af Mandskab, men Kystbevogtningen paa Fyen vedblev under Vaabenstilstanden, dog med en mindre Styrke.

7. Brigade med Stabskvarter i Middelfart (11., 12. og 13. Regiment) med 2 Eskadroner skulde udføre Patrouilletjenesten; fra

25. August afgik de to Eskadroner, og i Stedet kom en Styrke paa 73 Mand af det slesvigske Gendarmerikorps. (58)

Belejringstilstanden paa Fyen og omliggende Øer hævedes fra den 8. August, og alle som Følge af Belejringstilstanden trufne ekstraordinære Foranstaltninger traadte ud af Kraft. Skibsfarten mellem Fyn og Nørrejylland saa vel som Forbindelsen med Hertugdømmerne frigaves kort efter Midten af August; dog førtes der vedvarende Tilsyn med mistænkelige Personer. (59)

Som foran meddelt fortrak en Del af Borgerne, da Forholdene saa truende ud.

Forretningsfolkene blev dog og drog Fordel af den forøgede Omsætning, som den stærke Indkvartering gav. I Byens Avis for den Tid averterer Købmændene kraftigt med Vin og Cigarer, endog københavnske Cigarfabrikker udbyder deres forskellige Mærker. Og da Beværtningen paa Kongebrogaarden var nedbrændt, meddeler dens Vært, Gæstgiver Matzen, allerede den 2. August, „at han har etableret en Restauration for d'Hrr Officierer og andre paa Hjørnet af Buggesgade og Kongebrovej.“ (59)

Vaabenstilstanden af 2. August førte en mere tryk Følelse med sig, og de bortdragne begyndte at vende hjem; desværre fandt mange af dem, at der fra deres Huse var „reddet“ et og andet af bjergsomme Folk. (60)

„Ogsaa paa anden Vis mærkedes, at Husene havde staaet tomme uden Tilsyn. Da vi kom tilbage til Byen, var Plankeværkerne brændte under Soldaternes Kogekar, Ruderne var slaaet ud, Kartofflerne var gravede op, og Træer og Buske plyndrede for Frugt.“ (61)

Nu kom der Skarer af hjempermitterede Soldater gennem Byen. Middelfart Avis meddeler den 12. August derom:

„Vor By frembyder i disse Dage et noget eiendommeligt Syn. I alle Gader seer man Personer bevæge sig, der er klædte paa en just ikke almindelig Maade — i Almindelighed i hvide Benklæder og blaastrøbet Blouse. En Del af disse Personer ere gode danske Soldater fra Jylland, der er hjemforlovede; men en Del andre have som Tillæg til de nævnte Klædningsstykker et rødt, meget frem-

trædende Halstørklæde; hos nogle bemærker man ogsaa en blaa Kaskjet med en rød Snor og en hvid Fjer; hos adskillige sorte Benklæder, rød Trøje og noget Guult eet eller andet Sted. Man gjetter strax, at det er de hjemforlovede sydslesvigske Soldater, der paa denne Maade giver deres Glæde Luft over at være blevne „befriede“ fra det danske „Aag“. Her i Byen, hvor Mange af dem en Tidlang have ligget, ville vi aldeles ikke savne dem, dels fordi de ikke altid have trukket en skarp Grændse mellem Mit og Dit, dels fordi vi tidt have været Vidne til deres upassende Opførsel mod deres Overordnede, tidt, at de have viist Foragt og Haan mod det Danske, som de i deres Barn- og Ungdom have lært grundigt at hade. De overføres nu i disse Dage til Snoghøj, og de ere næppe kommen bort fra Udsķibningsstedet, førend de stikke de slesvigholstenske Faner ud og af fuld Hals skraale „meerumschlungen“; en af disse Herrer havde endog den Frækhed, at lægge Haand paa en Officer. Af Østrigerne paa Snoghøj behandlede de imidlertid med fortjent Foragt. Det forbydes dem saaledes at synge Oprørsangen, medens de ogsaa der maa døje „den tapre Landsoldat“. Commandanten dér skal have spurgt Nogle, om de nu ønskede at træde i preussisk Tjeneste, og da de meget bestemt sagde Nej dertil, stillede han dem i Udsigt, at dette dog alligevel kunde blive Tilfældet, og at de da nok vilde faa at vide, hvad det er at være Soldat; en Opsætsig blev straffet med Stokkeprygl. I „Schlesvig Holstein“ ville de imidlertid naturligvis blive prydede med Laurbærkrandse.“ (62)

I Byens Avis meddeles et smukt Træk fra Mandskabets Hjemrejse:

„I Lørdags Aftes, før de hjempermitterede Soldater af 11. Regiment havde faaet deres endelige Afsked, vare disse samlede med hele den øvrige Del af Regimentet paa en Mark her tæt ved Byen for Regimentscommandeuren, Oberstlieutnant Rist; Oberstlieutnanten oplæste Hs. Maj. Kongens sidste Proclamation for Soldaterne og holdt derefter en kort, men herlig Tale til dem, hvori han bragte de Hjemdragende sit Farvel med Tak til alle for den Tro-

Middelfart Havn set fra Øst.

Tegnet til Illustreret Tidende 1864. Bygningen længst tilhøjre er Toldboden. I Forgrunden den gamle Kystlinie, tildels beskyttet af Vidjefletværk. Havnebanen var endnu ikke anlagt.

fasthed og Tapperhed, hvormed de havde tjent under ham. Den flinke Commandeur var selv synlig bevæget ved Afskeden, og da han sporede sin Hest for at ride bort, sendtes ham et rungende Hurra som et kraftigt Bevis for, at de, som han selv sagde, hvis Kaldet lød, vilde være rede til atter at samles med ham i Kamp for Fædrelandet.“ (63)

Der blev forhandlet om Freden, og a!t stiledede imod, at den maatte og skulde komme, men for en Sikkerheds Skyld maatte de til Forsvaret foretagne Arbejder som Løbegrave, Kolonneveje og Hyttelejre forblive uberørte. (64)

Men da Afdelingerne permitterede det meste af deres Mandskab, fik den tilbageblevne Indkvartering efterhaanden mere et

Garnisonspræg. Fra den 19. August blev der hver Søndag og Onsdag Eftermiddag spillet paa Torvet fra Kl. 4—5 af 11. Regiments Musikkorps, og fra den 14. September ophørte Mandskabets Bespisning hos Værterne, idet Soldaterne derefter fik Bespisningspenge.

Da Løbegravene ved Byen var en Gene for Beboerne, fik disse den 12. September Tilladelse til, at de i Strækningen fra Kirkegaarden vest for Byen indtil Byfogedengen (nuværende Østergade Nr. 1—9) øst for Byen maatte sløjfe Løbegravene, vistnok paa Grundejernes egen Bekostning. Arbejdet dermed trak ud, og 2 Maaneder senere ankes der i Avisen over, at

„der er paa forskellige Steder i Byen langs Stranden nogle Løbegrave, som om Aftenen kunne afstedkomme Ulykker for Fodgængere; i Nærheden af Toldboden eller lige bag samme skal der være en, som hindrer Vogne i at vende.“ (65)

Mellem Militæret og Borgerskabet herskede der et godt Forhold, da det tysksindede Mandskab var hjemsendt, hvorom anføres et lille Træk. Byens Lods Herman Petersen gjorde paa Bestillings Vegne Tjeneste paa de her stationerede Orlogsmænd. Da hans lille Søn skulde døbes, stillede fra „Esbern Snare“ seks Officerer i Galla ved Barsedaaen og ledsagede derefter den lille nydøbte til Hjemmet i Vestergade. (Meddelt af Frederikke Edsberg, f. Behrendt, der bar Barnet. Middelfart Kirkebogs Indførsel den 10. August bekræfter Rigtigheden heraf.) (66)

Freden blev undertegnet i Wien den 30. Oktober; den 16. November blev Ratifikationerne udvekslede og derefter skulde de fjendtlige Tropper rømme Nørrejylland i Løbet af 3 Uger.

Det var den tungeste Fred, som Danmark endnu havde maattet slutte, og aldrig havde en større Sorg ramt vort Fædreland.

Overgangen til Fredsforhold begyndte straks derefter.

Den 22., 23. og 24. November lod Krigsbestyrelsen afholde Auktion paa Markedspladsen ved Middelfart over 240 Heste og 50 Vogne med Seletøj. (67)

Der havde indfundet sig mange Lysthavende, endog fra Holsten og Hamborg, og høje Priser blev betalt. (68)

Opsynet med de fyenske Kyster, som siden Vaabenstilstanden var udført af Gendarmerikorpset, blev hævet den 21. November. (69)

En Del af det i den store Træbygning ved Kauslunde opmagasinerede Artilleri-Materiale blev i Slutningen af November afhentet af Orlogslampskibet „Geiser“ og Barken „Gammelholm“. (70)

Siden Midten af Marts havde Østrigerne haft et Pladskommandantskab paa Snoghøj, og daglig kunde man se det østrigske Flag dér paa Jyllands Kyst.

Efter Vaabenstilstanden blev Vagttjenesten dér besørget af en Officer og 20 Mand af et ungarsk Infanteri-Regiment. Den 15. November forlod Fjenden Egnen, og fra Middelfart havde man da den Glæde atter at se Dannebrog vaje fra Snoghøj Færgebro. (71)

11. Regiment, der siden Vaabenstilstanden havde været indkvarteret her i Middelfart, skulde i Midten af December med nogle Dragoner afgaa til Aalborg.

Dampskibet „Geiser“ med en Transportbaad paa Slæb var ankommet for at overføre Regimentet til Aarhus, hvorfra det skulde marchere videre.

Tirsdag den 13. December Kl. 7 Morgen stillede Afdelingen paa Byens Torv og trak med fuld Musik til Skibsbroen, hvor Indskibningen fandt Sted. Her bragte den konstituerede Byfoged, Fuldmægtig Madsen, en Afskedshilsen og takkede alle, Befalingsmænd og Menige, særlig dets elskværdige Chef Major Stricker for al mod Byens Beboere udvist Velvilje; Regimentschefen takkede paa Regimentets Vegne for Middelfart Beboeres udviste Gæstfrihed og Venlighed, besvaret af Hurraraab fra Soldaterne. Inden Skibet forlod Havnen, udbragte Major Stricker et Leve for Byens Kommandant Oberst Hein, der var tilstede paa Broen.

Da Skibet imidlertid var kommet udenfor Fredericia, viste Søgangen sig saa stærk, at man fandt det raadeligst at vende om; omtrent ved Middag landede Skibet igen ved Broen, og enhver gik i sit Kvarter for at afvente nærmere Befaling. (72)

Næste Dag Kl. 8 Morgen drog „Geiser“ atter afsted med sin

Last, men maatte atter vende om ved Fredericia og gik til Ankers ved Hindsgavls Odde, og spydigt bemærkede Avisen:

„Der havde næppe hverken i Tirsdags eller i Onsdags været noget til Hinder for, at „Geiser“ kunde være afgaaet med Fodfolket alene, og det er ubegribeligt, hvorfor det ikke er sket. Thi saa megen Handlefrihed maa dog Kommandanten paa en Orlogsmand have, at han kan vælge imellem at gøre det fornuftige, og det at gøre intet. Nu har Dampskibet ligget og „fimset“ baade Kul og Tid bort, medens det med Lethed kunde være afgaaet med Fodfolket, og saa være kommen tilbage for at hente Hestfolket, naar det bliver Magsvejr.“

Søndag den 18. December blev det blikstille, og nu afgik endelig Regimentet. Transportbaaden blev ikke medtaget, den blev Dagen efter hentet af „Geiser“. (73)

Til Afløsning af de bortdragende var der den 9. December ankommen et Kompagni paa 40 Mand af 12. Regiment.

Der blev fra 1. Januar 1865 givet Tilladelse til, at alle Løbegrave m. v. maatte sløjfes, saafremt Syns- og Taksationsforretning var afholdt. (74)

Den 27. December 1864 blev Kommandantskabet i Middelfart hævet, og Byen kunde atter føre sin rolige Tilværelse. (75)

Siden da er mere end 70 Aar forløbne, de, der den Gang var voksne, er nu gaaet til Hvile, og en ny Slægt har afløst dem.

For Nutidens unge ligger hin Tid saa fjern, men dog har de sikkert en Forstaaelse af, at 1864 var et tungt og trist Aar for deres Fædreland.

Lidt efter lidt udslettedes Sporene af Jordværkerne; dog endnu kan man i Skovbrynet langs Kysten se Løbegravenes Furer, og endnu viser de noget sammensunkne Volde paa Hindsgavls Odde, hvor Skanserne laa, og nærved er der endnu Fordybninger i Jorden, hvor Mandskabets Hytter var rejst. Mest er bevaret paa Fænø, dér er endnu Batteriernes Jordvolde med Indskæringer pegende mod Stenderup, og langs Vestkysten er næsten hele Løbegravs-Linien bevaret.

SLUTNING

Efter den ulykkelige Krig i Aaret 1864 var Danmark som lamslaaet, Riget berøvet en Trediedel af sit Omraade, alt syntes saa trist og mørkt.

Krigens Følger forvandtes dog lidt efter lidt, og den almindelige Opgang i Europa kom ogsaa vort Land tilgode, men for Middelfart kom der en Snes Aar, hvor Byens Udvikling stod stille, ja hvor den snarere var i Tilbagegang. Det var dog ikke som Følge af den tabte Krig, det var andre Forhold, der var Aarsagen, — det var Jærnbanen!

I 1856 blev den i Fyrreerne anlagte Jærnbane København—Roskilde gennemført til Korsør, og snart efter begyndte man at planlægge andre Baneanlæg. Ved Loven af 10. Marts 1861 blev det vedtaget at anlægge Jærnvej fra Nyborg til Middelfart, fra Fredericia til Vejle og fra Fredericia til Vamdrup med en Stikbane til Snoghøj; Forbindelsen mellem det fyenske og jydsk Baneanlæg skulde altsaa foregaa over det gamle Færgeløb.

Da Fredericia imidlertid vilde blive et Knudepunkt for de jydsk nord- og vestgaaende Baner, var det naturligt, at denne Bys Borgerskab forsøgte at faa den projekterede Jærnbaneplan ændret derhen, at Forbindelsen mellem Fyn og Jylland kunde foregaa over Strib—Fredericia, og som gode Bypatrioter gjorde man alt, for at dette kunde ske.

Borgerne i Middelfart var selvfølgelig ivrige for, at Jærnbanen blev lagt saaledes, at Overfarten til Jylland fremdeles kunde gaa over det gamle Færgeløb, men ligesaa enige man var derom, ligesaa uenige var man om Spørgsmaalet, hvor Baneanlægget skulde ligge; en Part af Borgerskabet ønskede den, i egen Interesse, ved den østlige Bydel, en anden Part vilde have den ved den vestlige Byende. Og saa uenige var man, at hvert

Parti sendte sin Deputation til Hovedstaden for dér at paavirke de ledende Mænd.

Desværre for Middelfart—Snoghøj var Transportforvalteren, Kammerherre Riegels paa Snoghøj, død 9. Januar 1861, for denne indflydelsesrige Mand kunde og vilde sikkert have støttet det gamle Færgeløbs Berettigelse. Nu var han borte, og Middelfart Borgere svækkede deres Sag ved Splidagtighed, medens Fredericia Borgerskab stod enigt og dertil blev kraftig støttet af Amtmanden i Vejle, den kendte Politiker Orla Lehmann, og det skyldes sikkert hans Indflydelse, at Banen blev anlagt saaledes, at Strib blev den fynske Jærnbanes Endestation med Dampskibsforbindelse til Fredericia. Derfor blev Middelfart Banegaard anlagt et saa langt Stykke øst for Byen, for at Banen kunde blive ført i en næsten lige Linie til Strib. (1)

Blandt Borgerskabet i Middelfart var det vistnok den almindelige Anskuelse, at Jærnbanen vilde bringe store Muligheder for Byens Udvikling, og det kan vel nok betragtes som et Udtryk herfor, at Redaktøren Claudius Madsen skrev saaledes i Middelfart Avis for den 6. September 1865:

- „Jernvejen kan og vil — benyttet paa rette Maade — bringe forøget Liv og Kraft i al Virksomhed. Det er bleven Dampkraftens store Opgave at iværksætte dette; thi den byder Midler til Virksomhed, som vi maa lade os det være magtpaaliggende at benytte. I saa Henseende kan Middelfart ikke komme til at staa tilbage, dertil er den en for driftig og kraftig Handelsby. Men det er ikke Handelsstanden alene, der kan høste Fordel af den ny Pulsaaire igennem det store Legeme, det er os alle, Haandværkeren og Daglejeren, Fabrikanten og Sypigen, kort Enhver — som ikke sidder med Hænderne i Skjødets og venter, at stegte Duer skulle flyve ind af Vinduet.“ (2)

Dagen efter, den 7. September, blev Jærnbanelinien Nyborg—Middelfart aabnet af Kong Christian IX.

Herom meddeler Byens Avis for den 8. September:

„Det var med en for Middelfart usædvanlig Høitidelighed, at den fynske Jernbane igaar aabnedes. Veiret var varmt

og smukt, og der havde derfor samlet sig en overordenlig stor Mængde Mennesker, ikke alene fra Omegnen, men ogsaa fra Nabobyerne Kolding og Fredericia. Kl. omtrent 3 $\frac{1}{2}$ ankom Aabningstoget, trukket af et med Flag og Grønt smykket Lokomotiv, og modtoges af den ved Banegaarden samlede Menneskemængde med Hurraraab, som gjentoges efter at D. D. M. M. Kongen og Dronningen vare budne Velkommen af By- og Herredsfogeden Justitsraad Arnesen, som ogsaa, da D. D. M. M. stæge tilvogns. Den lange Vognrække, der aabnedes af D. D. M. M., Hs. kgl. Høih. Kronprindsen, Prindsesse Dagmar og de øvrige kongelige Børn, samt et glimrende Følge, satte sig kort efter i Bevægelse og kjørte gennem den af Jernbanebestyrelsen oprejste Løvhvælving, der var prydet med danske og engelske Flag og forsynet med engelsk Indskrift „Velkommen“, ind mod Middelfart. [Den fyenske Jernbane var anlagt af engelske Ingeniører.] Foruden at hele Vejen og Husene vare rigt pyntede med Dannebrogflag, var der endnu reist to store Løvhvælvinger ved Indkjørselen til Byen. Ved den sidste af disse stod foruden Kommunalbestyrelsen tillige Vaabenbrodrene, Skydeforeningen og Middelfart Sangforening med deres Faner, og her standsede Vognen med D. D. M. M. for af Borgerrepræsentationens Formand, Brændevinsbrænder N. Rammeskov at bydes Velkommen paa Byens Vegne. Venligt hilsende til alle Sider kjørte D. D. M. M. derpaa gennem den med en stor Mængde Flag, Guirlander og Krands rigt smykkede Storegade til Byens Raadhus, hvor det, efter Indbydelse, behagede D. D. M. M. at stige af. Udenfor Raadhuset stod Politikorpset, Middelfart Haandværker-Sangforening og Søfolkene med deres Flag. Raadhusets Værelser vare paa en overraskende smuk Maade istandsatte og møblerede til de høie Gæsters Modtagelse, og det lod til, at D. D. M. M. fandt det ikke alene hyggeligt, men ogsaa smukt; navnlig udtalte Hs. Maj. Kongen sin Glæde over, at der paa Væggene foruden Allerhøist-sammes, Hds. Maj. Dronningens og Prindsesserne Alexandras og Dagmars Portræter tillige i Blomster var anbragt

de øvrige kongelige Børns Navne (under Kong Georgs Navn var det græske Flag anbragt).

Efter et kort Ophold behagede det D. D. M. M. at samtale med flere af Byens Damer og Herrer, der vare samlede i den store Sal. Da nogle Forfriskninger vare indtagne, udbragte Justitsraad Arnesen et af ni Hurraer besvaret Leve for Hs. Majestæt, hvorfor Allerhøistsamme takkede. Middelfart Haandværkersangforening afsang derpaa en i Dagens Anledning forfattet Sang, efter hvis Udførelse det behagede Hs. Maj. at træde til Vinduet og udtale sin Tak. Skaalen for Hds. Maj. Dronningen, der ligeledes besvaredes med ni Hurraer, udbragtes af Provst Fønss, og Skaalen for de kongelige Børn af Byens Toldforvalter, Justitsraad Grooss. Til Slutning behagede det Hs. Majestæt at udtale sin Tak for den venlige Modtagelse, og at udbringe et Leve for Middelfart, som Hs. Maj. ønskede til Held og Lykke med Jernbanen. Da D. D. M. M. kort efter stege tilvogns, udbrod den forsamlede Mængde i livlige Hurraer, og de høie Gæster kjørte derpaa tilbage til Jernbanegaarden, hvor Hurraraabene gjentoges, og hvorfra det med to Lokomotiver forspændte Tog kort efter satte sig i Bevægelse for uden Ophold at kjøre tilbage til Odense.“ (3)

Den 7. September blev de bestaaende Poster for sidste Gang ført til og fra Odense med Hest og Vogn, fra næste Dag blev al Post og Personbefordring til Odense ført med Banen til Skade for en Del Vognmænd, der hermed havde haft en god Fortjeneste.

Efter Jærnbansens Aabning blev der en ret stærk Trafik mellem Banegaard og Havn, en Tid var endog 3 Omnibusser i Gang med at befordre de rejsende, og i de første Maaneder derefter kom en Del fremmede hertil for at se det nye Jærnbaneanlæg. Interessen eller Nysgerrigheden tabte sig dog ret hurtigt.

Det maa for Datidens Mennesker have staaet som en stor Oplevelse at komme til at rejse med et Damplog, der kørte paa Jærnskinne! Den nuværende Slægt har vanskeligt ved at forstaa det, vi der fra vor Barndom har betragtet Jærnbansens som en given Ting.

Man ventede som sagt, at Jærnbanseforbindelsen skulde bringe

Fremgang, og driftige Borgere forsøgte at drage Trafiken over Byen. Et Aktieselskab blev stiftet til dette Formaal, og dertil blev i England købt et lille Skruedampskib, der fik Navnet „Lille Belt“. Den 30. Juni 1865 begyndte det Farten paa Kolding og Fredericia. Senere paa Aaret anskaffede man endnu et Dampskib „Balder“. (4)

Man maa ogsaa andetsteds have ventet Mulighed for en lønende Trafik, thi flere af Hovedstadens Rederier lod nu deres Rutefartøjer anløbe Middelfart.

Men som en Trudsel stod Forlængelsen af Banelinien til Strib, der blev stadig arbejdet derpaa, og den 1. November 1866 blev den aabnet for Samfærdselen „uden anden Højtidelighed, end at Maskinen var smykket med et Par Flag og Krands“. (5)

Hermed var Færgefarten Middelfart-Snoghøj dødsdømt, (thi siden hin 1. November gik al Posttrafik og den meste Persontrafik over Strib—Fredericia).

Den gamle Færgefart sygnede hen, største Parten af dens Trafik holdt med ét op fra hin 1. November 1866, de der endnu benyttede den, forsvandt efterhaanden. De to Transportforvalteres Indtægter blev ringere for hvert Aar. Privilegiet, der forud var saa godt et Levebrød, blev værdiløst. Den 1. April 1873 blev det privilegerede Færgested i Middelfart nedlagt, og Færdselen derfra samtidig frigivet.

Snoghøj Færgen besørgede derefter den Smule Samfærdsel, der endnu var tilbage — nu og da en Pottemand eller et Kobbel Heste — men efterhaanden blev der saa lidt, at det ikke kunde betale sig, og derfor blev Snoghøj privilegerede Færgested nedlagt den 8. Juli 1885.

Og dermed ophørte den gamle Færgefart ved Middelfart-sund. (6)

Det begyndte at blive stille paa Middelfart Gader, ikke mere lød Posthornets Toner, naar den gule Vogn med de røde Kuske kom kørende, de forsvandt (for største Delen) fra den 7. September 1865, godt et Aar efter — i November 1866 — ophørte Persontrafiken; der blev stille ved Middelfart Havn. Vognmændene saa sig berøvet deres Indtægter ved at levere Forspand til Bivognene.

I Aarhundreder havde Samfærdselen bragt Liv og Omsæt-

ning til Byen, nu gik det store Trafiktræk uden om den, og Borgerne fik at føle, at deres By ikke mere laa ved alfar Vej.

Og snart viste det sig, at Jærnbanen paa anden Vis kom til at skade Byens økonomiske Liv, og det i høj Grad. Thi i de følgende Aar voksede Byer op ved de nærmeste Jærnbane-stationer, Købmænd og Haandværkere nedsatte sig dér, og i Løbet af en halv Snes Aar var en Del af Byens gamle Opland gaaet tabt.

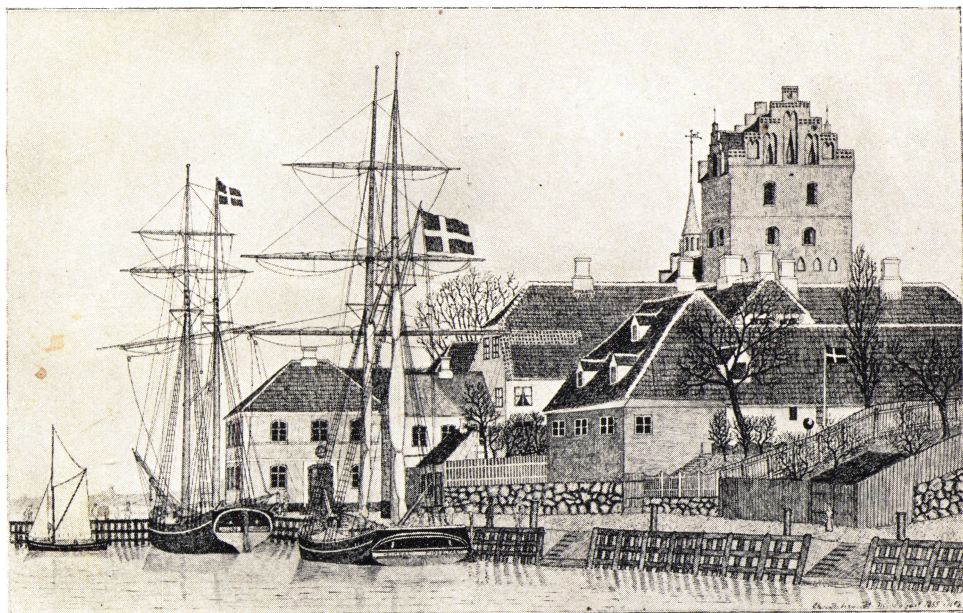
Der kom for hvert Aar færre Bønder til Middelfart. Mindre og mindre Korn blev der udskibet, og de store Købmandsgaardes Lofter kom til at staa tomme.

I Aaret 1870 fallerede Byens største Firma med et Brag, der foltes videnom, og som gav Tab og megen Fortrædelighed for flere af Byens største Forretningsmænd.

De fleste af de gamle store Forretninger maatte holde op efter Aars hensygnende Tilværelse.

Der blev end mere stille paa de Middelfart Gader, Folketallet var naaet til 2400, derved blev det staaende. Men fredelig og rolig var Byen, og det var vel nok en af Aarsagerne til, at den i en Del Aar blev et meget søgt Badested, særlig af Hovedstadens finere Borgerskab.

Dog — denne Udsigt til at skulle føre en drømmende og lidet daadkraftig Tilværelse var ikke noget for Middelfart. Byens Borgerskab havde Forstaaelsen af, at der maatte gøres noget til Fremme af Næringslivet. Allerede Aaret efter, at Banelinien var ført igennem til Strib—Fredericia, rejste der sig Krav om en Udvidelse af Byens Havn. Dette blev i 1868 støttet ved et Andragende derom fra 226 Borgere, og efter langvarige Forhandlinger vedtog Byraadet i 1869 en Udvidelse af Havnen. Dette Arbejde blev tilendebragt i Aaret 1871.

Middelfart Havn 1871,

tegnet af Forfatteren efter et Fotografi. Bygningerne er: Toldboden, Gorits' Hus, J. K. Behrendts Gaard, bagest Langsiden mod Brogade, Sidelængen i Gaarden, Rejsestalden med de tre Kviste, og til højre for denne Avlsbygningen, nærmest Stranden en Pavillon. I Baggrunden Kirken. Fartøjerne er: Per Kongebros Storbaad, Skonnert „Niord“ af Middelfart og en anden Skonnert, der ikke var hjemmehørende her.

Hermed slutter Skildringen „fra det gamle Middelfart,“ thi ved Slutningen af Firserne — omkring 1890 — begynder et nyt Afsnit af Byens Historie, — Sindssygehospitalet bliver opført, den alt begyndte Industri tager et mægtigt Opsving, en Mængde Ejendomme opføres og Folketallet tredobles i Løbet af et halvhundredre Aar.

FORKORTELSER

ved oftere citerede Kildeangivelser.

- K. B.* Kancelliets Brevbøger.
- M. B. B.* Breve fra Middelfart By. *L. A. O.*
- O. A. A.* Odense Amts Arkiv.
- B. M. K.* Johan Bluhme: Beskrivelse over Middelfart Kiøbstæd, Odense 1795.
- R. A.* Rigsarkivet.
- M. K.* Middelfart Kirkeværges Regnskab.
- M. K. R.* Middelfart Kæmnerregnskab.
- O. A. E.* Odense Adresse-Contoires Efterretninger 1776.
- L. A. O.* Landsarkivet for Fyen, Odense.
- M. A.* Middelfart Avis.
- G. S.* Den dansk-tyske Krig 1864, I-III, udgivet af Generalstaben 1890-92.

HENVISNINGER og KILDEANGIVELSER

Tiden indtil 1520.

1. I Middelfart tre lokale Blade er der 10. August 1926 en udførlig Beskrivelse af disse Fund. 2. Suhm: Samlinger til den danske Historie. 3. Repertorium diplomaticum regni	Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. København 1894—95. 4. Hermed menes sikkert „Russelbæk“.

1520—1620.

1. C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie. Første Bind. København 1854. 2. Vedel Simonsen: Fyens Vilkaar i den saakaldte „Grevens Fejde“. København 1813. 3. Dokumenter henhørende til Christian II.s Historie 1533—36. Nr. VI, 4., R. A. 4. K. B. 1. Januar 1562. 5. do. 17. November 1572. 6. do. 2. April 1573. 7. M. K. R. 1720. L. A. O. 8. K. B. 14. September 1557. 9. do. 9. Januar og 18. Februar 1559. 10. H. C. Bering Liisberg og Axel	Larsen: Christian IV. København 1890—91. 11. K. B. 29. Juni 1596. 12. do. 18. Februar 1579. 13. do. 12. Marts 1579. 14. do. 19. Juni 1583. 15. do. 6. Marts 1580. 16. do. 28. Januar 1583. 16a. do. 1532. 17. do. 8. Oktober 1570. 18. do. 17. Oktober 1573. 19. do. 15. December 1564. 20. do. 3. Oktober 1565. 21. Kirkehistoriske Samlinger, tredje Række, første Bind. 22. K. B. 5. Maj 1566. 23. do. 1. Juni 1568. 24. do. 26. August 1566.

25. do. 1. Juni 1568.	62. do. 29. Januar 1582.
26. do. 20. November 1568.	63. do. 28. September 1584.
27. do. 8. Oktober 1569.	64. do. 22. Februar 1564.
28. do. 12. Marts 1570.	65. do. 22. Marts 1566.
29. do. 13. Februar 1570.	66. do. 9. Oktober 1566.
30. do. 24. Marts 1572.	67. do. 12. Juli 1596.
31. do. 2. April 1576.	68. do. 11. Juli 1584.
32. do. 6. Februar 1562.	69. do. 11. November 1552.
33. do. 3. September 1564.	70. do. 31. December 1569.
34. do. 7. Marts 1565.	71. do. 20. Oktober 1573.
35. do. 25. April 1567.	72. do. 30. December 1575.
36. do. 6. Juli 1567.	73. do. 30. Juni 1577.
37. do. 3. Marts 1569.	74. do. 14. August 1578.
38. do. 27. Juli 1570.	75. do. 7. Oktober 1579.
39. do. 21. Juli 1563.	76. do. 3. August 1581.
40. do. 18. April 1564.	77. do. 9. Oktober 1587.
41. do. 15. December 1564.	78. do. 24. November 1589.
42. do. 23. Februar 1555.	79. do. 11. August 1590.
43. do. 26. August 1555.	80. do. 12. August 1592.
44. do. 20. December 1557.	81. do. 25. August 1593.
45. do. 6. Marts 1560.	82. do. 29. September 1576.
46. do. 12. Januar 1564.	83. do. 8. Juni 1579.
47. do. 14. Januar 1565.	84. do. 2. August 1580.
48. do. 11. Januar 1566 og 11. November 1566.	85. do. 11. August 1590.
49. do. 27. Februar 1574.	86. do. 29. September 1596.
50. do. 30. August 1577.	87. do. 8. November 1598.
51. do. 13. Januar 1580.	88. do. 16. Maj 1523.
52. do. 21. September 1584.	89. do. 2. Marts 1551.
53. do. 1. August 1585.	90. do. 31. December 1567.
54. do. 19. Juni 1589.	91. do. 8. September 1560.
55. do. 12. Januar 1584.	92. do. 27. November 1586.
56. do. 9. Marts 1564.	93. do. 10. Januar 1580.
57. do. 14. Januar 1565.	94. do. 25. November 1582.
58. do. 25. Februar 1567.	95. do. 27. November 1586.
59. do. 13. Februar 1574.	96. do. 25. November 1591.
60. do. 22. December 1576.	97. do. 1. Juli 1584.
61. do. 25. November 1577.	98. do. 1. Juni 1608.
	99. do. 26. Juni 1586.

100. do. 29. Januar og 19. Maj 1573.	104. do. 14. Marts 1567.
101. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, V Bind.	105. do. 8. April 1577.
102. K. B. 7. Marts 1558.	106. do. 10. September 1587.
103. do. 2. Marts 1563.	107. do. 17. Marts 1566.
	108. do. 2. Marts 1569.

1620—1720.

1. K. B. 19. November 1625.	23. do. 1630.
2. do. 23. Februar 1626.	24. do. 20. Januar 1644.
3. do. 11. Februar 1627.	24a. do. 16. August 1657.
4. do. 30. August 1627.	25. do. 21. August 1657.
5. do. 12. Januar 1628.	26. do. 26. Oktober 1657.
6. do. 3. Maj 1628.	27. do. 1. November 1657.
7. do. 11. April 1629.	28. do. 26. November 1657.
8. do. 8. Maj 1629.	29. Ludvig Holberg: Danmarks Riges Historie, Tome III, pag. 409.
9. do. 30. September 1627.	30. Vedel Simonsen, en Samling Dokumenter fra Svenskekrigen. L. A. O.
10. do. 25. Oktober 1627.	31. J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn. København 1843.
11. do. 25. Oktober 1627.	32. M. K. 5. April 1661.
12. do. 22. Juni 1628.	33. Meddelt i de tre Middelfart Blade 31. Oktober 1934.
13. do. 16. Maj 1628.	34. Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760.
14. do. 28. Juli 1628.	35. Chr. Behrendt: Færgeløbet ved Middelfart, Middelfart 1926.
15. Erik Pontoppidan: Theatrum Daniae veteris et modernæ oder Schau-Bühne des alten und jetzigen Dänemarcks. Bremen 1730.	36. Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760.
16. Odense Adresse Contoires Efterretninger 1776 Nr. 46 og 47.	37. L. A., Odense.
17. Johan Bluhme: Beskrivelse af Middelfart Kiøbstæd. Odense 1795.	38. M. K. R. 1. August 1720, i Pakken 1612—1750.
18. Meddelt i de tre Middelfart Blade 10. August 1926.	39. M. Skifteprotokol 1711-29, Fol. 396.
19. Meddelt i de tre Middelfart Blade 30. Maj 1933.	40. M. K.
20. K. B. 5. Februar 1629.	41. M. K.
21. do. 30. Juli 1629.	
22. do. 31. Marts 1630.	

1720—1800.

1. O. A. E. 23. do. 1745.
2. Efterretninger som meddeles til 24. do. 1724.
det af Hans Majestæt allernaadigst befalede Statistiske Tabelværk om Middelfart Kiøbstad, 31. Maj 1838. L. A. O. 25. do. 1765.
3. Chr. Behrendt: „Om Marsvinsjæger-Lauget i Middelfart“ i Aar bog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1921. 26. do. 1768.
26a. do. 1765.
27. do. 1720.
4. Branddirektoratet for Middelfart 28. do. 1736.
Købstads Arkiv. 29. do. 1759.
30. do. 1784.
31. do. 1764.
5. Hugo Matthiessen: Gamle Gader, 32. do. 1750.
pag. 131. 33. Chr. Behrendt, Færgeløbet ved Middelfart, pag. 39—49.
6. Hugo Matthiessen: do. pag. 111. 34. M. K. 1689.
7. Hugo Matthiessen: do. pag. 152. 35. M. K. R. 1735.
8. M. K. R. 1793. 36. do. 1743.
9. Middelfart Skifteprotokol I, Nr. 37. do. 1778.
255. 38. „Nordvestfyn“, 3. Hæfte 1936,
hvori Viceinspektør, Lærer M. Bygbjerg, har givet en indgaaende Beskrivelse af denne Svinefejde og dermed et interessant Indblik i den Tids Byliv.
10. Middelfart Bys Tingbog 6. Februar 1688. 39. M. K. R. 1780.
11. M. K. R. 1739. 40. K. B. 16. December 1582.
12. do. 1809, meddelt af Ejeren, Gartner Chr. Tybjerg. 41. do. 6. Januar 1591.
13. Vends Herreds Jordebog 1572, L. A. O. 42. Otto Vaupell: Den danske Hærs Historie II. København 1876.
14. Hugo Matthiessen: Gamle Gader, pag. 59. 43. Otto Vaupell: Samme Værk.
15. M. K. R. 1759. 44. M. K. R. 1745.
16. do. 1747. 45. do. 1751.
17. do. 1743. 46. do. 1768.
18. do. 1759. 47. do. 1770.
19. do. 1772. 48. do. 1779.
20. do. 1784. 49. do. 1757.
21. do. 1743.
22. do. 1751.

50. Regnskaber over Jordskyldspenge og Hans Majestæts uvisse Indkomster 1725—1840. L. A. O. 51. M. K. R. 1772. 52. B. M. K. 53. M. K. R. 1736. 54. do. 1751. 55. do. 1751. 56. do. 1789. 57. do. 1768. 58. do. 1754. 59. do. 1783. 60. do. 1767. 61. do. 1757 og 1759. 62. O. A. E. 63. B. M. K. 64. Middelfart Skøde- og Panteprotokol. 65. Chr. Behrendt: „Præstens Residence“ i Middelfart Venstreblad 21. Juni 1929, foreligger i Særtryk. 66. Middelfart Skøde- og Panteprotokol 1767. 67. B. M. K. 68. „Mester Jacob Madsens Visitatsbog“ udgivet af Historisk Samfund	for Odense og Assens Amter ved A. R. Idum. Odense 1932. Pag. 345. 69. B. M. K. 70. Kaj C. Uldall: Indberetning om den økonomiske Tilstand i Vestfyn i 1735. Meddelt i Aar bog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1916. 71. B. M. K. 72. Middelfart Branddirektorats Arkiv. L. A. O. 73. B. M. K. 74. M. K. R. 1772. 75. do. 1750. 76. do. 1742. 77. M. K. 1742. 78. M. K. R. 1780. 79. do. 1772. 80. do. 1777. 81. Middelfart Byes Breve 28. Oktober 1785, L. A. O. 82. M. K. R. 1783. 83. K. R. 1795. 84. M. K. R. 1795. 85. B. M. K. 86. M. K. 1795. 87. B. M. K.

1800—1848.

1. M. K. R. 1801. 2. do. 1808. 3. Havnefoged Chr. Nissen, f. 1835, d. 1926. 4. M. K. R. 18. August 1808. 5. do. 23. September 1808. 6. Den 7.—8. November 1808 havde	Byen sin sidste franske Indkvartering „2 Mand og 3 Heste af en fransk General Fuirion fra Sjælland“. 7. Omtales i et Manuskript „Fragmenter af Byens Historie“ (af H. L. B. Fønss?) fra ca. 1855. L. A. O.

8. M. K. R. 1808	16. do. 1843.
9. Middelfart Magistrats Arkiv, Breve angaaende Borgervæbningen 1801—07. L. A. O.	17. do.
	18. do. 1833.
	19. do. 1827.
10. M. K. R. 1802—03.	20. do. 1827.
13. do. 1835.	21. do. 1844.
14. Regnskabsbog over Middelfart Kiøbstads Broe-Casses Indtægter og Udgifter 1802—1842.	22. do. 1847.
	23. do. 1846.
	24. do. 1847.
15. M. K. R. 1835.	

1848—1851.

1. Generalstaben: „Den dansk—tyske Krig 1848—50.	7. Meddelt i „Slægten Behrendt af Middelfart“. Trykt som Manuskript.
2. Meddelt af min Fader, der var født i Middelfart 1836.	8. Meddelt af den nuværende Ejer, Vognmand Alfred Nielsen.
3. S. H. K. (Klausen): Ved Lillebælt eller Middelfartsunds Historie, Middelfart 1867.	9. Meddelt af den nuværende Ejer, Vognmand P. D. Honoré.
4. Meddelt af Provst C. Knudsen, d. 1925.	10. Middelfart Brandrets Protokol.
5. „Dannevirke“ 8. Maj 1848.	11. General de Mezas Krigs-Dagbøger 1849—51 ved Kaptajn K. G. Rockstroh. København 1928.
6. do. 9. Maj 1848.	

1851—63

1. M. A. 27. November 1861.	9. S. H. K.: Ved Lillebælt eller Middelfartsunds Historie.
2. M. K. R. 1859.	10. M. A. 7. Oktober 1859.
3. do. 1859.	11. do. 11. Juni 1858.
4. M. A. 1863.	12. do. 10. Juni 1860.
5. do. 1859 15. April ff.	13. do. 3. Juli 1860.
6. Chr. Behrendt: Færgeløbet ved Middelfart 1927.	14. J. P. Trap: Kongeriget Danmark 1858, 1. Udgave.
7. M. A. 13. Januar 1858.	15. M. A. 22. Februar 1860.
8. do. 25. Februar 1859.	

1864.

1. Otto C. Fønss: „I de unge Aar“, 1902, citeres i det følgende som O. C. F.
2. M. A. 16. November 1863.
3. do. 21. December 1863.
4. do. 2. Januar 1864.
5. do. 4. Januar 1864.
6. Carl E. Simonsen 1864: „Erindringer fra mine Drengaar“. „Middelfart Venstreblad“ Marts 1912. Citeres i det følgende som C. E. S.
7. G. S. II, pag. 22.
8. do., pag. 109.
9. do. pag. 55—56.
10. do. 54—55.
11. do. 65—66.
12. C. E. S.
13. do.
14. O. C. F., 60—61.
15. O. C. F.
16. M. A. 9. Marts 1864.
17. G. S. II, 65.
18. M. A. 21. Marts og 18. April 1864.
19. G. S. III, 15.
20. do. 26—27.
21. do. 27.
22. do. 29.
23. do. 28.
24. C. E. S.
25. M. A. 4. Maj 1864.
26. G. S. III, 30.
27. do. 115.
28. M. A. 19. Maj 1864.
29. do. 19. Maj 1864.
30. Meddelt af August Behrendt, f. 1854.
31. G. S. III, 29—30.
32. do. 127.
33. do. 172—173.
34. do. 170—171.
35. M. A. 27. Juni 1864.
36. do. Juni og Juli 1864.
37. Meddelt i „Slægten Behrendt af Middelfart“. Fortælleren var Menig ved 16. Regiment.
38. Meddelt i „Slægten Behrendt af Middelfart“.
39. G. S. III, 287—288.
40. M. A. 8. Juli 1864.
41. G. S. III, 286—289.
42. do. 283.
43. do. 290.
44. do. Bilag 26.
45. Meddelt i „Slægten Behrendt af Middelfart“.
46. G. S. III, 290—291.
47. do. 291.
48. do. 295.
49. C. E. S.
50. O. C. F.
51. do.
52. M. A. 20. Juli 1864.
53. O. C. F.
54. G. S. III, 301—302.
55. do. 303—307.
56. do. 316—17.
57. do. 320.
58. do. 332.
- 58a. do. 329—330.
59. M. A. 2. August 1864.
60. do. i August 1864.
61. C. E. S.
62. M. A. 12. August 1864.

63. M. A. 17. August 1864.	68. do. 25. November 1864.
64. do. 19. August 1864.	69. do. 21. November 1864.
65. do. 11. November 1864.	70. do. November 1864.
66. Meddelt af Fru Frederikke Edsberg, f. Behrendt, f. 1846, d. 1928, der bar Barnet. Middelfart Kirkebogs Indførsel den 10. August 1864 bekræfter Rigtigheden heraf.	71. do. 15. og 16. November 1864.
	72. do. 16. December 1864.
	73. do. 19. December 1864.
	74. 24. December 1864.
	75. 27. December 1864.
67. M. A. 11. November 1864.	

Slutning.

1. Chr. Behrendt: Færgeløbet ved Middelfart, 1926.	4. do. Juni 1865.
2. M. A. 6. September 1865.	5. do. 2. November 1865.
3. do. 8. September 1865.	6. Chr. Behrendt: Færgeløbet ved Middelfart.

PERSONREGISTER.

Adeler, Christian Holger, Eskadronschef	70
Amonsens, Peder, Fisker.....	53
Anna Rasmusdatter, Borgmester Claus Madsen Bangs Enke..	53
(Thiele kalder hende fejlagtigt Clausdatter, men paa hendes Gravsten staar der „Rasmusdatter“.)	
Arnesen, Peter Krog Meyer, Justitsraad, By- og Herredsfoged	167, 168
August, Kurfyrste af Sachsen	30
Bager, Oluf, Borger i Odense.....	43
Bang, Claus, Borger	39, 40
Bang, Claus Madsen, Borgmester.....	53
Bang, Hans, Borgmester.....	29, 39
Bang, Mag. Hans, Sognepræst.....	40
Bang, Hans Henriksen, Studiosus.....	40
Bang, Hans Nielsen, Raadmand, senere Borgmester.....	40, 68
Bang, Henrik, Tolder, senere Borgmester.....	39, 40
Bang, Lorentz Clausen, Raadmand	56
Bang, Niels Hansen, Borger.....	39
Bang, Oluf, Borger.....	40
Banner, Niels, Hovedsmand, senere Amtmand	52
Belov, Henrik, Hofsinde.....	31
Belov, Tyge, Lensmand paa Hindsgavl.....	52
Bernadotte, J. B. J., Fyrste af Ponto Corvo, fransk Marskal, senere Konge af Sverrig.....	86, 91
Bloch, Sophie Magdalene, Lærerinde.....	127
Bluhme, Joh., Byfoged, hans Bog „Beskrivelse over Middelfart Kiøbstæd“ 1795	58
Brahe, Jørgen, Rigsraad.....	39
Brandt, Jens, Kancelliraad, Postmester og Købmand.....	62

Bryske, Ejler, Høvedsmand i Fyen.....	24, 25
Børge, Skibsbygger.....	36
Christian I.....	21
Christian II.....	22, 24, 25, 26, 27
Christian III.....	18, 21, 26, 27, 28, 30, 48, 50
Christian IV.....	30, 37, 44, 45, 54
Christian VI.....	71
Christian VIII.....	98, 100, 120
Christian IX.....	166, 167
Christoffer, Greve af Oldenburg.....	27
Daue, H. H. N. J., Kaptajn i Infanteriet.....	142, 143, 144
Eberstein, Ernst Albert von, kejserlig General.....	52, 53
Erik Menved.....	17
Erik, Hertug af Sønderjylland.....	17
Erik Præstehader, norsk Konge.....	17
Ferdinand VII, spansk Konge.....	90
Frederik I.....	26
Frederik II.....	22, 30
Frederik III.....	18, 50, 51, 52, 54, 101
Frederik V.....	71
Frederik VI.....	95, 98
Frederik VII.....	120, 133, 137, 138
Friis, Herman, Borgmester.....	54
Fønss, Holger Lorents Basse, Provst.....	168
Fønss, Otto C., Adjunkt.....	137
Gablentz, L. E. W., østerrigsk Feltmarskal.....	146
Galn, Henrik Borgmester.....	18
Griffenfeld, Peder, Storkansler.....	56
Grooss, Niels Christian, Toldforvalter, Justitsraad.....	168
Gyldenstjerne, Mogens, Øverstbefalende paa Flaaden.....	35
Hans, Konge.....	17, 18, 19, 21
Hans, den Ældre, Hertug af Slesvig og Holsten.....	26
Hans, Hertug af Sønderborg.....	30
Hansen, Erik, Borgmester.....	39
Hansen, I. E., Organist.....	119
Hansen, S. H., Købmand.....	127
Hedemann, H. C. G. F., General.....	124
Hein, F. L. A., Oberst.....	163

Holbeck, Birgitte	100
Høeg, Mogens, Lensmand paa Odensegaard.....	53
Ingolfsen, Iver, Fisker.....	53
Ivarsen, Christian, kgl. Agent, Købmand.....	77
Jensen, Iver, Borgmester.....	17
Johan Adolf, Hertug af Gottorp	30
Jørgensen, Hans, Borger	39
Kaas, Mogens, Rigsraad.....	47
Karl X Gustav, Konge af Sverrig.....	50
Kauffmann, H. A. T., Oberst.....	158
Knud den Hellige, Konge.....	13
Knudsen, Hans Chr. kgl. Skuespiller.....	85
Knudsen, Per, Borgmester	39
Krabbe, Gregers, Lensmand paa Hindsgavl.....	47, 49
Krieger, J. C., Oberst	146, 164
Lauritsen, Laurits, Skibshøvedsmand.....	46
Leth, Albert, Sognepræst.....	113
Madsen, C., Herredsfuldægtig.....	163
Madsen, Claudius, Redaktør.....	131, 139, 166
Madsen, Jacob, Raadmand.....	18
Markdanner, Caspar, Lensmand paa Koldinghus	39
Matthiessen, Hugo, Museumsinspektør	13
Meier, Herman, Borger.	32
Meza, Christian Julius de, Generalløjtnant	129, 139
Møller, Adam Frederik, Bagermester.....	127
Napoleon I, fransk Kejser.....	85, 89, 92, 120
Niels, Skibsbygger	36
Nielsen, Iver, Byfoged	17
Nielsen, Per, Herredsfoged i Vends Herred.....	18
Olsen, Niels, Byfoged.....	78
Pedersen, Niels, Byskriver.....	56
Pedersen, Jep, Byfoged	39
Petersen, Herman, Lods	162
Petersen, J. D., Købmand	105
Rammeskov, Niels, Brændevinsbrænder	128, 167
Rantzau, Gert, Lensmand paa Kronborg	37
Rantzau, Johan, Feltherre	27
Rasmussen, Michel, Borger	80

Riegels, H. C., Kammerherre, Transportforvalter paa Snoghøj	166
Rist, I. M. F. F., Oberstløjtnant	160
Romana, Marquis de la, spansk General	86, 90, 91
Rudolf, Fyrste af Anhalt	30
San Roman, Greve de, spansk General	91
Sax, Hartvig, Skibshøvedsmand	46, 47
Schack, Hans, Feltmarskal	53
Schleppegrell, Frederik Adolf, General	124
Schmidt, Karl, Overlærer, Forfatter af „De fremmede Troppers Ophold i Danmark 1808“	85
Schönemann, Distriktskirurg	81
Sehested, Hannibal, Rigsraad	53
Simonsen, Peder, Borger	39
Sommer, C. E. Hartmann, Byfoged	89, 105
Stricker, W. C. B., Major	163
Sundt, Christian Ulrich, General	105, 113, 116
Thidemann, Peter, Købmand	102
Torstensson, Lennart, svensk General	45
Ulfeldt, Jacob, Rigsraad	47
Valdemar, Hertug af Sønderjylland	17
Wallenstein, Albrecht, kejserlig General	47
Werckmeister, Herluf, Borger	48, 49
Viffert, Corfitz, Lensmand, Odensegaard	31
Wiis, Christian Nissen, Baadforer, Havnefoged	100
Wiis, Niels Nissen, Færgekarl	100
Wilster, E. H. C., Generalmajor	141
Wrangel, Carl Gustav, svensk General	53

SAG- OG STEDREGISTER

Accise	110
Arbejdskraft til Kongens Brug	37
Asperup	151
Assensvej	66
Aulby	151
Avernæs	149
Baadsmænd	36
Baaring Bro	153
Baaring Vig	145, 149
Bag Haver	63
Barnedaab	115, 116
Bartskær	37
Batterier ved Lillebælt	140 ff.
Befæstnings-Anlæg	47, 49
Begravelse	117
Begunstigelser og Gaver	39, 40
Belejringsstilstand	153
Bentsens Gyde	105
Bjergbanken	77
Blindebomsvej	104, 105
Bogense	154
Bogensevej	66
Bombardement	123—128
Borgebæk	19
Borgeleje	38, 39
Borgen	15
Borgerforening	134
Borgerskole	97, 102, 114
Borgervæbning	74, 93, 94

Borgmester- og Raadmandsembeder	57
Brandtsgyde	62, 105
Brendeaa	145
Brogade	17, 59, 64, 66, 101, 102, 107, 131
Brændevinsbrænderi	136
Buggesgade	61, 105, 136
Byens Udgifter 1859	131
Byfogedengen	162
Byskat	31, 32
Bøddel og Natmand	80, 81
Consumptions-Boden	80, 102, 110
Damgaard	145
„Dannevirke“, Dagblad	122—126
Disconto-Institutet i Middelfart	134
Ejendommenes Antal	79
Faaborg	154
Falle- og Strandledet	66
Fattighus	76, 104
Festlighed ved kongeligt Besøg	71, 98
Fisketorvet	108
Fjelsted	145
Flaskebugt	149
Foreningen til trængende Haandværkeres og andres Understøttelse	133
Forstaden	110, 136
Fredericia, jfr. Frederiksodde,	54, 122, 139, 140, 165
Frederiksodde	50, 52, 54, 55
Friskolen	114
Fænø	90, 141, 145, 149, 153, 155, 164
Færgebro	66
Færefart	18, 55, 59, 111, 169
Færgen	17, 52, 147
Føns	149
Fønsskov	141, 145
Gadebelysning	98
Galgehøj	80
Gamborg	149, 150, 153
Gammel Mølle	77

Garnison	69, 70
Gimbels Gyde	59, 62
Gjedings Gyde	105
Gormsborg	14, 15
Gravfund	11, 12
Gravhøje	11
Grimmersborg	14
Grønnegade, jfr. Mørkegyde,	29, 62, 68, 104, 105
Handelsflaade	130
Handelsforening	134
Havn	97, 98, 170
Helligkilde	115
Hellig Trefoldigheds Kapel	32
Henneberg Skov	143
Hestemøller	77, 78
Hindsgavl	11, 14, 16, 28, 30, 36, 46, 49, 52, 67, 140, 144, 145, 153, 164
Hindsgavlporten	64
Hospitalet	77, 79
Hov	16
Indbyggerantal	97, 101, 134
Indslev	24, 25, 145, 149
Indslev Taarup	151
Jærnbaneanlæg	165
Jærnstøberi	136
Kapelsbjerg	66
Kasernen	105
Kauslunde	141, 150, 155, 163
Kirkeboderne	63
Knorregade	56, 61, 63, 101, 102, 110, 131, 133
Konfirmation	116, 117
Kongebro	97, 105, 106, 112, 122, 123, 140, 144, 148
Kongebrogaarden	147, 156
Kongebroskoven	11, 115
Kongebrovejen	15, 105, 110, 133, 147
Kongens Stalde	29, 68
Kongens Tolder	41, 55
Konsumtionen	130

Korsgade	61
Krigsskat	32, 33, 49
Krogs Gyde	62
Kustrup	145
Købstad-Privilegier	18—21
Laan til Kongen	35
Leddets ved Søndergade	65
Ligbaarer	118
Lille Adelgade	62
Lille Bro	66, 105
Lyngsodde	143
Lysegilde	115
Mad og Øl	41—43
Madskat	33, 34, 49, 52
Magasingaarden	76
Marked	118
Markedsplads	76, 105
Marsvinsbakken	59
Marsvinsjagten	57, 112
Marsvinsjægerne	59, 112, 114, 118
Michel Lunds Bakke	59
Middelfart Avis	131, 150, 164, 166, 168
Middelfart Kirke	16, 49, 63, 67, 74, 79, 92, 112, 113, 122, 125
Mørkegyde	61, 62, 68, 102, 105, 107
Nygade	59, 97, 134
Odensevej	66
Offentlige Brønde	66, 108
Optisk Telegrafanlæg	131
Pallisader	47, 50
Piilehaugen	59
Pinsebakken	115
Pløses Brønd i Søndergade	64
Pløses Hul	63, 64, 105
Pløses Kilde	64
Præstegaarden	102
Raadstuen	66, 74, 76, 93, 97, 98, 99, 102, 114
Realskolen	114
Renlighed 1860, offentlig	134

Riisings Gyde	62
Roerslev	145
Rolund	145
Rubæks Mølle	141, 148, 153
Russelbæk	16, 19
Rytter-Barakker	71
Røjle	155
Røjle Mose	148
Samsøes Gyde	62, 105
Sangforening	134, 167
Selskabelig Forening og Læseforening	134
Serken, jfr. Sækken,	64
Skibsbyggere	36
Skibstømmermænd	36
Skorstensfejer	81
Skrillinge	19, 141, 149
Skydeselskab, Forenede	134, 167
Skærbæk Mølle	141, 147, 148
Slotsruinerne (Hindsgavl)	149
Smaatold	40
Smedegade	59, 61, 63, 102, 103, 108
Snoghøj	13, 122, 129, 133, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 160, 163, 166, 169
Sognepræstens Residence	76
Spare- og Laanekassen for Middelfart og Omegn	134
Spillemand	37, 115, 119
Statene	76
Staurby	19, 67, 145
Store Adelgade — Storegade — Algade	17, 56, 59, 61, 63, 68, 74, 78, 101, 104, 131
Store Bro	66, 105
Straatag	107
Strib	54, 55, 123, 140, 145, 148, 153, 165, 169
Strømtoldstationen	54
Svendstrup	154
Svin, løsgaaende	67
Sygehus	76
Sækken, jfr. Serken,	64

Søbadeanstalt	134
Søborg ved Strib	14
Søndergade	29, 56, 57, 62, 63, 64, 102
Sønderskov	144
Teglgaardsskoven	115
Teglværk	136
Teglværket ved Middelfart	149
Telegrafstation	133
Tobaksfabrik	136
Toldboden	102
Torvet	61, 65, 67, 78, 108
Tranlygter	62
Tønnæs Odde	141
Urenhed paa Gaden	67
Vaabenbrødres Afdeling, De danske	134, 167
Vagthold paa Kysten	46, 57
Vagtskib i Middelfart Sund	46
Vasnæs	148
Vejlby	149, 151, 153
Vejrmøllebjerget	77
Vejrmøllebjergsdyden	64
Vejrmøller	77
Vestergade	12, 56, 59, 81, 101, 102, 108
Vestergade i Kattesund	61
Vesterport	49, 64, 65, 112
Voldby	145
Værgagtige Karle	37
Zeiberg	64
Øde Pladser	56
Østergade	136
Østerport	59, 64, 65, 66